

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
ПВНЗ «УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА «КРОК»»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЧОРНИЙ ВЛАДИСЛАВ МИХАЙЛОВИЧ

УДК 631/145:005.922.1:33

ДИСЕРТАЦІЯ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА СВІТОВОМУ РИНКУ ЗЕРНА

21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____В.М. Чорний

Науковий керівник

Рокоча Віра Володимирівна,
доктор економічних наук, професор

Київ – 2017

АНОТАЦІЯ

Чорний В. М. Забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності. – Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК»», Київ, 2017.

У дисертації з'ясовано теоретико-методологічні засади, умови та загрози діяльності українських підприємств на світовому ринку зерна, а також пріоритетні напрями забезпечення їх економічної безпеки.

Висвітлено специфіку світового ринку зерна як різновиду світового товарного ринку. Досліджено сутність і класифікацію ризиків та загроз економічній безпеці підприємств на світових товарних ринках. Окреслено методичні підходи до оцінювання економічної безпеки підприємств на світовому ринку зерна.

Охарактеризовано за допомогою безпекового підходу торговельну позицію українських підприємств на світовому ринку зерна. Проаналізовано екзогенну компоненту в комплексі загроз економічній безпеці українських підприємств на світовому ринку зерна. З'ясовано специфіку ендегенних загроз економічній безпеці українських підприємств на світовому ринку зерна.

Змодельовано рівень економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна. Розкрито особливості страхування сільськогосподарських ризиків як інструменту забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна. Обґрунтовано концепцію забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна.

Основні результати дисертаційного дослідження, які містять елементи наукової новизни, полягають у наступному.

Уперше обґрунтовано механізм забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна, який поєднує інституційно-

організаційний (заходи з підвищення рівня економічної безпеки українських підприємств-експортерів зерна, які здійснюють торговельні операції на світовому товарному ринку), методичний (моделювання рівня економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна) та економічний (саморегулювання процесу забезпечення економічної безпеки українських підприємств-експортерів на світовому ринку зерна) компоненти, які в комплексі чинять подвійний синергетичний ефект, суть якого полягає, з одного боку, у взаємопідсилюванні та взаємоузгодженні захисту національних і приватних інтересів, а з другого, у синхронізованому забезпеченні економічної безпеки держави та суб'єктів господарської діяльності на світовому ринку зерна.

Уперше розроблено методику мінімізації впливу суб'єктивного фактору при експертному оцінюванні рівня економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна, до якого залучаються кваліфіковані експерти, які мають науковий доробок у сфері економічної безпеки підприємницької діяльності та практичні навички у сфері економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна. Оцінювання здійснюється за п'ятьма основними групами показників економічної безпеки підприємств-товаровиробників зерна (виробничою, техніко-технологічною, фінансовою, зовнішньоторговельною та кадровою). Використовуючи експертні попарні порівняння обернено-симетричних матриць, аналіз ієрархій Т. Сааті для проведення якісного етапу експертного дослідження, матриці експертних суджень при попарних порівняннях елементів в однорідній групі показників, визначено власні числа матриць, які перевірені на узгодженість матриці попарних порівнянь експертних рішень та математичного сподівання (нормативне значення) індексу узгодженості експертних суджень, обчислення якого пов'язане з імітацією моделювання подібних матриць; встановлення похибки узгодженості експертних суджень (підхід Крилова); – оцінено рівень економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна, який

ґрунтується на отриманих значеннях і вагових оцінках компонентів інтегрального індикатора.

Удосконалено класифікацію загроз економічній безпеці суб'єктів господарської діяльності, яку доповнено категорією «загрози економічній безпеці підприємств на світовому товарному ринку». Ця категорія є сукупністю чинників, що впливають на діяльність аграрного підприємства впродовж усього циклу виробництва товару – вирощування, збирання, зберігання та реалізації зерна на світовому товарному ринку, та призводять до зниження рівня економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності.

Удосконалено понятійний апарат концептуалізації сфер забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності, який доповнено терміном «економічна безпека підприємства на світовому ринку зерна», під яким розуміється стан оптимального використання ресурсів підприємства задля його стабільного функціонування та динамічного розвитку, запобігання негативним впливам ендегенних та екзогенних загроз при здійсненні трансакцій на світовому ринку зерна.

Набула подальшого розвитку класифікація категорії «ринок», яку було доповнено критерієм «рівень економічної безпеки», що дозволило виділити такі типи ринків – безпечні, стабільні та ринки з підвищеним рівнем економічної небезпеки. Такий підхід допомагає покращити рівень прогнозованості господарської діяльності підприємств при виборі ринків реалізації продукції та надання послуг, а також надає можливість розробити адаптаційні заходи та оптимізувати цінову політику на основі притаманному конкретному ринку рівню загроз.

Набуло подальшого розвитку сутнісне наповнення державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності на ринку зерна в контексті економічної безпеки держави, яке полягає в поєднанні та взаємопідсиленні економічних, організаційних та адміністративно-правових заходів в умовах інформатизації та інноватизації суспільного виробництва з акцентуалізацією на

формуванні банків даних українських товаровиробників і розвитком он-лайн мереж торгівлі зерном, що сприятиме зовнішньоекономічному співробітництву.

Основні наукові результати проведеного дисертаційного дослідження дозволяють розв'язати важливе наукове завдання, яке полягає у розкритті концептуальних і методичних засад оцінювання та забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна. Практичне значення сформульованих автором теоретичних положень, висновків і рекомендацій полягає у тому, що вони можуть слугувати підґрунтям для розробки моделі управління економічною безпекою аграрних підприємств.

Наукові розробки, висновки, практичні рекомендації автора використано вітчизняною корпорацією ДАК «Хліб України» при формуванні рекомендованого переліку засобів моніторингу для стратегічного аналізу середовища зовнішньоекономічної діяльності (довідка №1-6-10/75 від 09.02.2017 р.), ДП «Одесазерно» при впровадженні сучасних засобів моніторингу рівня економічної безпеки та рівня готовності підприємства до здійснення зовнішньоекономічних операцій (довідка №15-02/2017 від 13.02.2017 р.), ДП «Торговий дім «Укрхлібпродукти» при аналізі перспектив виходу на зовнішній ринок аграрної продукції для оцінювання рівня ризикованості середовища (довідка №9-02/2017 від 09.02.2017 р.); ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»» при оновленні програми модулів навчальних дисциплін за вибором студента відповідно до варіативної частини освітньо-професійної підготовки бакалаврів спеціальності 6.030503 «Міжнародна економіка» (Акт про впровадження результатів наукового дослідження від 14 вересня 2017 р.).

Ключові слова: ризик, загроза, економічна безпека підприємства, аграрний сектор, зовнішньоекономічна діяльність, світовий ринок зерна.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Чорний В. М. Забезпечення економічної безпеки підприємств, що виходять на світові товарні ринки / В. М. Чорний // Вчені записки університету «КРОК». Серія: Економіка. – 2014. – Вип. 38. – С. 105-111.
2. Cherniy V. M. Adaptation to external risks of general exporters / V. M. Cherniy // Stredoevropsky vestnik pro vedu a vyzkum. – 2015. – № 8 (21). – P. 17-26.
3. Чорний В. М. Внешние риски выхода на мировой рынок зерна в процессе развития конкурентоспособности украинской продукции / В. М. Чорний // Современный научный вестник. – 2015. – № 10 (257). – С. 15-20.
4. Чорний В. М. Транспортна інфраструктура у внутрішніх ризиках експортних поставок зернових / В. М. Чорний // Вчені записки університету «КРОК». Серія: Економіка. – 2015. – Вип. 41. – С. 87-93.
5. Чорний В. М. Механізм забезпечення економічної безпеки підприємств, що виходять на світові товарні ринки / В. М. Чорний // Вчені записки університету «КРОК». Серія: Економіка. – 2016. – Вип. 44. – С. 95-101.
6. Чорний В. М. Внутрішні ризики виходу українських підприємств на світовий ринок зерна / В. М. Чорний // Фінансові послуги. – 2017. – № 1. – С. 44-48.
7. Чорний В. М. Торговельна позиція українських підприємств на світовому ринку зерна [Електронний ресурс] / В. М. Чорний // Ефективна економіка. – 2017. – № 2. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5450>.

Праці апробаційного характеру:

8. Чорний В. М. Вплив державного регулювання на фінансові ризики підприємств-експортерів зернових / В. М. Чорний // Materialy XI mezinarodni vedecko – prakticka conference «Aplikovane vedecke novinky – 2015» Dil 3.: Praha. Publishing House «Education and Science», 2015. – С. 8-11.

9. Чорний В. М. Економічні ризики річкових експортних перевезень зернових / В. М. Чорний // «Динаміката на съвременната наука – 2015». – София.: «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2015. – С. 12-14.

10. Чорний В. М. Загрози і ризики експорту зернових та шлях їх подолання / В. М. Чорний // Materialy XI mezinarodni vedecko – prakticka conference «Aplikovane vedecke novinky – 2015» Dil 2.: Praha. Publishing House «Education and Science», 2015. – С. 7-10.

11. Чорний В. М. Зниження ризиків експорту продукції зерновиробництва / В. М. Чорний [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/28_PRNR_2015/Economics/12_199113.doc.htm.

12. Чорний В. М. Особливості транспортних проблем експортних поставок зернових України / В. М. Чорний // Materials of the XI International scientific and practical conference, «Trends of modern science», May 30 - June 7, 2015. – Volume 5. Economic science. Sheffield. Science and education LTD, 2015. – P. 12-14.

SUMMARY

Chorny V. M. Ensuring Economic Security for Ukrainian Enterprises in the World Grain Market. – Qualifying research on the base of the manuscript.

Dissertation for scientific degree of candidate of economic sciences (PhD), specialty 21.04.02 – Economic Security of Business Entities. – University of Economics and Law “KROK”, Kyiv, 2017.

The thesis reveals theoretic and methodological fundamentals, operating environment and threats, and priorities for ensuring economic security of Ukrainian business entities on the world grain market.

The author sheds light on specificity of the world grain market as the type of global commodities markets, researches the essence and classification of risks and threats to economic security of business entities on the world commodities markets, and discloses methodological approaches to evaluating economic security of business entities on the world grain market.

The thesis features trading positions of Ukrainian business entities on the world grain market from the standpoint of economic security, analyzes the exogenous component of the array of threats to economic security of Ukrainian business entities on the world grain market and clarifies peculiarities of endogenous threats to economic security of Ukrainian business entities on the world grain market.

The author conducts the modeling level of economic security of Ukrainian business entities on the world grain market, detects the special features of insuring agricultural risks as the tool for ensuring economic security of Ukrainian business entities on the world grain market and substantiates the concept for ensuring economic security of Ukrainian business entities on the world grain market.

The key results of the research containing the elements of scientific novelty are as follows.

For the first time, the author has substantiated the mechanism for ensuring economic security of Ukrainian enterprises in the world grain market. This mechanism consists of institutional and organizational (measures to raise the level of economic security of Ukrainian enterprises exporting grain and conducting trade operation in the world commodity market), methodological (methodology for modeling the level of economic security of Ukrainian enterprises in the world grain market) and economic (self-regulation of the process of ensuring economic security of Ukrainian enterprises conducting export operations in the world grain market) components for achieving the double synergy effect. The acquired synergy is that, on the one hand, there are mutual reinforcement and harmonization of national and private interests; on the other hand, it is the synchronized pledging of economic security of the state and economic security of subjects of economic activities in the world grain market.

For the first time, the author has developed the methodology for minimizing subjectivity in expert estimation of the level of economic security of Ukrainian enterprises in the world grain market engaging qualified experts with scientific background in economic security of entrepreneurship and practical skills in the economic security of Ukrainian enterprises in the world grain market. There are five

key groups of indicators (manufacturing, technical and technological, financial, foreign trade, and personnel ones) to be evaluated. The estimation of the level of economic security of Ukrainian enterprises in the world grain market, based on obtained values and evaluation weights of components of the integral indicator, applies: the expert pair-wise comparison with the use of reverse symmetrical matrices; analytic hierarchy process (T. Saaty) for conducting the qualitative stage of expert research; the compilation of matrices of expert opinions for the pair-wise comparison of elements in homogenous groups of indicators and determination of own matrix numbers with consistency checks using the mathematical expectation (normative value) for the index of expert opinions' consistency, which is calculated, applying simulation of alike matrices; the determination of errors in expert opinions' consistency (Krylov's approach).

The author has improved the classification of threats to the economic security of subjects of economic activity by adding the category "threats to the economic security of enterprises in the world commodity market", which are the combination of factors influencing the operations of agrarian enterprises throughout the whole cycle of cultivating, collecting, storing and selling grain in the world commodity market and resulting in lower levels of the economic security of subjects of economic activity.

The author has refined the conceptualization of spheres of ensuring the economic security of subjects of economic activity by complementing the conceptual framework with the term "economic security of enterprise in the world grain market", which is the optimal state of utilizing the resources of the enterprises for the sake of their stable functioning and dynamic development, prevention of negative impacts of endogenous and exogenous threats while conducting transactions in the world grain market.

The author has further developed the characteristics of the category "market" by supplementing the existing classification with the criterion "level of economic security", thereby identifying secure, stable and security alerted markets. This approach enables enterprises to improve the level of predictability of economic

activity while choosing markets for selling goods and delivering services, develop adaptive measures and optimize pricing policy taking into consideration the level of threats inherent to the concrete market.

The author has further developed the essential content of the state regulation of foreign trade in the grain market within the framework of the economic security of the state, which is the conjunction and mutual reinforcement of economic, organizational, administrative and legal measures in the conditions of informatization and innovatization of social production emphasizing the database forming and development of on-line grain trade networks for fostering foreign economic cooperation.

The main scientific results achieved in this Doctoral research solve the important scientific task, namely the disclosure of conceptual and methodological fundamentals for evaluating and ensuring economic security of Ukrainian enterprises in the world grain market. The practical significance of theoretical foundations, conclusions and recommendations formulated by the author is that they constitute practical grounds for developing the economic security management model of agrarian enterprises.

The author's scientific developments, conclusions and practical recommendations are utilized by domestic corporation DAK "Khlib Ukrainy" in forming the recommended list of monitoring tools for the strategic analysis of foreign economic activity's environment (certificate on implementation No. 1-6-10/75 dated February 09, 2017); Daughter Company "Odesazerno" in implementing modern tools for monitoring the level of economic security and readiness of the enterprise to conduct foreign economic operations (certificate on implementation No. 15-02/2017 dated February 13, 2017); Daughter Company "Trading House "Ukrkhlibprodukty" in analyzing prospects of entering external agricultural products market to evaluate the environment risk level (certificate on implementation No. 9-02/2017 dated February 09, 2017); University of Economics and Law "KROK" in modifying the program of modules of selective disciplines in the elective component of educational content for

bachelor students specialized in 6.030503 “International Economics” (certificate on implementation of results of the research dated September 14, 2017).

Keywords: risk, threat, economic security of business entities, agricultural sector, foreign trade, world grain market.

LIST OF PUBLICATIONS

The key scientific results are published in the following articles:

1. Chornyi V. M. Ensuring Economic Security of Business Entities Entering the World Commodities Markets / V. M. Chornyi // Studies of University of Economics and Law “KROK”. Series: Economics. – 2014. – Issue. 38. – P. 105-111.
2. Cherniy V. M. Adaptation to External Risks of General Exporters / V. M. Cherniy // Stredoevropsky vestnik pro vedu a vyzkum. – 2015. – № 8 (21). – P. 17-26.
3. Chornyi V. M. Exogenous Risks of Entering the World Grain Market in Development of Competitiveness of Ukrainian Production / V. M. Chornyi // Modern Scientific Herald. – 2015. – № 10 (257). – P. 15-20.
4. Chornyi V. M. Transportation Infrastructure in Endogenous Risks of Exporting Grain / / V. M. Chornyi // Studies of University of Economics and Law “KROK”. Series: Economics. – 2015. – Issue. 41. – P. 87-93.
5. Chornyi V. M. The Mechanism for Ensuring Economic Security of Business Entities Entering the World Commodities Markets / V. M. Chornyi // Studies of University of Economics and Law “KROK”. Series: Economics. – 2016. – Issue. 44. – P. 95-101.
6. Chornyi V. M. Endogenous Risks of Entering the World Grain Market for Ukrainian Business Entities / V. M. Chornyi // Financial Services. – 2017. – № 1. – P. 44-48.
7. Chornyi V. M. The Trading Position of Ukrainian Business Entities on the World Grain Market [On-line] / V. M. Chornyi // Effective Economy. – 2017. – # 2. – Access mode: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5450>.

Probationary Proceedings:

8. Chornyi V. M. The Impact of State Regulation on Financial Risks of Business Entities – Grain Exporters / V. M. Chornyi // Materialy XI mezinárodní vědecko – praktická konference «Aplikované vědecké novinky – 2015» Díl 3.: Praha. Publishing House «Education and Science», 2015. – P. 8-11.

9. Chornyi V. M. Economic Risks of Grain Export Riverine Transportation / V. M. Chornyi // “Dynamics of Modern Science – 2015”. – Sofia: «Bial Grad-BG» OOD, 2015. – P. 12-14.

10. Chornyi V. M. Threats and Risks of Exporting Grain and Ways to Overcome Them / V. M. Chornyi // Materialy XI mezinárodní vědecko – praktická konference «Aplikované vědecké novinky – 2015» Díl 2.: Praha. Publishing House «Education and Science», 2015. – P. 7-10.

11. Chornyi V. M. Grain Export Risk Mitigation / V. M. Chornyi [On-line] – Access mode: http://www.rusnauka.com/28_PRNR_2015/Economics/12_199113.doc.htm.

12. Chornyi V. M. Peculiarities of Transportation Problems of Ukraine Exporting Grain / V. M. Chornyi // Materials of the XI International scientific and practical conference, «Trends of modern science», May 30 - June 7, 2015. – Volume 5. Economic science. Sheffield. Science and education LTD, 2015. – P. 12-14.

.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	14
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ НА СВІТОВОМУ РИНКУ ЗЕРНА.....	22
1.1. Світовий ринок зерна як різновид світового товарного ринку	22
1.2. Сутність і класифікація загроз і ризиків економічній безпеці підприємств на світових товарних ринках.....	38
1.3. Методичні підходи до оцінювання економічної безпеки підприємств на світовому ринку зерна	54
Висновки до розділу 1	67
РОЗДІЛ 2 УМОВИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА СВІТОВОМУ РИНКУ ЗЕРНА ТА ЗАГРОЗИ ЇХ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ	71
2.1. Торговельна позиція українських підприємств на світовому ринку зерна	71
2.2. Екзогенна компонента комплексу загроз економічній безпеці українських підприємств на світовому ринку зерна	91
2.3. Специфіка ендогенних загроз економічній безпеці українських підприємств на світовому ринку зерна	111
Висновки до розділу 2	131
РОЗДІЛ 3 ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА СВІТОВОМУ РИНКУ ЗЕРНА.....	135
3.1. Моделювання рівня економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна	135
3.2. Страхування сільськогосподарських ризиків як інструмент забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна....	151
3.3. Концепція забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна	165
Висновки до розділу 3	183
ВИСНОВКИ	186
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	192
ДОДАТКИ.....	214

ВСТУП

Актуальність теми. Глобальні виклики людству, які пов'язані з фактично неконтрольованим збільшенням населення та надмірною експлуатацією обмежених земельних і водних ресурсів, можуть пом'якшуватися інноватизацією агропромислового виробництва традиційними країнами-експортерами сільськогосподарської продукції, що зумовлює необхідність узгоджувати національні та загальносвітові інтереси.

Це питання є актуальним для України, для якої сільське господарство перетворилося на провідну галузь економіки. Виробництво зерна складає 3,2% ВВП та 15,9% експорту України й є одним із стратегічних напрямків її економічного розвитку, оскільки отримання іноземної валюти необхідне для покриття державного боргу, який перевищив допустимі рівні порогових значень індикаторів економічної безпеки держави. За 2016/2017 маркетинговий рік Україна експортувала 44 млрд. тон зерна, що стало абсолютним рекордом для країни, при цьому в 2016 році частка вітчизняного експорту складала 10,85% світового ринку у фактичному обсязі.

На світовому ринку українські виробники зерна зустрічаються із численними перешкодами, зокрема із жорсткою міжнародною конкуренцією, зовнішніми політичними та економічними чинниками на зарубіжних ринках. Однією із таких перешкод є недосконалість вітчизняної соціально-економічної системи. Слабкий економічний стан, нестабільне політичне середовище, необґрунтоване втручання держави в регулювання ринку зерна й відсутність заходів для розвитку інфраструктури та зернової логістики негативно впливають на економічну безпеку українських підприємств як на національному, так і на світовому ринках зерна.

Поняття економічної безпеки держави та суб'єктів господарської діяльності, класифікацію економічних загроз та інтересів, підходи до оцінювання рівня економічної безпеки висвітлювали такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: Л. Абалкін, В. Білоус, І. Білоусова, О. Бандурка,

О. Барановський, О. Власюк, В. Геєць, С. Глазьев, Л. Гнилицька, Я. Жаліло, З. Живко, С. Кавун, Т. Ковальчук, Г. Козаченко, О. Ляшенко, І. Мігус, В. Мунтіян, Н. Нижник, Є. Олейников, І. Ревак, Є. Рудніченко, В. Сенчагов, Г. Ситник, А. Сухоруков, В. Франчук, В. Шлемко, Д. Фішер, В. Франчук, В. Ярочкін та інші.

Вивчення питання виходу сільськогосподарських підприємств на світовий ринок зерна перебувало в колі наукових інтересів В. Андрійчука, В. Бойка, В. Губенка, Л. Діброва, О. Жемойда, О. Захаріної, Т. Зінчука, С. Кваші, І. Кобута, В. Колодійчука, Л. Михайлової, П. Саблука, М. Сайкевич, О. Попова, В. Онегіна, О. Школьного та інших науковців.

Водночас, питання необхідності захисту національних і приватних інтересів в умовах жорсткої конкуренції на світових товарних ринках робить доцільним обґрунтування шляхів вирішення проблеми забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна, що й зумовило вибір теми дисертації, її мету та завдання.

Наукове завдання дисертаційної роботи полягає у тому, щоб розкрити концептуальні та методичні засади оцінювання та забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконувалося відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри управління фінансово-економічною безпекою ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» та є фрагментом теми «Забезпечення захисту економічної безпеки держави та суб'єктів господарської діяльності в умовах євроінтеграції України» (номер державної реєстрації 0114U006338). Особистий внесок автора полягає у дослідженні механізму забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств на світовому ринку зерна та розробці пропозицій з його вдосконалення.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є дослідження специфіки забезпечення економічної безпеки підприємств на

світовому ринку зерна; а також обґрунтування стратегічних напрямів зміцнення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна.

Із мети дослідження випливають такі завдання:

- висвітлити специфіку світового ринку зерна як різновиду світового товарного ринку;
- з'ясувати сутність і прокласифікувати ризики та загрози економічній безпеці підприємств на світових товарних ринках;
- визначити методичні підходи до оцінювання економічної безпеки підприємств на світовому ринку зерна;
- охарактеризувати за допомогою безпекового підходу торговельну позицію українських підприємств на світовому ринку зерна;
- проаналізувати екзогенну компоненту комплексу загроз економічній безпеці українських підприємств на світовому ринку зерна;
- з'ясувати специфіку ендогенних загроз економічній безпеці українських підприємств на світовому ринку зерна;
- змодельовати рівень економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна;
- розкрити особливості страхування сільськогосподарських ризиків як інструменту забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна;
- обґрунтувати концепцію забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна.

Об'єктом дослідження є процес адаптації агропромислових підприємств до умов діяльності на світовому ринку зерна.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади та особливості забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна.

Методи дослідження. Теоретична та методологічна база дослідження сформована на підставі фундаментальних праць провідних вітчизняних і зарубіжних учених, які займалися проблемами забезпечення економічної

безпеки підприємств, специфіки функціонування світових товарних ринків у цілому та зернового ринку зокрема.

Для досягнення поставленої мети й виконання завдань у дисертації використано низку загальнонаукових і спеціальних методів, а саме: *методи індукції та дедукції* – для розгляду понять «ринок», «товарний ринок», «ризик» та «загроза» (пп. 1.1-1.2); *спостереження й узагальнення* – для визначення місця ринку зерна на світовому товарному ринку (пп. 1.2) та з'ясування ролі державного регулювання у процесі забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна (пп. 1.3); *статистичний та графічний методи* – для аналізу торговельної позиції українських підприємств на світовому ринку зерна (п.п. 2.1), *причинно-наслідковий метод і метод експертної оцінки* – для оцінювання впливу ендогенних та екзогенних загроз на діяльність українських підприємств на світовому ринку зерна (пп. 2.2-2.3) та моделювання рівня економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна (пп. 3.1); *метод упорядкування* – для систематизації критеріїв, за якими здійснюється класифікація загроз економічній безпеці українських підприємств на світовому ринку зерна (пп. 2.2-2.3); *методи системно-структурного аналізу* – для розкриття особливостей страхування сільськогосподарських ризиків як інструменту забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна (пп. 3.2) та обґрунтування концепції забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна (пп. 3.1), а також *метод наукового узагальнення*, що уможливив формулювання висновків.

Інформаційну базу дослідження склали законодавчі та нормативно-правові акти, зокрема Конституція України, Укази Президента України, нормативні документи Кабінету Міністрів України та інших органів влади, звітні дані Державного комітету статистики України, монографії, статті та інші наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів, інтернет-ресурси. Статистичним і фактологічним підґрунтям дослідження стали дані Державного комітету статистики України, дані міжнародних організацій, зокрема

Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, Американської агенції сільського господарства та агробізнесу, дані звітності та офіційних сайтів вітчизняних виробників.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає у тому, що автор показав особливості процесів забезпечення економічної безпеки підприємств на світовому ринку зерна; а також обґрунтував стратегічні напрями посилення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна. Нові наукові положення, одержані особисто автором, які виносяться на захист, полягають у такому:

уперше:

- обґрунтовано механізм забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна, який поєднує інституційно-організаційний (заходи з підвищення рівня економічної безпеки українських підприємств-експортерів зерна, які здійснюють торговельні операції на світовому товарному ринку), методичний (моделювання рівня економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна) та економічний (саморегулювання процесу забезпечення економічної безпеки українських підприємств-експортерів на світовому ринку зерна) компоненти, які в комплексі чинять подвійний синергетичний ефект, суть якого полягає, з одного боку, у взаємопідсилюванні та взаємоузгодженні захисту національних і приватних інтересів, а з другого, у синхронізованому забезпеченні економічної безпеки держави та суб'єктів господарської діяльності на світовому ринку зерна;
- розроблено методику мінімізації впливу суб'єктивного фактору при експертному оцінюванні рівня економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна, до якого залучаються кваліфіковані експерти, які мають науковий доробок у сфері економічної безпеки підприємницької діяльності та практичні навички у сфері економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна. Оцінювання здійснюється за п'ятьма основними групами показників економічної безпеки підприємств-товаровиробників зерна

(виробничою, техніко-технологічною, фінансовою, зовнішньоторговельною та кадровою). Використовуючи експертні попарні порівняння обернено-симетричних матриць, аналіз ієрархій Т. Сааті для проведення якісного етапу експертного дослідження, матриці експертних суджень при попарних порівняннях елементів в однорідній групі показників, визначено власні числа матриць, які перевірені на узгодженість матриці попарних порівнянь експертних рішень та математичного сподівання (нормативне значення) індексу узгодженості експертних суджень, обчислення якого пов'язане з імітацією моделювання подібних матриць; встановлення похибки узгодженості експертних суджень (підхід Крилова); – оцінено рівень економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна, який ґрунтується на отриманих значеннях і вагових оцінках компонентів інтегрального індикатора;

удосконалено:

- класифікацію загроз економічній безпеці суб'єктів господарської діяльності, яку доповнено категорією «загрози економічній безпеці підприємств на світовому товарному ринку». Ця категорія є сукупністю чинників, що впливають на діяльність аграрного підприємства впродовж усього циклу виробництва товару – вирощування, збирання, зберігання та реалізації зерна на світовому товарному ринку, та призводять до зниження рівня економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності;

- понятійний апарат концептуалізації сфер забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності, який доповнено терміном «економічна безпека підприємства на світовому ринку зерна», під яким розуміється стан оптимального використання ресурсів підприємства задля його стабільного функціонування та динамічного розвитку, запобігання негативним впливам ендогенних та екзогенних загроз при здійсненні трансакцій на світовому ринку зерна;

набули подальшого розвитку:

- класифікація категорії «ринок», яку було доповнено критерієм «рівень економічної безпеки», що дозволило виділити такі типи ринків –

безпечні, стабільні та ринки з підвищеним рівнем економічної небезпеки. Такий підхід допомагає покращити рівень прогнозованості господарської діяльності підприємств при виборі ринків реалізації продукції та надання послуг, а також надає можливість розробити адаптаційні заходи та оптимізувати цінову політику на основі притаманному конкретному ринку рівню загроз;

- сутнісне наповнення державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності на ринку зерна в контексті економічної безпеки держави, яке полягає в поєднанні та взаємопідсиленні економічних, організаційних та адміністративно-правових заходів в умовах інформатизації та інноватизації суспільного виробництва з акцентуалізацією на формуванні банків даних українських товаровиробників і розвитком он-лайн мереж торгівлі зерном, що сприятиме зовнішньоекономічному співробітництву.

Практичне значення результатів дослідження. Основні наукові результати проведеного дисертаційного дослідження дозволяють розв'язати важливе наукове завдання, яке полягає у розкритті концептуальних і методичних засад оцінювання та забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна. Практичне значення сформульованих автором теоретичних положень, висновків і рекомендацій полягає у тому, що вони можуть слугувати підґрунтям для розробки моделі управління економічною безпекою аграрних підприємств.

Наукові розробки, висновки, практичні рекомендації автора використано вітчизняною корпорацією ДАК «Хліб України» при формуванні рекомендованого переліку засобів моніторингу для стратегічного аналізу середовища зовнішньоекономічної діяльності (довідка №1-6-10/75 від 09.02.2017 р.), ДП «Одесазерно» при впровадженні сучасних засобів моніторингу рівня економічної безпеки та рівня готовності підприємства до здійснення зовнішньоекономічних операцій (довідка №15-02/2017 від 13.02.2017 р.), ДП «Торговий дім «Укрхлібпродукти» при аналізі перспектив виходу на зовнішній ринок аграрної продукції для оцінювання рівня ризикованості середовища (довідка №9-02/2017 від 09.02.2017 р.); ВНЗ

«Університет економіки та права «КРОК»» при оновленні програми модулів навчальних дисциплін за вибором студента відповідно до варіативної частини освітньо-професійної підготовки бакалаврів спеціальності 6.030503 «Міжнародна економіка» (Акт про впровадження результатів наукового дослідження від 14 вересня 2017 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є одноосібно виконаною науковою працею. Наукові положення, результати, висновки і рекомендації, сформульовані в дисертації, одержано автором особисто та викладено в опублікованих працях.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження доповідались і обговорювались на таких міжнародних науково-практичних конференціях: «Aplikovane vedecke novinky – 2015» (Чехія, Прага, 2015 р.), «Динамиката на съвременната наука – 2015» (Болгарія, Софія, 2015 р.); «Trends of modern science» (Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Шефїлдс, 2015 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 12 наукових праць загальним обсягом 4,33 д. а. (з яких 4,33 д. а. належать особисто автору), у тому числі 5 статей у наукових фахових виданнях та виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз (2,62 д.а.), 2 статті – у наукових періодичних виданнях інших держав (0,95 д.а.), 5 – в інших виданнях (0,76 д. а.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 200 найменувань на 22 сторінках та 11 додатків, що займають 22 сторінки. Обсяг основного тексту дисертаційної роботи становить 178 сторінок і містить 33 таблиці та 48 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ НА СВІТОВОМУ РИНКУ ЗЕРНА

1.1. Світовий ринок зерна як різновид світового товарного ринку

Розвиток будь-якої країни неможливий без потужного товарного ринку. Сучасний ринок характеризується ознаками поширення глобалізаційних процесів практично у всіх сферах, а тому абсолютна більшість розвинених країн світу постійно моніторингує ці процеси з метою відповідності критеріям потреб динамічно змінюваного світового товарного ринку. Будь-які товари виробляються для їхньої подальшої реалізації споживачам. Саме ринок регулює виробництво й обіг товарів, встановлює оптимальні пропорції товарного виробництва та здійснює розподіл доходу та суспільного багатства в цілому.

Історично першим з'явився внутрішній ринок, становлення якого на початкових етапах розвитку суспільного поділу праці базувалося на простому товарообміні. Саме у цей період починається перехід від виробництва для задоволення власних потреб до виробництва для реалізації на вільному ринку, яке призводить до виникнення товарного виробництва з орієнтацією на платоспроможний попит. Подальше розширення внутрішнього ринку зумовлене поглибленням суспільного поділу праці, розширенням спеціалізації праці та розвитком грошових відносин, що призвело до злиття внутрішніх локальних ринків та утворення загальнонаціонального. Подальше поглиблення міжнародного поділу праці водночас з інтернаціоналізацією виробництва стали підґрунтям для розвитку міжнародної торгівлі, що призвело до формування світового товарного ринку.

Розвиток ринку закономірно призвів до виникнення теоретичних досліджень. Залежно від економічної школи сутність та поняття ринку визначалася науковцями по-різному. Так, на початковому етапі становлення

ринкових відносин під поняттям «ринок» розуміли лише конкретно визначену площу, на якій відбувалася торгівля певними товарами. Так, у праці Ф. Броделя «Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст.», доведено, що з історичного та антропологічного погляду поняття «ринок» розумілося як певне місце торгівлі, відмітною особливістю якого була фізична концентрація в один час і в одному місці продавців та їхніх товарів і покупців з грошима для укладання та здійснення угод [1, с. 167]. Подібне визначення й до сьогодні зберігається у сучасній науковій літературі.

У класичній та неокласичній економічній теорії поняття «ринок» зазнало певних змін. Так, на думку засновника класичної теорії А. Сміта, ринок – це певна форма організації економічної діяльності людей. Водночас економіст наголошував, що ринок є повністю саморегульованою структурою, якою керує «невидима рука» конкуренції [2, с. 89]. А. Сміт детально досліджував і питання масштабу ринку, змінюючи уявлення про нього як про територіально визначене конкретне місце торгівлі.

Досліджуючи сутність ринку, представники неокласичного економічного аналізу брали як вихідне положення розуміння сутності ринку як місця торгівлі, проте поширювали його на масштабніші територіальні об'єкти, переходячи від міських центрів торгівлі до національних ринків. Це розширювало ринок за межі об'єктів, які можна охопити фізично.

Засновник неокласичної школи економіки А. Маршал наголошував на тому, що чим досконалішим є ринок, тим сильнішими є тенденції до того, щоб в усіх його пунктах в один і той самий час за однаковий предмет будуть платили однакову ціну. Поряд з тим, враховуючи обсяги ринку, необхідно також брати до уваги вартість постачання певного товару покупцю [3, с. 6].

На думку засновника математичної школи політичної економії У. Джевонса, ринок є групою людей, які реалізують ділові стосунки та укладають певні угоди на будь-які товари. Він також підкреслює, що одне місто може мати стільки ринків, скільки в ньому є економічно важливих галузей

виробництва, такі ринки можуть прив'язуватися до одного місця або не мати такої прив'язки [4, с. 95].

Американські економісти Р. Міллер і Д. Ван-Хуз визначають ринок як групу покупців і продавців, дії яких мають значний вплив на виробництво, якість і ціну певних товарів та послуг [5, с. 282]. Більш поглиблено в цьому контексті аналізують поняття «ринок» автори «Економікс» К. Макконнелл і С. Брю, які зазначають, що ринок – це механізм, який зводить разом покупців, що формують попит, та продавців (постачальників) окремих товарів і послуг [6, с. 359].

Досить детально розглядав підходи до визначення сутності поняття «ринок» представник французької регуляціоністської школи Р. Буайє [7, с. 64], який виокремив п'ять різноманітних концептуальних підходів:

- місце, де на регулярній основі зустрічаються продавці та покупці, а також організовується процес торгівлі (перше визначення, яке є актуальним);
- певна територія, на якій відбувається акт купівлі-продажу (вказує на чітку географічну приналежність);
- сумарний платоспроможний попит, що виникає стосовно певного виду продукту чи послуги (характеризується як сукупність споживачів певного товару);
- саморегулюючий механізм попиту та пропозиції (підкреслює сутність ринку як конкурентного середовища);
- економічна система, за якої саморегулюючий ринковий механізм є формою господарювання.

Ще одним аспектом дослідження ринку є розгляд його впливу як інституції. Р. Коуз зазначає, що ринок не тільки спроможний обмежувати виробників у витратах при виготовленні продукції через наявну конкуренцію, але й при створенні досконалих інститутів ринку, зменшує витрати виробників у процесі здійснення трансакцій [8, с. 29]. Таким чином, на відміну від класичної чи неокласичної теорій, де розглядається поведінка економічних

суб'єктів і вплив конкуренції на неї, в неоінституціональній теорії на зміну їх поведінки впливають трансакційні витрати.

Аналізуючи сучасні підходи до визначення сутності поняття «ринок», варто зазначити, що теоретичні погляди сформувалися навколо таких специфікацій як: місце торгівлі; форма товарно-грошового обігу; елемент відтворення сукупного національного продукту; механізм, що може впливати на економіку; тип господарських зв'язків. По-різному визначають поняття «ринок» в економіці, маркетинговій діяльності та управлінні. Розгляд дефініцій, запропонованих сучасними вітчизняними та зарубіжними науковцями, допомогло з'ясувати, які підходи є доцільними для трактування поняття «ринок».

Загальноекономічний підхід розглядає ринок як сукупність економічних відносин, які виникають між виробниками та споживачами. Зокрема, Н. Мацелюх та І. Максименко визначають ринок як сукупність економічних відносин між суб'єктами господарювання стосовно організації виробництва та обміну товарів і послуг відповідно до законів товарного виробництва [9, с. 192]. А. Рудак розглядає поняття «ринок» як сукупність економічних відносин, які виникають у процесі взаємодії продавців та покупців, у результаті чого встановлюється ціна на об'єкти обміну [10, с. 123].

С. Батищева, Е. Каданер та П. Сімонов трактують ринок як систему відносин між покупцями та продавцями, у межах якої укладаються угоди відповідно до попиту та пропозиції, та яка містить елементи інфраструктури, які забезпечують ці відносини [11, с. 90].

На думку С. Мочерного, ринок є сукупністю відносин економічної власності щодо вторинного привласнення та відчуження у сфері обміну через механізм цін на товари і послуги, механізм інфляції, а також державного та наддержавного регулювання цін, попиту і пропозиції [12, с. 215]. О. Мамалуй визначає ринок як сукупність економічних відносин, які можуть виникати між виробниками та споживачами у процесі вільного еквівалентного обміну виробленими благами або послугами, який організований за законами

товарного виробництва, а також грошового обігу. Досить широким у межах такого підходу є визначення ринку як системи економічних відносин, яка складається у процесі виробництва, обігу та розподілу товарів і руху грошових коштів. Характерними особливостями при цьому є свобода окремих суб'єктів у процесі вибору покупців та продавців, встановлення ціни, а також формування та використання фінансових та матеріальних ресурсів [13, с. 371].

Найширше визначення ринку дають З. Ватаманюк і С. Панчишиним, які розглядаються його як сукупність економічних відносин між різними суб'єктами господарювання з приводу купівлі-продажу товарів і послуг, на якому відбувається остаточне визнання їх вартості та реалізація, завдяки чому посилюється конкуренція між виробниками за зниження витрат виробництва і підвищення суспільної корисності товарів, зростає пропорційність розвитку господарства, досягається безперервність суспільного відтворення, формується цілісна економічна система та реалізується опосередкований контроль споживачів за виробництвом [14, с. 408].

Маркетинговий підхід розглядає ринок як сферу товарного обміну. На думку Т. Дудар і В. Дудар, ринок є специфічною сферою, де виникають та здійснюються відносини, пов'язані з купівлею та продажем товарів, а також їх просуванням від виробників до споживачів [15, с. 22]. «Фінансовий словник» подає ринок як сферу товарного обміну, в якій виникають та реалізуються відносини щодо купівлі та продажу, а також здійснюється певна господарська діяльність, пов'язана з просуванням товарів або послуг безпосередньо від виробників до їх споживачів [16, с. 400]. М. Коденська і Н. Василюк пропонують розглядати ринок як сферу кругообігу товарів, послуг, капіталу та систему організації товарно-грошових відносин, які можуть виникати у ході цього процесу, прискорюючи або навпаки, уповільнюючи його [17, с. 55].

Спираючись на системний підхід, Б. Супіханов трактує поняття ринок, як цілісну систему, призначену для здійснення обмінних операцій взаємопов'язаних ресурсів, установ та методів, кінцевою метою функціонування яких є координація економічних процесів на основі

стабільного ринкового середовища, стійкий розвиток економіки та повне використання мотиваційного потенціалу економічної системи [18, с. 83]. Варто зазначити, що наведений підхід до визначення поняття «ринок» досить часто є предметом критики, адже ототожнення ринку з процесом обміну, організованим за певними законами товарного виробництва та обігу, не є коректним. Це пов'язано з тим, що «ринок» та «обмін» за змістом є принципово відмінними категоріями.

Управлінський підхід визначає поняття «ринок» як категорію, яка розглядається як механізм, через який реалізується взаємодія між покупцями та продавцями. Такий підхід є досить розповсюдженим у зарубіжній літературі. Так, на думку Е. Долана, ринок – це певна взаємодія, в яку можуть вступати люди при здійсненні торгівлі один з одним [19, с. 19]. На думку Е. Петра, ринок – це певний механізм, який об'єднує попит і пропозицію на певні види товарів [20, с. 31]. Притримуються такого підходу й окремі вітчизняні науковці. Так, на думку В. Базилевича, ринком є будь-яка інституція або механізм, який забезпечує взаємозв'язок між покупцем та продавцем окремого товару чи послуги [21, с. 706].

М. Белявцев і Л. Шестопалова трактують поняття ринок як механізм формування та руху відтворювальних процесів, форму зв'язку виробництва та споживання, різноманітних видів комерційної й господарської діяльності за допомогою купівлі та продажу товарів, а також капіталу, робочої сили, технологій чи інформації [22, с. 8]. Найширшим визначення у межах цього підходу є трактування ринку як механізму відносин між покупцем (надавачем попиту) та продавцем (постачальником) з приводу купівлі-продажу товарів чи послуг. Це форма взаємодії рівноправних осіб (фізичних та юридичних); виробників (власників) і споживачів (користувачів) економічних благ, включно з ресурсами, а також посередників між ними [23, с. 101].

Економіко-правовий підхід категорію «ринок» розглядає як певну форму організації взаємозв'язків між контрагентами. Так, А. Архіпов зазначає, що ринок – це форма організації сучасної економічної діяльності людей, яка

базується на трьох обов'язкових ознаках: приватній власності, добровільній економічній взаємодії самостійних і незалежних один від одного суб'єктів та конкуренції [24, с. 67].

М. Ажнюк [25, с. 237] та О. Прокопенко [26, с. 7] розглядають ринок як певний спосіб організації суспільного життя, якому притаманні характерні ознаки, а саме: комерційний характер взаємовідносин між господарюючими суб'єктами; конкуренція між господарськими суб'єктами; формування економічних пропорцій під впливом динаміки цін та конкурентної боротьби; самостійність учасників економічного процесу; формування цін відповідно до змін попиту та пропозиції; економічна відповідальність.

Найбільш детально подає різні підходи до категорії «ринок» «Економічна енциклопедія» за редакцією С. Мочерного, де вказано на три його аспекти [27, с. 297]: місце купівлі-продажу товарів і послуг, укладання торгових угод; економічна категорія товарного виробництва, яка є сферою обміну з системою ринкових відносин між продавцями і покупцями; економічні відносини, що пов'язані з обміном товарів і послуг, в результаті яких формується попит, пропозиція на певні товари чи послуги та ціна.

Проведене дослідження сутності та поняття «ринок» дає можливість зрозуміти, що єдиного визначення не існує, а підходи різняться між собою залежно від напрямку та галузі дослідження. Із погляду безпекознавчого підходу, на нашу думку, ринок доцільно розуміти як систему економічних відносин щодо купівлі-продажу товарів, робіт і послуг, яка дозволяє забезпечити економічну безпеку його суб'єктів.

Ринкова економічна система в умовах високорозвиненої економіки має складну організаційно-економічну структуру. Вивчення наукових праць зарубіжних та вітчизняних вчених і практиків дозволило встановити основні ознаки, які покладено в основу класифікації ринків, а саме: за об'єктами купівлі-продажу (обміну); за умовами, на яких провадять діяльність суб'єкти господарювання; за масштабом ринку та територіальною ознакою; за типом взаємозв'язків; за типами взаємодії господарюючих суб'єктів на ринку.

Вважаємо за доцільне доповнити існуючу класифікацію ринків такою ознакою, як «залежно від рівня економічної безпеки», яка передбачає поділ ринків на безпечні, стабільні та ринки з підвищеним рівнем економічної небезпеки. Найбільш розповсюдженою є класифікація ринків відповідно до об'єктів ринкових відносин. За такою ознакою виділяють товарні, фінансові та ресурсні ринки. Основну позицію серед цих ринків займає товарний ринок, який об'єднує практично всі види ринків. Розглянемо детальніше сутність поняття «товарний ринок». Загалом виділяють декілька підходів до визначення цього поняття. Відповідно до першого, функціонального» підходу, товарний ринок розглядається як сфера товарообміну. У нормативно-правових актах, зокрема у Законі України «Про захист економічної конкуренції», ринок товару (товарний ринок) трактується як сфера обороту товару (взаємозамінних товарів), на який протягом певного часу і в межах певної території є попит і пропозиція [28]. На думку А. Романова, товарний ринок – це сфера реалізації певного товару або груп товарів (послуг), пов'язаних між собою певними ознаками виробничого чи споживчого характеру [29].

М. Белявцев і Л. Шестопалова розширюють визначення товарного ринку до сфери товарообміну, де за допомогою купівлі та продажу товарів реалізуються суспільні потреби. Водночас основним об'єктом взаємовідносин між суб'єктами на товарному ринку є товар, який може бути у вигляді певного виробу, матеріалу або послуги [22, с. 15-16]. О. Прокопенко під товарним ринком розуміє сферу товарообміну, де функціонують відносини щодо купівлі та продажу товарів, а також здійснюється певна господарська діяльність, безпосередньо пов'язана з реалізацією певного товару. Окрім того, на думку авторів, товарний ринок можна визначати і як господарську діяльність чи систему певних організаційно-економічних дій, яка спрямована на просування товару від виробників до споживачів [30, с. 7-8]. Саме визначення поняття «товарний ринок» як системи економічних зв'язків є другим найбільш розповсюдженим підходом, що зустрічається в економічній літературі.

І. Беляєвський, Л. Данченко, Н. Татаркова та А. Коротков визначають товарний ринок як систему відносин купівлі-продажу між економічно вільними продавцями та покупцями [31, с. 9]. Відповідно до М. Сажини та Г. Чибрикова, товарний ринок – це система економічних відносин, які виникають в процесі виробництва, обігу та розподілу товарів, а також руху грошових коштів [32, с. 26]. А. Ковальов вважає, що товарний ринок є системою економічних взаємозв'язків між виробниками та споживачами (при цьому наявна форма зв'язку – «купівля-продаж») та всередині груп споживачів та виробників (наявна форма зв'язку – «конкуренція») [33, с. 23].

Л. Крамченко визначає товарний ринок як систему відносин купівлі та продажу між економічно вільними продавцями та покупцями, що забезпечує зв'язки виробництва зі сферою споживання [34, с. 72]. Таке визначення є досить широким за змістом, оскільки в ньому не лише визначаються суб'єкти, що здійснюють діяльність на товарному ринку, але й окреслено основну мету цього процесу.

Окрім наведених найбільш розповсюджених підходів до визначення поняття «товарний ринок», зустрічаються й інші визначення, які здебільшого подають позицію різних авторів до узагальненого визначення поняття «ринок». Так, спираючись на теоретичні погляди неоінституціоналістів стосовно визначення ринку, А. Юданов трактує товарний ринок як суспільний інститут, метою якого є зустріч продавців та покупців для здійснення ними угод з купівлі чи продажу певних товарів і послуг [35, с. 8]. Відповідно до інституційного підходу А. Овечкін характеризує товарний ринок як систему інститутів та відносин, які виникають між продавцем і споживачем при здійсненні різноманітних угод, які вони укладають з метою задоволення власних потреб (насамперед це стосується угод купівлі-продажу й обміну) [36, с. 7]. На нашу думку, такий підхід досить обмежено трактує поняття «товарний ринок», оскільки його сутність зводить лише до розуміння ринку як місця зустрічі покупців та продавців.

Представники об'єктоорієнтованого підходу, зокрема В. Коноплицький та А. Філіна, трактують поняття «товарний ринок» як ринок окремих товарів і товарних груп, подібних за виробничими або споживчими ознаками. Водночас вони вказують, що товарні ринки розглядаються як елемент внутрішнього ринку країни [37, с. 280]. Наведене визначення відображає відмітне від інституціонального підходу бачення, що ґрунтується на трактуванні цього поняття з позиції об'єкта, який є предметом купівлі-продажу. На нашу думку, такий підхід не розкриває сутність цього поняття повною мірою, адже не враховує особливості побудови цього ринку та способу мінових відносин.

Представники управлінського підходу С. Батищев, Е. Каданер та П. Сімонова трактують товарний ринок як соціально-економічний механізм, який забезпечує купівлю та продаж товару. Водночас автори зазначають, що до складу ринкового механізму входять елементи, призначені безпосередньо для укладання угод купівлі та продажу продукції, і допоміжні елементи, які складають інфраструктуру товарного ринку. Економічні елементи ринку діють лише за наявності певних умов, основною з яких є економічна свобода. Саме тому товарний ринок – це об'єкт економіки, де на засадах попиту та пропозиції покупець та продавець погоджують ціну на певний обсяг продукції і укладають угоди купівлі чи продажу [11, с. 90].

Ґрунтуючись на запропонованому нами безпекознавчому підході, пропонуємо визначити товарний ринок як систему економічних відносин у сфері купівлі-продажу товарів, яким притаманні кількісна та вартісна оцінка, а також споживча цінність, що виникає при просуванні товарів від виробників до споживачів, і що забезпечує економічну безпеку учасників таких відносин.

З огляду на зазначену класифікацію підходів до трактування поняття «ринок» можна представити на рис 1.1. На сучасному етапі розвитку світогосподарських зв'язків поняття «товарний ринок» виходить за межі розуміння ринку лише як системи національних ринків. Головною ознакою існування світового товарного ринку є рух товарів між країнами. Світовий товарний ринок характеризується наявністю міжнародних товарно-грошових

відносин, які є сукупністю обсягів торговельного обороту. Це поняття історично з'явилося раніше, ніж поняття «світове господарство». Так, поняття «світовий ринок» як система зі сформованою організаційною структурою, товарною спеціалізацією окремих країн, центрами світової торгівлі та іншими характеристиками сформувалося вже у XVII ст.

Підходи до трактування поняття «ринок»			
Загальноекономічний підхід	Маркетинговий підхід	Системний підхід	Управлінський підхід
Економіко-правовий підхід		Безпекознавчий підхід	

Ринок – це система економічних відносин щодо купівлі-продажу товарів, робіт і послуг, яка дозволяє забезпечити економічну безпеку його суб'єктів

Організаційно-економічна структура ринку		
залежно від об'єктів купівлі-продажу (обміну)	залежно від умов на яких здійснюють свою діяльність суб'єкти господарювання	за масштабом ринку та територіальною ознакою
за типом взаємозв'язків	залежно від типів взаємодії господарюючих суб'єктів на ринку	за рівнем економічної безпеки

Підходи до трактування поняття «товарний ринок»			
Функціональний підхід	Системний підхід	Інституційний підхід	Управлінський підхід
Об'єкторієнтований підхід		Безпекознавчий підхід	

Товарний ринок – система економічних відносин у сфері купівлі-продажу товарів, яким притаманні кількісна та вартісна оцінка, а також споживча цінність, що виникає при їх просуванні від виробників до споживачів, що забезпечує економічну безпеку учасників таких відносин.

Рис. 1.1. Класифікація підходів до трактування поняття «ринок»,
«товарний ринок»

Джерело: авторська розробка

Зростання обсягів світової торгівлі зумовлене багатьма причинами, основними серед яких є: розвиток міжнародного поділу праці та інтернаціоналізація виробництва; розвиток національних ринків товарного виробництва та обміну, зокрема і зовнішньої торгівлі; активне поглиблення нерівномірності розвитку окремих галузей суспільного виробництва, яка притаманна ринковому господарству; активна діяльність транснаціональних

корпорацій на світовому ринку; науково-технічна революція, яка сприяла оновленню капіталу та виникненню нових галузей промисловості; притаманна країнам з ринковою економікою тенденція до постійного розширення виробництва для отримання прибутку; регулювання міжнародної торгівлі Світовою організацією торгівлі; лібералізація міжнародної торгівлі (зниження тарифних та нетарифних бар'єрів); розвиток торговельно-економічної інтеграції; розпад біполярної світової системи та утворення нових центрів виробництва (країни БРІКС, нові індустріальні країни Південно-Східної Азії та Латинської Америки); активізація процесів торгівлі в межах інтеграційних угруповань; розвиток фінансово-кредитних механізмів та інструментів сприяння торгівлі.

Національні товаровиробники, досягнувши за певний період часу максимального розвитку на національному ринку, прагнуть вийти за його межі. Розширення збуту за межами національного ринку дає можливість одержати додатковий дохід. Поряд з тим вихід на світові ринки має значні обмеження, а тому для товаровиробників цей процес супроводжується оптимізацією витрат для збільшення конкурентоспроможності. Саме тому товарний ринок можна вважати рушійною силою, що спонукає виробників покращувати якість продукції та зменшувати витрати виробництва, щоб поліпшити конкурентні позиції, зокрема при виході на світові товарні ринки.

Світовий товарний ринок ґрунтується на розвитку внутрішніх товарних ринків окремих країн, тоді як товари та фактори виробництва (робоча сила та капітал) виходять за національно-державні межі і розпочинають свій рух у системі міжнародних економічних відносин.

Сутність світових товарних ринків на сьогодні досить часто є предметом розгляду науковців, що пов'язано з посиленням глобалізаційних тенденцій у світовій економіці, яке, у свою чергу, призводить до розширення меж світового товарного ринку. Поширеним є підхід, відповідно до якого поняття «світовий товарний ринок» трактують як сукупність національних та міжнародних ринків у їх взаємодії та взаємозв'язку [38, с. 43]. Окремі автори розширюють

визначення поняття «світовий товарний ринок» і представляють його як сукупність національних ринків, які беруть участь у міжнародному поділі праці, і пов'язані міжнародними економічними відносинами. Водночас визначається, що основою формування та розвитку світового товарного ринку є саме міжнародний поділ праці [39, с. 5]. У цьому контексті також досить часто виділяють ринки, які можуть входити до структури світових товарних ринків. До таких світових ринків належать світові ринки ресурсів, ринки засобів виробництва, ринки готової продукції.

Інший підхід розглядає світовий товарний ринок як сукупність ринків певних видів товарів (ринок аграрної продукції, металургійної продукції, ринки продукції харчування тощо) [40, с. 431]. Незважаючи на те, що наведений підхід є найбільш розповсюдженим на сьогодні, на нашу думку, він має певні недоліки. Основним з яких є те, що сутність складного і багатогранного поняття «світовий товарний ринок» зводиться лише до фізичної сукупності певної кількості національних ринків. Водночас його роль та значення для світової економіки взагалі не розглядається.

Існує також й інший підхід, відповідно до якого світовий товарний ринок визначається як сфера обміну, що охоплює сукупний товарний обіг різних країн, які є його складовими органічними елементами [41, с. 14]. На думку Ю. Ніколенка, світовий товарний ринок є системою обміну товарами і послугами між країнами у вигляді світового експорту та світового імпорту [42, с. 539]. К. Кривенко, В. Савчук та О. Беляєв визначають світовий товарний ринок як частину світового ринку, систему обмінних відносин, яка побудована на організації купівлі-продажу продуктів матеріального виробництва [43, с. 320]. Розширює це поняття В. Поляков: світовий товарний ринок – це історично сформована система обміну товарами та послугами, яка постійно розвивається, заснована на міжнародному поділі праці і міжнародних торгово-економічних, валютно-фінансових і кредитних відносинах [44, с. 5]. Такий підхід ґрунтується на тому, що основною функцією товарного ринку є забезпечення обміну товарами. Водночас таке трактування не враховує

особливості формування взаємозв'язків між суб'єктами світового товарного ринку, а також їх характер.

Поняття «світовий товарний ринок» також розглядається як сфера товарно-грошових відносин між країнами або господарюючими суб'єктами цих країн [45, с. 5]. Такий підхід, як й інші, значною мірою є обмеженим, адже не розкриває його сутність у контексті здійснення обміну між виробниками та споживачами. Для поглибленого трактування поняття «світовий товарний ринок» та його розуміння надаємо авторське визначення: світовий товарний ринок – система економічних відносин, у якій національні товаровиробники, пов'язані міжнародними економічними відносинами у сфері купівлі-продажу певних видів товарів, взаємодіють між собою та беруть участь у міжнародному поділі праці. Схематично сутність світового товарного ринку наведено на рисунку 1.2.

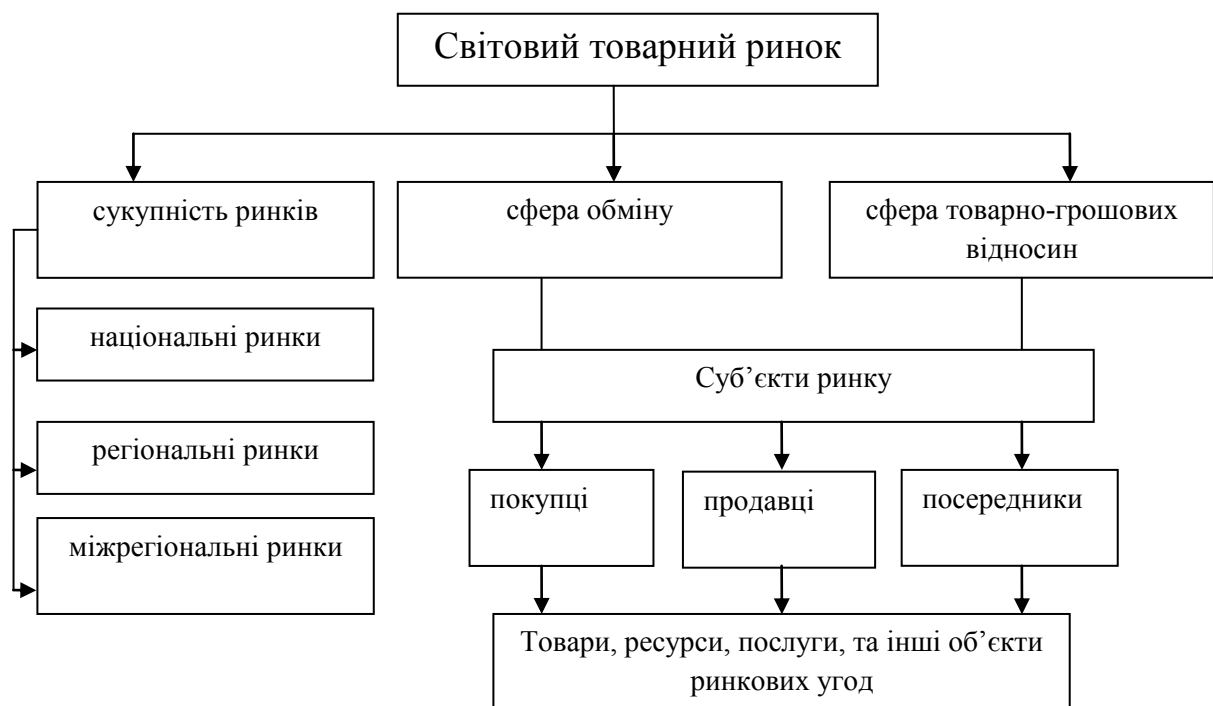

Рис. 1.2. Схематичне зображення сутності світового товарного ринку

Джерело: складено автором на основі [43-45]

Уважаємо за доцільне доопрацювати структуру світового товарного ринку залежно від об'єктів купівлі-продажу та представити в додатку В. Уважаємо, що саме поділ світового товарного ринку за об'єктами купівлі-продажу допоможе точніше з'ясувати місце світового ринку зерна в структурі світового товарного ринку та встановити загрози, які на нього впливають.

Світовий товарний ринок можна представити як сукупність складових середовища, в якому відбувається функціонування підприємств-виробників та інших учасників ринку з усього світу та їх взаємодія (рис. 1.3). Учасниками або складовими такого середовища є споживачі, конкуренти, виробники, посередники, контактні аудиторії. Такий підхід до вивчення ринку можна побачити переважно в літературі з маркетингу [46-47].

Рис. 1.3. Світовий товарний ринок як середовище функціонування підприємства

Джерело: складено автором на основі [46-47]

Світовий товарний ринок як середовище функціонування підприємства складається з елементів (складових), які, у свою чергу, є факторами з огляду впливу на підприємство. Ринкове середовище, зокрема і середовище світового товарного ринку, поділяють на два рівні: мезосередовище та макросередовище (стосовно підприємства). Мезосередовище – це сукупність учасників ринку, які безпосередньо контактують із підприємством, тобто безпосередньо впливають на нього. У свою чергу, підприємство також може впливати на цих учасників ринку. Макросередовище – це елементи опосередкованого впливу на підприємство, на які саме підприємство не впливає або впливає дуже обмежено.

Будь-яке підприємство, яке провадить господарську діяльність у відкритій економіці, навіть діючи на національному ринку, зіштовхується із впливом світового ринкового середовища (зокрема, через фактор впливу імпортованих товарів на національний ринок). Кількість факторів впливу та учасників середовища збільшується, коли підприємства виходять на світовий ринок. В. Алькема пропонує модель середовища функціонування суб'єктів логістичної діяльності [48, с. 427], що включає міжнародне середовище; національне економічне середовище, яке поділяється на макро- та мікрологістичне середовища, середовища каналів постачання та внутрішнього середовища логістичної діяльності. Для визначення ринкового середовища функціонування вітчизняних підприємств – суб'єктів світового ринку на прикладі ринку зерна використаємо окремі складові моделі, запропонованої В. Алькемою, модифікувавши її (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Світовий зерновий ринок як середовище функціонування вітчизняних аграрних підприємств

Джерело: складено автором на основі [48-50]

Отже, світовий зерновий ринок можна розглядати як середовище реалізації контрактів із купівлі-продажу зерна, що складається з безпосередніх учасників – суб'єктів ринку (аграрні компанії-виробники, зернотрейдери, логістичні компанії, ринкова інфраструктура, державні органи тощо), які діють у специфічних умовах (кон'юнктура ринку), що формуються під впливом факторів цього середовища (політичні, економічні, соціальні, географічні, культурні, екологічні тощо).

1.2. Сутність і класифікація загроз і ризиків економічній безпеці підприємств на світових товарних ринках

Вивчення діяльності українських підприємств у сучасних економічних умовах підтверджує ризикоорієнтованість їхнього функціонування, що пов'язано з прийняттям управлінських рішень в умовах невизначеності та недостатньої інформації про оточуюче середовище. Особливо відчутний вплив різноманітних факторів на експортні підприємства, що здійснюють реалізацію своєї продукції на світовому товарному ринку, оскільки фактори (або чинники) середовища стають ще складнішими та слабко передбачуваними.

Діяльність експортоорієнтованих підприємств, порівняно з підприємствами, які працюють лише на внутрішньому ринку, пов'язана з подвійним ризиком, який може призвести до суттєвих фінансових втрат: тим, що безпосередньо виникає в умовах функціонування у межах світових товарних ринків та ризиком впливу національної економіки на експортну сферу. Із ризиками зустрічаються як досвідчені, так і недосвідчені підприємства-експортери. Різниця лише в тому, що підприємства, які вже тривалий час працюють на зарубіжних ринках, розробили власну систему ризик-менеджменту й удосконалюють її. Підприємства, які тільки виходять на світовий ринок, здійснюючи перші зовнішньоекономічні операції, лише вчаться прогнозувати можливі ризикові ситуації та ефективно управляти ними.

Низька компетентність таких підприємств у питаннях здійснення зовнішньоекономічних операцій може призвести до того, що при плануванні виходу на світовий товарний ринок невраховуваними залишаються важливі ризики зовнішнього та внутрішнього середовищ, і як наслідок утворюється загроза для збереження економічної безпеки підприємства. Тому таким суб'єктам зовнішньоекономічних відносин порівняно з суб'єктами підприємництва, які орієнтовані на внутрішній ринок або мають значний досвід праці на світових ринках варто приділяти більшу увагу та зосереджуватися на системі управління ризиками [51]. Для проведення подальшого дослідження ризиків і загроз, що впливають на зовнішньоекономічну діяльність підприємств, необхідно визначити сутність взаємопов'язаних понять «небезпека», «ризик» та «загроза». Окремі науковці ототожнюють ці поняття [52-53], однак автор вважає за доцільне їх розділити.

Ризик є багатогранною категорією, тому існує багато підходів до трактування цього поняття. Зокрема можна виділити основні підходи до поняття сутності ризику в господарській діяльності. Зарубіжні автори здебільшого визначають його як імовірність (можливість) помилки або успіху того чи іншого вибору в ситуації з кількома альтернативами [54-55]; вітчизняні вчені здебільшого розглядають його як імовірність загрози, ймовірність виникнення збитків, потенційну можливість втрати, невизначеність щодо настання тієї чи іншої події у майбутньому [56, с. 18; 57-58].

А. Шегда та М. Голованенко зауважують, що існують розбіжності не тільки у тлумаченні поняття «ризик», а й різні погляди на його природу. Так, суб'єктивна природа (або сторона) ризику проявляється в неоднаковому сприйманні величини економічного ризику людьми через розбіжності у психологічних, моральних, ідеологічних та інших принципах. Ризик як суб'єктивний компонент означає готовність суб'єкта діяльності приймати рішення з урахуванням характеру, масштабів і динаміки наявної невизначеності [59, с. 12].

І. Івченко вказує, що об'єктивна природа ризику проявляється в об'єктивності і реальності явищ та процесів і не залежить від того чи усвідомлюють, враховують, ігнорують люди його наявність, чи ні. Ризик як об'єктивний компонент господарської діяльності відображає невизначеність у середовищі функціонування її суб'єкта. Суб'єктивно-об'єктивна природа ризику визначається тим, що ризик породжується як об'єктивними (такими, що не залежать від волі та свідомості людини), так і суб'єктивними процесами (залежать від людини) [60, с. 15].

Здебільшого ризик розглядають як ймовірність негативної дії, проте ризик в економічному контексті може бути як негативним, так і позитивним явищем. Ризик визначався, з одного боку, як можлива загроза чого-небудь, а з іншого – як дія навмання, яка потребує сміливості в надії на щасливий (позитивний) результат. Отже, ризик дає шанс одержати додатковий дохід і водночас допускає ймовірність опинитися в програві [61]. Л. Донець зауважує, що ризик виникає лише тоді, коли є невизначеність і відсутня вичерпна інформація про умови прийняття рішення, а в разі наявності повної інформації ризик відсутній. Ризику також не існує при відсутності інтересу до результатів прийнятих рішень [62, с. 34]. Існує багато підходів до класифікації економічних ризиків, серед яких варто виділити найбільш заакцентовані в теоретичних розробках та практичній діяльності (табл. 1.1).

Ризик як економічна категорія відображає особливості сприйняття зацікавленими суб'єктами економічних відносин невизначеності та конфліктності в ситуативних умовах. Отже, характеристику категорії ризику необхідно розглядати в контексті конкретної господарської ситуації як сукупність різноманітних обставин, зумовлених ситуаційними чинниками у швидкоплинних змінах у внутрішньому та зовнішньому середовищі підприємства. При цьому важливим при укладанні та здійсненні економічних угод є усвідомлення керівництвом підприємства структури ризиків. Водночас суттєвими є ризики зовнішньоекономічної діяльності підприємства, які виникають при виході підприємства на світовий товарний ринок. Підприємства

приймають рішення про реакцію на загрози середовища їх функціонування. Результати таких рішень найчастіше непередбачувані або слабо передбачувані, а, отже, породжують ризик. Підсумовуючи, можемо визначити ризик діяльності підприємств на світовому товарному ринку як невизначеність кінцевого результату інтеграції до світової економіки вітчизняного суб'єкта господарювання, на який впливають загрози ринкового середовища та прийнятих управлінських рішень в сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Таблиця 1.1

Підходи до класифікації ризиків

№	Автори	Критерій класифікації	Види ризиків
1	А. Шегда, Л. Донець	Природа виникнення	об'єктивні, суб'єктивні, уявні
2	В. Гранатуров, І. Івченко	Ступінь впливу	чисті, спекулятивні
3	В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко	Міра обґрунтованості	раціональний (обґрунтований), нераціональний (необґрунтований), авантюрний (азартний)
4	А. Шегда	Етап вирішення проблеми	прийняття рішення, реалізація...
5	А. Шегда	Масштаб об'єкта	індивідуальні, фірмові, державні, міждержавні
6	А. Шегда, В. Гранатуров, І. Івченко	Сфера виникнення	зовнішні, внутрішні
7	А. Шегда, І. Івченко	Кількість осіб, що приймають рішення	індивідуальні, групові, масові
8	А. Шегда	Тривалість дії	короткочасні, постійні
9	В. Вітлінський, Г. Великоіваненко	Умови ситуації	в умовах невизначеності (стохастичний), в умовах конфлікту (конкуруючий), в умовах розпливчастості.
10	В. Крамаренко	Розмір можливого збитку	катастрофічний, критичний, допустимий
11	І. Івченко	Вид господарської діяльності	підприємницький; виробничий; комерційний; фінансовий

Джерело: складено автором на основі [58-60; 62-63]

Науковці подають значний перелік економічних ризиків зовнішньоекономічної діяльності і декілька критеріїв класифікації ризиків. Зокрема, для підприємств, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, виділяють понад 150 видів ризиків, які класифікують за такими критеріями [64]: процес укладання договорів (ризик, пов'язані та не пов'язані з умовами контракту); етап угоди (підписання контракту, митне оформлення, транспортування тощо); місцезнаходження (закордонні, прикордонні, на

власному ринку); рівень впливу (зовнішні та внутрішні). Ризики підприємств, що виходять на зовнішні ринки, на думку Б. Шевчик [65, с. 155] та Н. Долгошеї [66, с. 298], необхідно розглядати в розрізі факторів макро-, мезо- та мікросередовища.

Охарактеризуємо основні види ризиків та загроз, що стосуються господарської діяльності підприємств, які виходять на світовий ринок. Загалом ризики та загрози зовнішньоекономічної підприємницької діяльності поділяють на дві великі групи – зовнішні та внутрішні. До зовнішніх ризиків, що впливають на діяльність підприємства, яке виходить на світовий ринок, науковці здебільшого відносять такі. Природно-кліматичні ризики включають ризики, що спричинені дією факторів природного середовища і не залежать від людини: стихійні лиха, повені, землетруси, шторми, засухи тощо. Макроекономічні ризики – це ризики, зумовлені несприятливими змінами в економіці країни, зокрема податкова та митна політика, інфляція, валютні обмеження, загальний стан економіки (рецесія, спад виробництва), рівень заборгованості країни та кредитні рейтинги тощо. Джерелами цієї групи ризиків є введення відтермінування (мораторію) на різні види платежів, включаючи і зовнішні; несприятливі зміни в податковому законодавстві; обмеження в конвертації національної валюти [67, с. 176].

До групи макроекономічних ризиків віднесемо податкові та митні ризики, валютні ризики, кредитні, процентні, інфляційні ризики тощо. Деякі автори об'єднують ці ризики в окрему групу – фінансові ризики. Однак, в нашій класифікації, фінансові ризики об'єднують декілька видів внутрішніх ризиків. Ризики, джерелом походження яких є обмеження, що вводяться державою на конвертацію національної валюти в іноземну, можуть бути реалізовані через цілу низку причин, суть яких полягає у встановленні обмежень для підтримки паритету внутрішньої грошової одиниці. Ця група ризиків є особливо актуальною, коли підприємство займається зовнішньоекономічною діяльністю, або значна частина його партнерів перебуває за межами країни його функціонування.

Найпоширенішим видом макроекономічного ризику є податковий, що пов'язаний із можливими змінами податкової політики (появи нових податків, підвищення ставок, скорочення податкових пільг тощо). Особливо варто заакцентувати увагу на тому, що на рівень ризику впливає не тільки збільшення податкових ставок, але й постійні зміни в законодавстві, що призводять до невпевненості в майбутньому [56, с. 33].

Валютні ризики – це ймовірність фінансових втрат через коливання курсу валют у період між відвантаженням продукції та отриманням оплати за неї. Валютний курс переважно залежить від чинників економічного характеру, зокрема: стану платіжного балансу, рівня інфляції, міжгалузевої міграції капіталу, безпосередньо попит та пропозиція на валютному ринку тощо [68, с. 108]. До інфляційного ризику відносимо можливість знецінення реальної вартості капіталу в результаті макроекономічних процесів. Процентний ризик – непередбачувана зміна процентних ставок на фінансових ринках.

Політичний ризик – це можливість виникнення збитків чи скорочення розмірів прибутків унаслідок державної політики, що здійснюється органами влади та впливає на організацію, управління та регулювання зовнішньоекономічних відносин. Ризики втрати вантажу або ризик здійснення додаткових витрат підприємством-постачальником можуть бути спричинені такими політичними факторами, як революції, військові дії, зміна керівництва країни в результаті виборів та зміна державної політики, прийняття певних законодавчих актів, корупція, кримінальна ситуація в країні тощо. Унаслідок дії цих політичних факторів можуть виникнути політичні ризики для підприємств, що здійснюють комерційні операції на території та в правовому полі такої країни, зокрема: ризик націоналізації та експропріації; ризик трансферу, пов'язаний із обмеженням конвертації національної валюти; ризик розриву контракту через дії органів влади країни контрагента; ризик військових дій і громадські заворушення; ризик внесення змін до митного та податкового законодавства, що регулюють питання зовнішньоекономічних контрактів;

ризик зміни політичного та економічного курсу країни; ризики внесення змін до арбітражної практики; ризик додаткових витрат через корупцію.

Митні ризики виникають при митному оформленні товару і можуть бути пов'язані зі збільшенням/зменшенням митної вартості товарів, зміною митного коду товару, невизнанням країни походження товару, неправильним застосуванням пільг та преференцій до товарів і розрахунком митних платежів, виявленням порушень митного оформлення тощо. Наслідками таких ризиків є можливі збільшення/зменшення митних платежів, затримки на митниці, застосування санкцій.

Державні ризики (або ризики країни) виникають при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності і є сукупністю економічних, політичних та соціальних ризиків певної країни. Екологічний ризик – це ризик нанесення збитку довкіллю, тобто ймовірність негативних наслідків, які можуть спричинити незворотну деградацію екосистеми від запланованої діяльності, що впливає з екологічної оцінки несприятливих природних процесів і явищ, при використанні природних ресурсів [69, с. 257]. Специфіка зовнішніх факторів полягає в тому, що, як правило, вони стосуються загальних умов діяльності, які підприємство не може самостійно змінювати, проте їх треба враховувати, розробляючи певні стратегії поведінки [59, с. 30].

Оскільки виробниче підприємство визначають як систему, яка переробляє ресурси, то мезосередовище підприємства складається зі споживачів, постачальників, конкурентів та посередників. Ці групи контактують із підприємством безпосередньо, вплив цих груп, які становлять безпосереднє оточення підприємства, необхідно постійно прогнозувати та враховувати. Проте, важливо також і в певний спосіб впливати на суб'єкти мікросередовища, регулюючи свої відносини з партнерами на ринку. Тому фактори мікросередовища треба вважати відносно контрольованими [70, с. 67]. Чинники мезосередовища призводять до появи ринкових ризиків.

Ринкові ризики включають такі підвиди ризиків, які пов'язані зі зміною світової ринкової кон'юнктури: попиту, пропозиції, цін, поведінки учасників

ринку тощо. Митні обмеження також можна віднести до цієї групи ризиків [71, с. 47]. Окремо серед ринкових ризиків слід виділити ціновий. Ціновий ризик – це ризик коливання цін на світовому товарному ринку як на товарно-матеріальні цінності, які купуються для забезпечення безперервності процесу виробництва, так і на вироблену продукцію. Основні загрози несприятливої цінової динаміки поділяються на такі види [72, с. 20]: виробничі, що зв'язані з технологічними процесами і можливими непередбачуваними втратами капіталу; фінансові, втрата доходу чи ліквідних активів; інфляційні процеси, що відбуваються з цінами на товари і тарифи на різні послуги; коливання ринкової кон'юнктури як національної економіки, так й іноземної. Незважаючи на значний потенціал втрат від цього ризику, він також може бути джерелом додаткового прибутку.

До ринкових ризиків можна також віднести ризик партнерства, який свідчить про втрату або зміну партнерських відносин суб'єкта господарювання. Унаслідок цього довготривалі відносини суб'єкта господарювання з партнерами можуть перерватися і негативно вплинути на господарську діяльність підприємства. Ризик може нівелюватися укладенням довгострокових договорів оренди, купівлі-продажу тощо.

Окремо виділяють й комерційний ризик, що виникає в процесі реалізації товарів та послуг, зокрема: ризики, пов'язані з реалізацією товару, з транспортуванням товару, з прийманням товару покупцем, із платоспроможністю покупця, з форс-мажорними обставинами. Основними загрозами, у результаті яких виникає комерційний ризик, є такі [73, с. 18]: зниження обсягів реалізації внаслідок падіння попиту (потреб) на товар, що реалізує підприємство, витіснення його конкуруючими товарами; підвищення закупівельної ціни товару під час комерційного процесу; непередбачені проблеми з поставками товарів; втрата якості товару під час транспортування та зберігання; підвищення збутових витрат, порівняно з наміченими, через виплату штрафів, інших непередбачуваних витрат тощо.

Комерційні ризики здебільшого належать до торгової сфери. Однак, комерційний ризик притаманний для виробничих підприємств, які здійснюють операції з постачальниками. Транспортні ризики виділені в окрему групу ризиків. Транспортні ризики пов'язані з можливими втратами продукції та товару, збереженням його цілісності та якісних характеристик під час транспортування. Ці ризики є найбільш конкретними з усіх економічних ризиків, оскільки їх класифікація і поняття регламентуються згідно з «Міжнародними комерційними умовами» – «Інкотермс». Отже, ризики мезосередовища підприємств при їх формуванні як суб'єктів світових товарних ринків є важливою складовою, на якій ґрунтується побудова економічної безпеки підприємства.

До внутрішніх ризиків, що впливають на підприємства, які виходять на світовий ринок, віднесемо такі групи ризиків: виробничі, техніко-технологічні. Мікросередовище підприємства утворюють чинники, які безпосередньо стосуються самого підприємства, вони є найбільш контрольованими, тому ризики цього середовища легше виявити та попередити.

До виробничих ризиків належать ризики, що пов'язані зі збитками від зупинки виробництва внаслідок впливу різних факторів, зокрема втратою чи пошкодженням основних засобів, оборотних фондів [68, с. 105]. Також до виробничих ризиків належать [71, с. 39]: зменшення обсягів виробництва через зниження продуктивності праці, нестачу робітників, брак продукції чи сировини, низьку дисципліну постачань тощо; зниження цін на продукцію через недостатню якість; підвищення собівартості продукції через збільшення витрат матеріальних цінностей (перевитрати сировини, палива інших витрат), зростання фонду оплати праці (незапланована чисельність персоналу, збільшення податків).

Технологічний ризик є результатом використання застарілих технологій. До технічних ризиків належать: імовірність втрат унаслідок негативних результатів науково-дослідних робіт; імовірність втрат унаслідок недосягнення запланованих технічних параметрів у ході конструкторських і технологічних

розробок; імовірність втрат унаслідок низьких технологічних можливостей виробництва, що не дозволяє освоїти результати нових розробок; імовірність втрат унаслідок виникнення при використанні нових технологій і продуктів побічних чи відтермінованих у часі проблем. Використання морально і фізично застарілої техніки унеможлиблює застосовування передових, прогресивних технологій виробництва, що знижує ефективність виробництва. Значною мірою це стосується дрібних товаровиробників. Заміна техніки та впровадження нових прогресивних технологій виробництва потребує від них значних інвестиційних вкладень, які в окремих випадках перевищують їх сукупну виручку від реалізації продукції, що є однією з передумов банкрутства і ліквідації дрібнотоварних суб'єктів господарювання [74].

Кадровий ризик характеризується недостатнім рівнем менеджменту та організації виробництва, відсутністю висококваліфікованого персоналу. Крім того, суб'єкт господарювання ризикує втратити висококваліфікованих фахівців, що може вплинути на його діяльність. Проблема кадрового ризику загострюється внаслідок демографічної, ситуації і погіршення якісних і кількісних характеристик кадрового потенціалу галузі. Швидкість і темпи реалізації соціальних програм на селі поки що значно відстають від руйнівних тенденцій демографічного і кадрового потенціалу галузі. Найбільша загроза економічній безпеці виявляється у зниженні демографічного потенціалу сіл і неможливості зупинити цей процес у стислий термін, зважаючи на те, що в більшості регіонів України смертність перевищує народжуваність [74].

Імовірність виникнення втрат фінансових ресурсів через непередбачені зміни в обсягах, дохідності, вартості капіталу, структурі активів та пасивів зумовлює виникнення фінансових ризиків [75, с. 163-168]. Фінансовий ризик пов'язується з можливістю втрати суб'єктом господарювання платоспроможності. Серед фінансових ризиків підприємств, що виходять на світовий ринок, можна виділити такі підгрупи [63, с. 109], які належать до внутрішніх ризиків: зниження фінансової стійкості (надмірне залучення зовнішнього фінансування); ризик неплатоспроможності – зниження рівня

ліквідності оборотних активів, що призводить до розбалансування грошових потоків у часі; інвестиційний ризик – можливість виникнення фінансових втрат унаслідок здійснення інвестиційної діяльності.

Юридичний ризик – ризик припинення діяльності або накладення штрафних санкцій на суб'єкт господарювання за недотримання ним законодавства або порушення укладених угод. Окремі дослідники виділяють групу маркетингових ризиків мікросередовища підприємств, до якої належать такі [76]: ринкові ризики – ризики, що пов'язані з сегментом ринку, яким володіє сільськогосподарське підприємство; постачальницькі ризики – ризики, що пов'язані з порушенням умов постачання сировини та матеріалів, палива тощо; конкурентні ризики – ризики, пов'язані з діями конкурентів, зокрема рівень монополізації ринку, технологічні переваги конкурентів під час виготовлення продукції; посередницькі ризики – ризики, що пов'язані з діями посередників, наприклад, неналежне обслуговування споживачів; споживацькі ризики – ризики, що пов'язані зі змінами попиту, зокрема зміна купівельної спроможності населення, нові тенденції щодо якості продукції, які потребують значних змін технології виробництва, та інші додаткові витрати; ризики контактних аудиторій – ризики, пов'язані з діями контактних аудиторій.

Залежно від причини виникнення маркетингові ризики підприємств поділяють за маркетинговими рішеннями, у ширшому розумінні – за основними маркетинговими інструментами, так званих «4Р» [76, с. 67]: цінові ризики – ризики, пов'язані з ціновою політикою, наприклад для підприємств основними орієнтирами щодо цінової політики є купівельна спроможність населення, цінова пропозиція вітчизняного та міжнародного ринків; товарні ризики – ризики, пов'язані з товарною політикою; продукція сільськогосподарських підприємств у більшості випадків є стандартизованою, повинна відповідати державним вітчизняним нормам і міжнародним стандартам, відповідно до розміщення ринку збуту; ризики розподілу (збутові) – ризики, які пов'язані з політикою розподілу, наприклад, ризик того, що обраний канал збуту не забезпечить запланованого обсягу виручки; ризики

просування (комунікаційні) – ризики, пов’язані з політикою просування; так, низький рівень розвитку комунікаційної та інформаційної складових ринкової інфраструктури перешкоджає швидкому просуванню продукції.

Доречною для застосування у процесі розроблення механізмів забезпечення економічної безпеки підприємств, що виходять на світовий ринок, також вважається класифікація ризиків зовнішньоекономічної діяльності за етапами виконання угоди: при митному оформленні, сертифікації, реалізаційні, транспортні.

Здебільшого вчені визначають загрози як події, зміни або дії, які потенційно можуть спричинити шкоду або порушити нормальне функціонування підприємства, і як наслідок спричинити збитки та втрати [77-78]. На думку автора, загрози – це події або стани середовища функціонування суб’єкта, які є потенційними чинниками негативного впливу на суб’єкт.

Світовий ринок, середовище функціонування підприємств, є потенційно небезпечним і створює загрози для їх діяльності у вигляді чинників середовища. Чинники середовища визначають ступінь загрози і поділяються на дві групи причин – об’єктивні або зовнішні та суб’єктивні чи внутрішні [79, с. 105]. Безпосередньо від конкретного підприємця об’єктивні чинники причин не залежать. Зовнішні «провокуючі» загрози поділяються на чинники безпосереднього впливу і чинники опосередкованого впливу. До останніх причин впливу належать нормативно-правова база, яка регулює господарську діяльність; бюджетна, податкова система і фінансово-кредитна, від яких залежить ефективність господарювання; дії органів влади; дії постачальників, торговельних і збутових посередників; криміногенна ситуація; конкуренція.

Чинниками опосередкованого впливу є природно-кліматичні, соціальні, демографічні, екологічні умови; стихійні лиха; науково-технічний прогрес; нестабільність політичної ситуації в державі. До суб’єктивних причин належать ті, які характеризують конкретне підприємство; його виробничий потенціал;

технічні і транспортні ресурси та можливості; бази постачання, збуту та переробки продукції; концентрація, спеціалізація, інтеграція, інтенсифікація, організація та мотивація праці; кваліфікація керівного персоналу; стратегія розвитку; маркетинг; якість продукції; система управління. Вони є керованими і їхню дію можна спрямовувати в правильне русло.

За природою виникнення загрози поділяються на суб'єктивні (пов'язані з особистими здібностями керівного складу: освіта, досвід, професіоналізм, амбіції) й об'єктивні (нестача інформації, стихії, неочікувані зміни кон'юнктури ринку та цін, рівень інфляції, законодавство, умови кредитування, інвестування тощо). За масштабами впливу виділяють локальні, галузеві, регіональні, національні та міжнародні загрози. За сферою виникнення розрізняють зовнішні та внутрішні загрози (виробничі, фінансові). За ступенем допустимості загрози поділяють на мінімальні (рівень можливих втрат в межах 0-25%), підвищені (в межах 25-50%), критичні (в межах 50-70%) і недопустимі (можливі втрати близькі до розміру власних засобів, що загрожує банкрутством підприємства, коефіцієнт ризику в межах 75-100%) [80, с. 66].

Указані чинники зумовлюють невизначеність результатів їх впливу і тому стають джерелом ризиків для суб'єктів господарювання. Ризик характеризується ситуативною діяльністю будь-яких підприємств, що відображає невизначеність його результату і можливі негативні економічні наслідки в разі неуспіху. Тобто, при зіткненні із загрозою у світовому ринковому середовищі, підприємства не можуть однозначно визначити результат впливу такої загрози на їх діяльність, інакше, результат впливу має ймовірнісний характер. Отже, виникає ризик настання певної події на підприємстві внаслідок впливу загрози. Тому ризик визначимо як об'єктивну категорію, що пов'язана з невизначеністю результатів впливу загроз середовища функціонування на діяльність підприємства.

Указані загрози та ризики підприємства, що виходить на світовий товарний ринок, мають певні наслідки у вигляді втрати доходів, збільшення витрат у порівнянні із запланованим рівнем, втрата вантажів, нестачі

фінансових ресурсів для виконання контракту тощо. Усі ці наслідки, в разі настання ризикованих подій, вплинуть на економічну стабільність та безпеку підприємства (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Схема впливу ризиків та загроз на економічну безпеку підприємства

Джерело: складено автором на основі [60-62]

Для ідентифікації та оцінювання сили впливу загроз для підприємств, що виходять на світовий товарний ринок, пропонується виділити такі рівні класифікації, як рівень середовища виникнення загроз та джерело загрози, що є чинником ризику (рис. 1.6).

Ураховуючи проведений вище аналіз видів ризиків та загроз, можна виокремити такі специфічні загрози, які впливають на рівень економічної безпеки та є характерними для вітчизняних аграрних підприємств, які виходять на зовнішній ринок (табл. 1.2).

Отже, на відміну від підприємств зернової галузі, які проводять діяльність лише в межах України, підприємства-експортери зіштовхуються з додатковими загрозами, серед яких можемо виокремити: необхідність здійснення додаткових витрат для проведення маркетингових досліджень

підприємницького середовища зарубіжної країни для вивчення її економічних, нормативно-правових, законодавчих, соціально-політичних та інших особливостей ведення підприємницької діяльності; виникнення ускладнень в управлінні та загальній роботі підприємства, які можуть бути пов'язані з необхідністю підвищення рівня кваліфікації персоналу компанії; потреба в одержанні необхідних дозвільних документів для здійснення діяльності на зарубіжних ринках (наявність сертифікатів, ліцензій та інших видів дозвільних документів); складнощі в пошуку та реалізації контрактів з зарубіжними контрагентами; наявність високих вхідних бар'єрів на світові продовольчі ринки та різних законодавчих обмежень, щодо здійснення діяльності на них.

Рис. 1.6. Класифікація загроз для підприємств на світовому товарному ринку, за рівнем та джерелами виникнення

Джерело: складено автором на основі [81]

Варто вказати на проблеми, що з'явилися при поділі ризиків за рівнем виникнення на внутрішні та зовнішні, оскільки один і той самий ризик може бути спричинений низкою факторів як зовнішнього, так і внутрішнього характеру. Транспортний ризик може бути внутрішнім чинником, якщо транспортні засоби знаходяться у власності підприємства, а може бути зовнішнім, якщо належить державі або іншим юридичним особам. Також на транспортний ризик впливають природні фактори (аварії, природні стихії –

шторм, ожеледиця тощо). Окремі ризики тісно взаємопов'язані між собою і тому важко виділити конкретне джерело ризику. Так, податковий ризик, хоча і належить до сфери економічного регулювання країною, проте знаходиться під впливом політичних чинників (корупція, лобіювання інтересів).

Таблиця 1.2

Перелік специфічних загроз виходу на зовнішній ринок вітчизняних виробників зерна

Специфічні загрози на виробника зерна зовнішньому ринку			
Внутрішні		Зовнішні	
Сфери	Загрози	Сфери	Загрози
Виробництво	Невідповідність якості зерна міжнародним стандартам та стандартам приймаючої країни Проблеми з отриманням сертифікату якості	Політико-правові	Недосконалість чинного законодавства щодо ЗЕД Втручання держави та регулювання експорту зернових Затримки при митному оформленні
Техніка та технології	Втрата якості зерна або частини врожаю при зберіганні Недостатність власних елеваторних потужностей Недостатність власних транспортних потужностей Відставання в інформаційних технологіях від конкурентів	Економіка	Валютний курс Підвищення цін на ПММ Підвищення податкового тиску Несвоєчасність повернення ПДВ
Персонал	Відсутність освіти в галузі ЗЕД Відсутність фахівців щодо проведення переговорів, укладання зовнішньоекономічних контрактів, здійснення операцій експорту	Логістика	Недостатньо розвинена інфраструктура міжнародних перевезень (порти, термінали) Недоступність лінійних елеваторів та терміналів
Фінанси	Недостатня рентабельність продукції Додаткові витрати на маркетингові заходи	Контрагенти	Несвоєчасне чи неповне виконання умов контракту контрагентом Ймовірність штрафів за несвоєчасне чи неповне виконання умов контракту підприємством-експортером
		Ринок	Висока конкуренція на зерновому ринку з боку транснаціональних компаній – зернотрейдерів

Джерело: складено автором на основі [46; 82-87]

Принципове рішення про здійснення зовнішньоекономічних операцій залежить від переваг між прибутковістю вкладених коштів і їх надійністю. Прийняття таких рішень супроводжується оцінкою очікуваних доходів, витрат та прибутків. У теорії ризику окремо виділяють поняття втрат як зниження прибутку в порівнянні з очікуваним рівнем [56, с. 95]. Можливі втрати часу, фінансових, трудових та матеріальних ресурсів займають центральне місце в оцінці підприємницького ризику.

Таким чином, необхідно констатувати, що чим складнішим і невизначенішим є соціально-економічне середовище, тим нагальнішою є необхідність урахування загрози, побудова та удосконалення інструментарію, його аналізу і прогнозування. Фактори середовища, які зумовлюють загрози господарській діяльності підприємств, переважно викликані зовнішніми (некерованими) процесами, що вимагає обережності у ставленні до прогнозів, щоб найбільшою мірою компенсувати втрати і знизити їх рівень.

Ураховуючи вищезазначене, пропонуємо під поняттям «загрози економічній безпеці підприємств на світовому товарному ринку» розуміти сукупність чинників, що впливають на діяльність аграрного підприємства впродовж усього циклу виготовлення товару – вирощення, збирання, зберігання та реалізації зерна на світовому товарному ринку, що призводить до зниження рівня економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності. Отже, варто зазначити, що наведений перелік загроз мікро-, мезо- і макросередовища впливає на діяльність підприємств, які виходять на світовий товарний ринок, що, в свою чергу, зумовлює необхідність побудови механізму забезпечення економічної безпеки цих підприємств.

1.3. Методичні підходи до оцінювання економічної безпеки підприємств на світовому ринку зерна

Особливості забезпечення економічної безпеки підприємств, що виходять на світовий товарний ринок, полягають у захисті від ризиків, що спричинені факторами внутрішнього та зовнішнього середовищ. Зростання рівня загроз і їх негативний вплив на результати діяльності компанії пов'язані зі швидкою зміною економічної ситуації в світовій економічній системі, кон'юнктури міжнародних ринків, розширенням сфери зовнішньоекономічних відносин, появою нових технологій та іншими чинниками, характерними для світового товарного ринку [88].

У предметному полі економічної безпеки підприємства важливим є визначення поняття «система економічної безпеки підприємства» [89, с. 59], що обґрунтовується в понятті «економічна безпека підприємства. Термін уведений Л. Шульженком [90, с. 17-18], який визначає його місце у понятійно-категоріальному апараті економічної безпекології, позначає позицію, з якої він розглядається, і вказує на ракурс його дослідження. На думку Л. Шульженка, найбільш придатним є статус умови діяльності підприємства. Із цього випливає необхідність з'ясувати зміст поняття «умови діяльності підприємства» [89, с. 59].

Економічна безпека аграрного сектора як економічна категорія має надзвичайно складну багаторівневу системну структуру. В якості методології дослідження складного системного поняття економічної безпеки підприємств-експортерів аграрного сектора доцільно спиратися на теорію економічних систем, яка ґрунтується на таких методологічних положеннях: залежність кожного елемента від його місця та функцій у системі; зумовленість поведінки системи властивостями її структури та особливостями її окремих елементів; ієрархічність, всебічна багатовимірність відображення системи.

Система економічної безпеки підприємств АПК має ґрунтуватися на самозабезпеченості, незалежності, доступності, якості [91, с. 82]. Нові умови світогосподарських зв'язків і функціонування світових ринків диктують як необхідність під час формування національного ринку зерна значну увагу приділяти інформаційному й інформаційно-аналітичному забезпеченню економічної безпеки товаровиробників зерна, які покладені в основу пропозиції під час створення ринку, а модель функціонування та розвитку виробників безпосередньо визначає соціально-економічний стан на мікро-, мезо- та макрорівнях. Інформаційно-аналітичне забезпечення, та достовірність інформації дозволяють уникнути злочинних, протиправних дій, запобігти ризикам зовнішніх і внутрішніх загроз та втрати конкурентних позицій через несвоєчасність інформації, підготувати й провести заходи для недопущення можливих негативних впливів [92, с. 20].

За визначенням В. Бойко, економічна безпека сільськогосподарського підприємства – це такий стан його господарських ресурсів, що забезпечує раціональну галузево-організаційну структуру підприємства, враховуючи географічне розташування та природно-кліматичні умови його діяльності, за якого воно здатне ефективно протидіяти можливим загрозам внутрішнього та зовнішнього середовищ, а також досягати поставлених цілей і завдань на основі реалізації обраної ним стратегії розвитку [93, с. 41].

Економічною безпекою підприємства вважаємо сукупність показників стану його ресурсів, а саме фінансів, технічного оснащення, кадрового потенціалу, технологій, інформаційного забезпечення, які реалізують його підприємницькі можливості у протистоянні внутрішнім і зовнішнім загрозам [94, с. 296] (рис. 1.7).

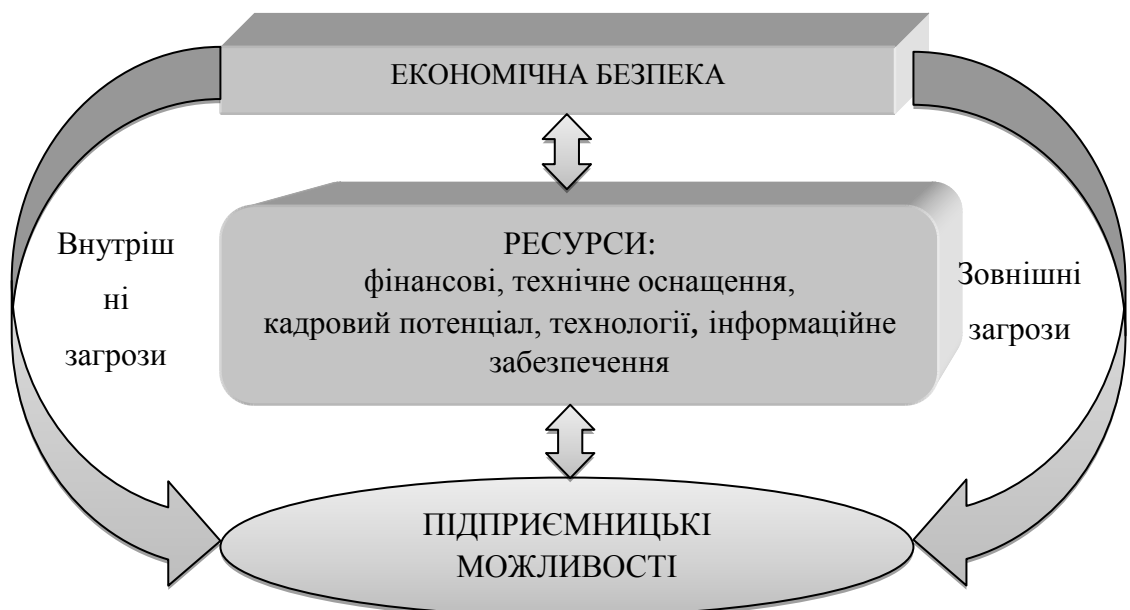

Рис. 1.7. Сутність економічної безпеки підприємств

Джерело: складено автором на основі [92-93]

Таке визначення дає нам підстави не погоджуватися з класифікацією рівнів економічної безпеки, які наводять деякі вчені. Зокрема, З. Якубович [95] стверджує, що економічна безпека складається з таких рівнів: глобальна економічна безпека; міжнародна економічна безпека; національна економічна безпека; економічна безпека регіону; економічна безпека підприємства. На наш погляд, економічна безпека підприємств аграрного сектору комплексно впливає

на продовольчу безпеку в цілому, що створює величезні ризики для національної економіки.

Зазначимо, що для забезпечення економічної безпеки підприємства його ресурси мають бути достатніми для протистояння внутрішнім та зовнішнім загрозам. В умовах прийняття рішення про вихід на світовий товарний ринок підприємство зіштовхується з новими параметрами середовища мезо- та макрорівнів, які створюють загрози для його економічної безпеки (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Рівні конкурентоздатності підприємства

Рівень	Об'єкт	Чинники, що визначають конкурентоздатність
Мікрорівень	Вид продукції; сільськогосподарське, переробне, обслуговуюче виробництво; підприємство АПК	Якість продукції, ціни
Мезорівень	Галузі АПК, об'єднання підприємств	Стійке покращення показників ефективності використання наявних виробничих ресурсів галузей АПК
Макрорівень	АПК в цілому, народногосподарський комплекс	Загальний стан АПК, його збалансованість, інвестиційний клімат, податковий режим, тарифно-митна політика тощо

Джерело: [96, с. 69]

В. Ільяшенко виокремлює рівні, зумовлені загальною загрозою конкурентоздатності. Отже, під мікроконкурентоздатністю розуміється співвідношення ціни і якості товарів, вироблених окремими підприємствами. Під мезо конкурентоздатністю АПК розглядається ефективність робіт окремих його галузей. У якості макроконкурентоздатності розглядається ефективність використання факторів виробництва [96, с. 67].

Водночас Н. Іванченко наголошує, що системний підхід до формування механізму економічної безпеки підприємства припускає, що необхідно враховувати всі реальні умови його діяльності, а сам механізм повинен мати чітко окреслені елементи, схему їх дії та взаємодії, причому механізм функціонування системи економічної безпеки підприємства може мати різний ступінь структуризації і формалізації [97].

На думку З. Якубовича, основними етапами забезпечення економічної безпеки підприємства є: стратегічне планування і прогнозування економічної безпеки; проведення оперативного оцінювання рівня забезпечення і тактичне планування економічної безпеки підприємства; оперативне планування фінансово-господарської діяльності підприємства; 4) реалізація розроблених планів. Науковець підкреслює, що «механізм забезпечення функціонування системи економічної безпеки підприємства включає інформаційну, правову, технологічну, технічну, кадрову складові, що дають можливість всебічно управляти цією системою» [98]. Ми не зовсім погоджуємось із таким підходом, оскільки зовнішньоторговельні підприємства вимагають додатково таких важливих складових, як конкурентну складову, що містить у собі такі елементи, як унікальність товару чи/або збалансованість його ціни та якості.

Це підтверджує висловлювання І. Карпунь, що найвищою гарантією безпеки діяльності підприємства є надійний ринок збуту продукції, її конкурентоспроможність і надійність, стабільність споживчої продукції, доступні ціни на товари сприяють довгостроковим угодам постачання товарної продукції на взаємовигідних умовах [99, с. 50]. В. Василенко виокремлює такі складові елементи механізму забезпечення економічної безпеки [100, с. 45]: оцінка ризику здійснення планованої господарської операції та окремих її елементів в цілому; розробку заходів для зменшення ступеня ризику або його повного усунення та плану їх здійснення в конкретній компанії; організацію реалізації розробленого плану; проведення періодичного контролю за здійсненням розробленого плану і при необхідності внесення коректив у цей план; підбиття підсумків забезпечення економічної безпеки логістичної операції після закінчення її виконання.

На думку О. Белікова, механізм управління економічною безпекою підприємства містить у собі такі елементи (рис. 1.8) [101]: організаційну структуру; функції організації, управління, обґрунтування і реалізації ефективних форм і методів створення, вдосконалення і розвитку системи економічної безпеки; методи забезпечення; засоби та важелі; показники та

критерії оцінки; нормативно-правове та інформаційне забезпечення.

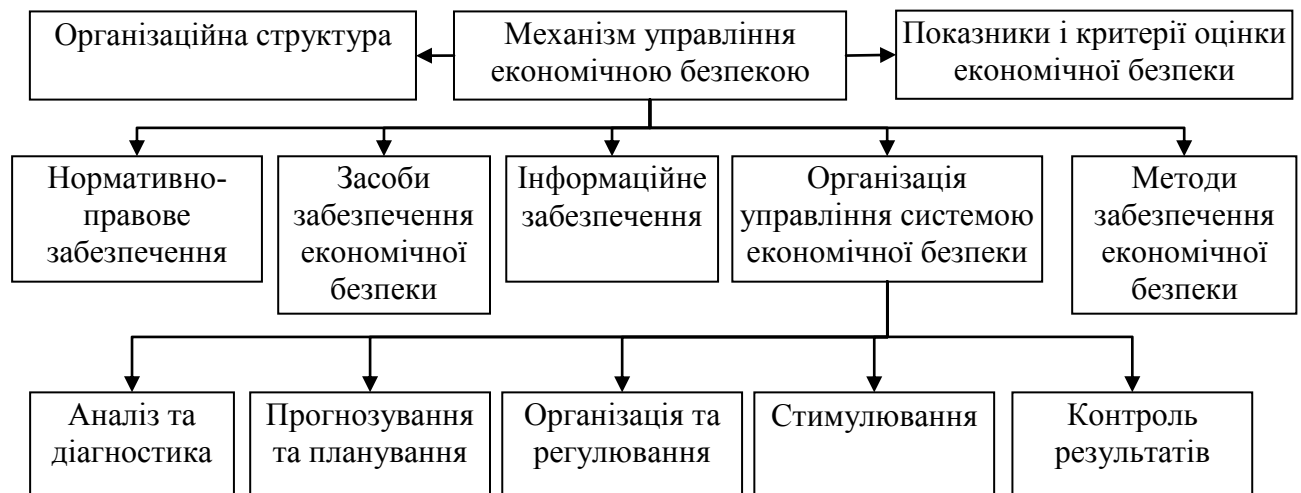

Рис. 1.8. Механізм управління економічною безпекою підприємства

Джерело: [101]

Об'єктом системи економічної безпеки в цілому є стабільний економічний стан діяльності фірми як у поточному, так і в перспективному періоді. Під конкретними об'єктами системи економічної безпеки розуміють ресурси підприємства: фінансові, матеріальні, інформаційні, кадрові [102, с. 20]. Суб'єктами системи економічної безпеки підприємства є особи, що здійснюють певні заходи для її зміцнення, зокрема власники підприємства, його працівники, а також запрошені сторонні особи (аутсорсинг). Суб'єкти, що забезпечують економічну безпеку підприємництва, проводять свою діяльність на трьох рівнях – поточному, тактичному та стратегічному.

Поточний рівень економічної безпеки передбачає відсутність загроз, здатних призвести до припинення життєдіяльності підприємства у поточному періоді. Завданням цього рівня є підтримка достатнього рівня забезпеченості фінансовими ресурсами та платоспроможності [103]. Тактична економічна безпека – це здатність підприємства до відтворення у процесі господарської діяльності, що досягається при певному рівні ефективності використання ресурсів. До процесу діагностики рівня тактичної безпеки має увійти аналіз таких елементів системи [104, с. 147]: виробничо-технічна (ефективність використання основних засобів і оборотних активів), інтелектуально-кадрова (ефективність використання трудових ресурсів, раціональність організації

праці, мотивація праці) та комерційна (ефективність системи маркетингу та постачання, оцінювання ризиків при реалізації готової продукції) складові.

Стратегічний рівень економічної безпеки С. Довбня та Н. Гічова характеризують як рівень економічного потенціалу підприємства, який підтверджує правильність обраного напрямку розвитку, відповідність результатів роботи підприємства основним макроекономічним тенденціям. На відміну від тактичної безпеки, стратегічна безпека характеризує наявність і якість ресурсів у розпорядженні підприємства взагалі (використання новітніх технологій і техніки у виробництві, можливість доступу до основних сировинних та енергетичних ресурсів, наявність кваліфікованого персоналу тощо). Відсутність стратегічної безпеки означає для підприємства недоотримання прибутку та його залежність від умов макросередовища [103].

Отже, стратегія економічної безпеки підприємства повинна охоплювати [105, с. 289-290]: характеристику зовнішніх і внутрішніх загроз економічній безпеці підприємства; визначення і моніторинг чинників, які зміцнюють або негативно впливають на стійкість його соціально-економічного стану у короткостроковій і середньостроковій (три-п'ять років) перспективі; визначення критеріїв і параметрів (допустимих значень) показників, що характеризують інтереси підприємства і відповідають вимогам його економічної безпеки; розроблення економічної політики, що включає механізми обліку чинників, які впливають на стан економічної безпеки; напрями діяльності підприємства стосовно реалізації стратегії.

Діяльність органів із забезпечення економічної безпеки підприємства охоплює: забезпечення економічної безпеки підприємства, безперервний контроль та управління системою, обґрунтування і реалізація ефективних форм і методів створення, вдосконалення і розвитку системи економічної безпеки підприємства, комплексне, ефективне використання наявних засобів захисту усіх елементів виробничо-господарської системи, постійне прогнозування можливих загроз, відповідний вимогам рівень професійної підготовки персоналу підприємства [106].

Механізм забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств, що виходять на світовий ринок зерна, має певні особливості. На думку Н. Гавловської, економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності забезпечує мінімізацію дестабілізуючих впливів факторів різної природи походження при виході підприємства на зовнішній ринок і організації процесу взаємодії з іноземними контрагентами [107]. О. Швиданенко зауважує, що найбільша проблема забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства полягає в управлінні ризиками та мінімізації загроз і нівелюванні впливу зовнішніх деструктивних факторів, настання яких безпосередньо не залежить від зусиль підприємств [88]. Окремі дослідники вважають, для оцінювання загроз економічній безпеці підприємства, у зв'язку зі здійсненням виходу на зовнішні ринки, необхідно використовувати такі показники, як запас фінансової міцності (визначається як різниця між виручкою та відповідним значенням точки беззбитковості), рівень ефективності зовнішньоекономічної діяльності (рентабельність експортних операцій), рівень платоспроможності підприємства [108].

Важливим елементом системи управління економічною безпекою підприємства, є забезпечення ефективного виконання функції прогнозування: визначення внутрішніх та зовнішніх перспектив розвитку підприємства, сильних та слабких сторін організації, прогноз зміни кон'юнктури ринків, аналіз можливостей та перспектив формування портфеля варіантів ЗЕД, встановлення потенційних та бажаних результатів діяльності і визначення шляхів їх досягнення [109]. На думку Б. Шевчика, програма управління ризиками у зовнішньоекономічній діяльності аграрних і переробних підприємств АПК передбачає такі розділи: ідентифікація можливих зовнішньоекономічних ризиків; способи мінімізації економічних втрат, пов'язаних з ризиками [110, с. 46]. Стратегія управління економічною безпекою підприємства, що виходить на світовий товарний ринок, має такі складові [111]: діагностика існуючих загроз внутрішнього та зовнішнього середовищ функціонування підприємства; з'ясування можливих загроз;

визначення переліку заходів для запобігання загрозам економічній безпеці при виході на зовнішній ринок; оцінка ефективності запланованих заходів для усунення загроз економічній безпеці.

На рис. 1.9 представлена структурна схема державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності на ринку зерна у контексті економічної безпеки держави, яке полягає в поєднанні та взаємопідтримці економічних, організаційних та адміністративно-правових заходів. Особливе значення у сучасних умовах інформатизації та інноватизації суспільного виробництва набувають організаційні заходи, зокрема створення банків даних вітчизняних аграрних підприємств і розвиток торгівлі зерном через глобальну мережу Інтернет.

Рис. 1.9. Структурна схема державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) на ринку зерна

Джерело: авторська розробка

Діагностика стану економічної безпеки, зокрема й аграрного підприємства – суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності може бути проведена за допомогою численних методів, які пропонуються в сучасній науковій літературі: індикаторний (пороговий), ресурсно-функціональний, програмно-цільовий (комплексний), на основі теорії економічних ризиків, бухгалтерський, експертної оцінки тощо [112-113].

О. Бойков припускає [114], що y_- і y_+ – Min і Max врожайності. Ey – середнє значення врожайності на загальній площі S . Ціна одиниці продукції дорівнює c . $y_\alpha = \alpha Ey$ – страхова врожайність; де $0 < \alpha < 1$ – коефіцієнт. Е цьому випадку страхова сума дорівнює: cSy_α . Страхова премія дорівнює: $\pi = \delta cS y_\alpha$, де $0 < \delta < 1$ – ставка страхової компанії. Параметр $0 < \gamma < 1$ – означає допомогу з держбюджету. Отже, агрофірма повинна заплатити страховій фірмі величину $(1-\gamma)\pi$. Страхове відшкодування дорівнює: $r = cS(y - y_\alpha)_+$, де нижній індекс (+) є функцією Хевісайда.

Якщо y_α – страхова врожайність з ймовірністю настання $P(y < y_\alpha) = p_\alpha$, то з ймовірністю $(1 - p_\alpha)$ виробник буде отримувати запланований урожай, а з ймовірністю p_α буде компенсуватися страховою компанією.

Отже, у агрофірми є два критерії оцінки стабільності: середній одержуваний дохід і рівень стабільності, який задається відповідною ймовірністю. Таким чином, страхування ризиків сільськогосподарського виробництва є елементом системи фінансово-кредитного забезпечення рівня економічної безпеки підприємства на світовому ринку зерна.

Найчастіше вченими пропонується методика визначення можливих загроз у різних сферах діяльності підприємства за допомогою системи показників. Оцінювання рівня економічної безпеки при цьому зводиться до розрахунку інтегрального комплексного показника економічної безпеки. Такий метод оцінювання застосовується як для аналізу внутрішніх, так і зовнішніх загроз

стосовно агропідприємства. Визначимо складові економічної безпеки підприємства-експортера зерна та сформулюємо основні завдання, які необхідно виконати для забезпечення безпекової позиції підприємства при здійсненні зовнішньоекономічних операцій (табл. 1.4). До основних складових внутрішнього потенціалу економічної безпеки автори включають: фінансову (характеризує фінансову стійкість підприємства); виробничо-технічну (характеризує ефективність використання основних виробничих фондів підприємства); інтелектуально-кадрову (показує ефективність використання трудових ресурсів); маркетингову (відображає стійкість підприємства на галузевому ринку); правову (характеризує ступінь захисту інтересів підприємства і його робітників); інтерфейсну (характеризує надійність взаємодії з контрагентами); інноваційно-технологічну (визначає технологічний потенціал підприємства); сировинну та енергетичну (відображає забезпеченість підприємства сировинними та енергетичними ресурсами); екологічну (характеризує здатність підприємства здійснювати виробничу діяльність відповідно до екологічних норм).

Таблиця 1.4

Функціональні складові рівня економічної безпеки аграрного підприємства – суб'єкта світового ринка зерна

№	Функціональні складові економічної системи	Задачі забезпечення економічної безпеки підприємства на окремих функціональних рівнях
1	Виробнича	Забезпечити: потрібний обсяг виробництва зерна та рівень якості зерна
2	Техніко-технологічна	Забезпечити: технічними засобами процес виробництва; місцями зберігання зерна; транспортування зерна
3	Кадрова	Забезпечити: стабільність персоналу; повноту штату; лояльність та мотивацію персоналу; наявність кваліфікованих кадрів
4	Фінансова	Забезпечити: фінансами процес виробництва та збуту; фінансові резерви на випадок втрат при здійсненні зовнішніх поставок; запас фінансової міцності на випадок зниження рентабельності операції експорту
5	Зовнішньоторговельна	Забезпечити: процес знаходження покупців на зовнішньому ринку; якісний переговорний процес; організацію відправлення вантажу(транспортування, митне оформлення)

Джерело: розроблено автором на основі [104; 115]

Важливо розрізняти процеси формування та оцінки економічної безпеки товаровиробників зерна. Указане дає підстави визначити основні індикатори оцінювання економічної безпеки товаровиробників зерна з позиції її функціональних складових в умовах впливу на них глобалізації ринку [115, с. 238] (додаток Д). Залежно від етапів здійснення діяльності та реалізації продукції на світовому ринку зерна, повинні використовуватися різні за змістом методи ризик-менеджменту. Основні методи ризик-менеджменту при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності наведені на рис. 1.10.

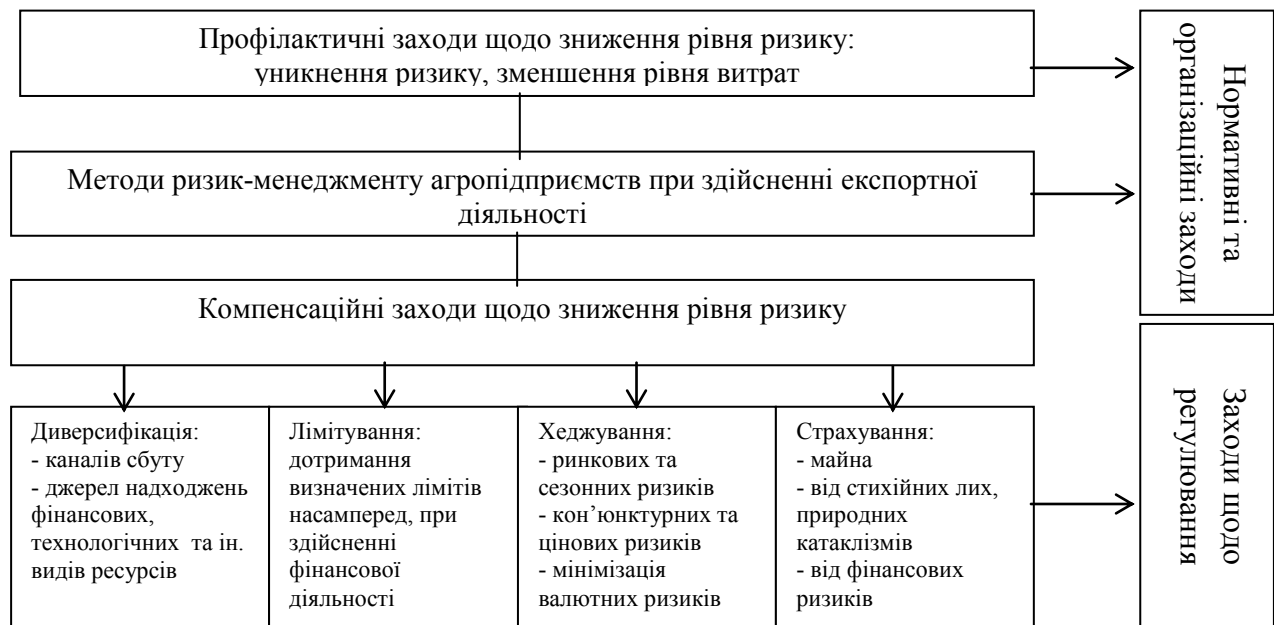

Рис. 1.10. Методи ризик-менеджменту при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності

Джерело: складено автором на основі [85; 116-117]

Вибір конкретного методу у процесі управління економічною безпекою діяльності підприємства ґрунтується на систематичному аналізі економічних інтересів суб'єктів внутрішнього та зовнішнього середовищ з урахуванням взаємозв'язків між ними (рис. 1.11). Для оцінювання ринкових можливостей підприємства пропонується застосовувати такі методичні підходи як SWOT-аналіз, стратегічна модель М. Портера, матриця конкурентних переваг Пітера Т. Фітц Роя, матриця Бостонської консалтингової групи (BCG), матриця «Мак Кінсі – Дженерал Електрик» тощо [118].

Особливої уваги заслуговує формування необхідного рівня економічної безпеки підприємства, яке охоплює такі етапи [119]: формування ефективних

факторів виробництва (нового устаткування, кваліфікованої робочої сили тощо); виробництво продукції з урахуванням потреб зовнішніх ринків, підвищення її якості та дизайну; вибір надійних постачальників сировини, матеріалів, енергоносіїв; проведення приватизації; надійний захист власних комерційних таємниць; зміна, в разі необхідності, керівництва підприємства.

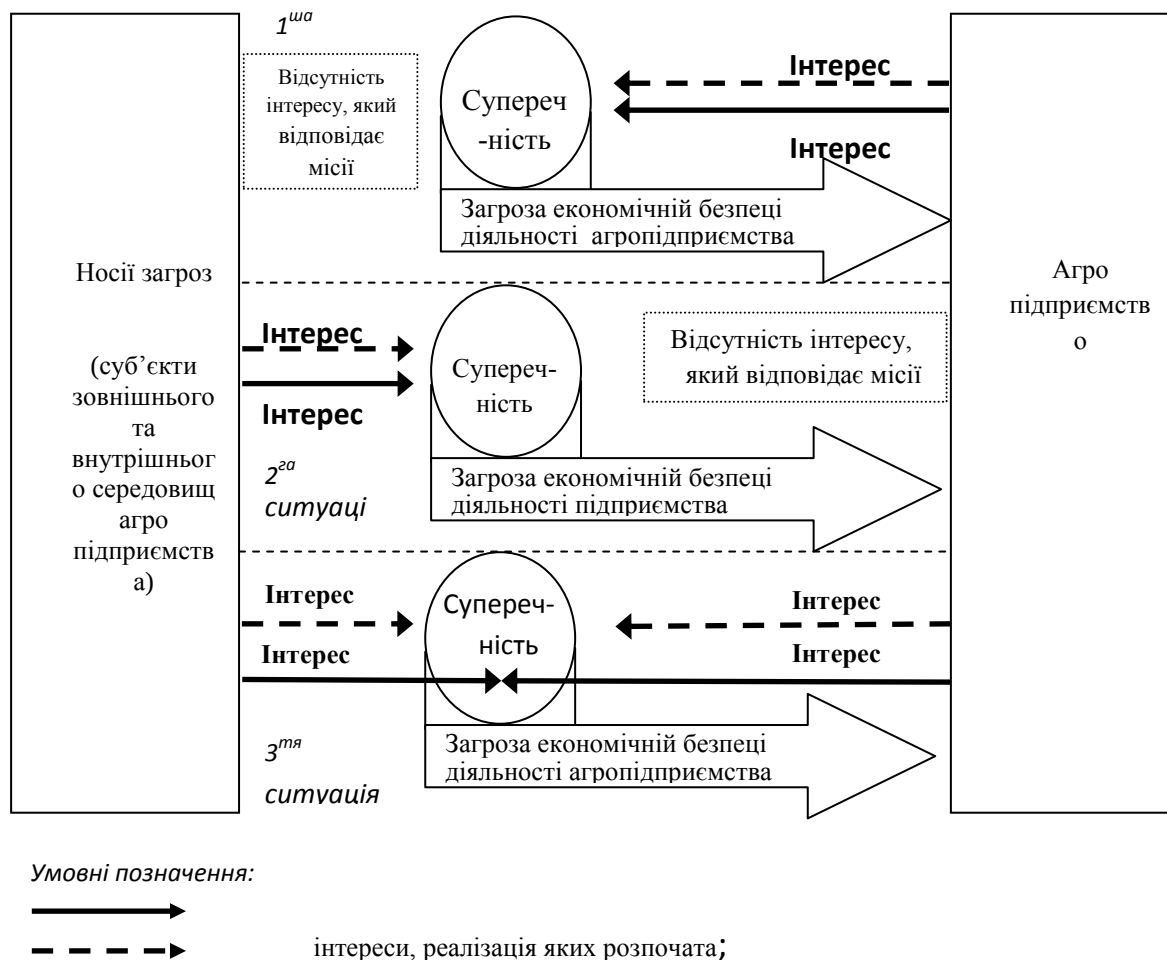

Рис. 1.11. Типові ситуації виникнення загроз економічній безпеці діяльності агропідприємства

Джерело: складено автором на основі [120, с. 159]

Для реалізації зазначених підходів сценарне планування забезпечення економічної безпеки експортної діяльності повинно здійснюватися як комплекс послідовних взаємопов'язаних управлінських дій: установлення цілей, основних параметрів, ключових питань забезпечення економічної безпеки; аналіз загроз зовнішнього та внутрішнього середовища материнської країни та країни-реципієнта суб'єкта експортної діяльності; розроблення і формування сценаріїв економічної безпеки етапів експортної діяльності підприємства

(підготовчого, організаційного, виконавчого) на основі проведеного оцінювання та визначення рівня й стратегії забезпечення економічної безпеки кожного етапу експортної діяльності [120, с. 159].

Отже, формування та функціонування механізму забезпечення економічної безпеки українських підприємств залежить від якості проведеного аналізу ендогенних та екзогенних загроз, що будуть показані в наступних розділах.

Висновки до розділу 1

У першому розділі у процесі висвітлення специфіки світового ринку зерна як різновиду світового товарного ринку, з'ясування сутності та класифікування ризиків і загроз економічній безпеці підприємств на світових товарних ринках, визначення методичних підходів до оцінювання економічної безпеки підприємств на світовому ринку зерна, сформульовано такі висновки:

1. Сучасні підходи до визначення сутності поняття «ринок» сформовано навколо таких напрямків як місце торгівлі; форма товарно-грошового обігу; елемент відтворення сукупного національного продукту; механізм, що може впливати на економіку; тип господарських зв'язків. Із позиції безпекознавчого підходу категорію «ринок» доцільно розуміти як систему економічних відносин щодо купівлі-продажу товарів, робіт і послуг, яка дозволяє забезпечити економічну безпеку його суб'єктів.

2. Основними критеріями класифікації ринків є об'єкти купівлі-продажу (обміну), умови діяльності суб'єкти господарювання, масштаб ринку та територіальна ознака, тип взаємозв'язків, тип взаємодії господарюючих суб'єктів на ринку. У зв'язку з цим необхідно доповнити існуючу класифікацію ринків такою ознакою як «залежно від рівня економічної безпеки», яка передбачає поділ ринків на безпечні, стабільні та ринки з підвищеним рівнем економічної небезпеки. У свою чергу, товарний ринок є системою економічних відносин у сфері купівлі-продажу товарів, яким притаманні кількісна та

вартісна оцінка, а також споживча цінність, що виникає при їх просуванні від виробників до споживачів, що забезпечує економічну безпеку учасників таких відносин.

3. Ринкове середовище, зокрема й середовище світового товарного ринку, здебільшого поділяють на два рівні: мезосередовище та макросередовище (стосовно підприємства). Мезосередовище – це сукупність учасників ринку, які безпосередньо контактують із підприємством, тобто безпосередньо впливають на нього. У свою чергу, підприємство також може безпосередньо впливати на цих учасників ринку. Макросередовище – це елементи опосередкованого впливу на підприємство, на які саме підприємство не впливає або впливає дуже обмежено. Світовий зерновий ринок є середовищем реалізації контрактів з купівлі-продажу зерна, яке складається з безпосередніх учасників – суб'єктів ринку (аграрні компанії-виробники, зернотрейдери, логістичні компанії, ринкова інфраструктура, державні органи тощо), які діють у специфічних умовах (кон'юнктура ринку), що формуються під впливом факторів цього середовища (політичні, економічні, соціальні, географічні, культурні, екологічні тощо).

4. Ризик як економічна категорія відображає особливості сприйняття зацікавленими суб'єктами економічних відносин існуючих в ситуативних умовах невизначеності та конфліктності. Підприємства приймають рішення про реакцію на загрози середовища їх функціонування. Результати таких рішень найчастіше непередбачувані або слабо передбачувані, а, отже, породжують ризик. Ризик діяльності підприємств на світовому товарному ринку є невизначеністю кінцевого результату інтеграції вітчизняного суб'єкта господарювання до світової економіки, на який впливають загрози ринкового середовища та прийнятих управлінських рішень у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

5. На відміну від підприємств зернової галузі, які провадять свою діяльність лише в межах України, підприємствам-експортерам, притаманні додаткові загрози, серед яких можна виокремити: необхідність здійснення

додаткових витрат для проведення маркетингових досліджень підприємницького середовища зарубіжної країни для вивчення її економічних, нормативно-правових, законодавчих, соціально-політичних та інших особливостей ведення підприємницької діяльності; виникнення ускладнень в управлінні та загальній роботі підприємства, які можуть бути пов'язані з необхідністю підвищити рівень кваліфікації персоналу компанії; потреба в одержанні необхідних дозвільних документів для здійснення діяльності на зарубіжних ринках (наявність сертифікатів, ліцензій та інших видів дозвільних документів); складнощі в пошуці та реалізації контрактів із зарубіжними контрагентами; наявність високих вхідних бар'єрів на світові продовольчі ринки та різних законодавчих обмежень щодо здійснення діяльності на них.

6. Фактори середовища, які зумовлюють загрози господарській діяльності підприємств, переважно викликані зовнішніми (некерованими) процесами, що вимагає обережно ставитися до прогнозів для того, щоб найбільшою мірою компенсувати втрати й знизити їх рівень. Загрози економічній безпеці підприємств на світовому товарному ринку є сукупністю чинників, що впливають на діяльність аграрного підприємства впродовж усього циклу створення продукту – вирощення, збирання, зберігання та реалізації зерна на світовому товарному ринку, що призводить до зниження рівня економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності.

7. Оцінювання рівня економічної безпеки підприємств на світовому ринку передбачає розрахунок інтегрального комплексного показника економічної безпеки з необхідністю враховувати результати аналізу ендогенних та екзогенних загроз. Економічна безпека аграрного сектора як економічна категорія має складну багаторівневу системну структуру, тому як методологію дослідження складного системного поняття економічної безпеки підприємств-експортерів аграрного сектора варто застосовувати теорію економічних систем, яка ґрунтується на таких методологічних положеннях: залежність кожного елемента від його місця та функцій у системі; зумовленість поведінки системи властивостями її структури та особливостями її окремих елементів;

ієрархічність, всебічна багатовимірність відображення системи. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності на ринку зерна у контексті економічної безпеки держави полягає в поєднанні та взаємопідтримці економічних, організаційних та адміністративно-правових заходів. Особливе значення у сучасних умовах інформатизації та інноватизації суспільного виробництва набувають організаційні заходи, зокрема створення банків даних вітчизняних аграрних підприємств і розвиток торгівлі зерном через глобальну мережу Інтернет.

8. Основними складовими внутрішнього потенціалу економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна є фінансова (характеризує фінансову стійкість підприємства); виробничо-технічна (характеризує ефективність використання основних виробничих фондів підприємства); інтелектуально-кадрова (показує ефективність використання трудових ресурсів); маркетингова (відображає стійкість підприємства на галузевому ринку); правова (характеризує ступінь захисту інтересів підприємства і його робітників); інтерфейсна (характеризує надійність взаємодії з контрагентами); інноваційно-технологічна (визначає технологічний потенціал підприємства); сировинна та енергетична (відображає забезпеченість підприємства сировинними та енергетичними ресурсами) та екологічна (характеризує здатність підприємства здійснювати виробничу діяльність відповідно до екологічних норм).

9. Результати проведених у першому розділі досліджень були надруковані у статті [117] та апробовані на двох конференціях [86-87].

РОЗДІЛ 2

УМОВИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА СВІТОВОМУ РИНКУ ЗЕРНА ТА ЗАГРОЗИ ЇХ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ

2.1. Торговельна позиція українських підприємств на світовому ринку зерна

Сільське господарство історично є найважливішою галуззю української економіки і, завдяки значним площам земельних ресурсів високої якості та сприятливим кліматичним умовам, має визнаний потенціал конкурентоспроможності для міжнародної торгівлі [121, с. 42-50]. Частка сільського господарства у ВВП України постійно зростала за останні 10 років і в 2017 році склала 11,63%. Посівні площі України на початок 2017 року склали 26 млн. га, зокрема посівні площі сільськогосподарських підприємств 18,7 млн. га. Безпосередньо зернове виробництво є основою аграрної економіки України зі значним внеском у ВВП (63,4 млрд грн. або 3,2% ВВП). Під вирощування зернових використовується близько 10,7 млн. га, що складає 57,3% від загальної посівної площі сільськогосподарських підприємств України в 2016 році (рис. 2.1).

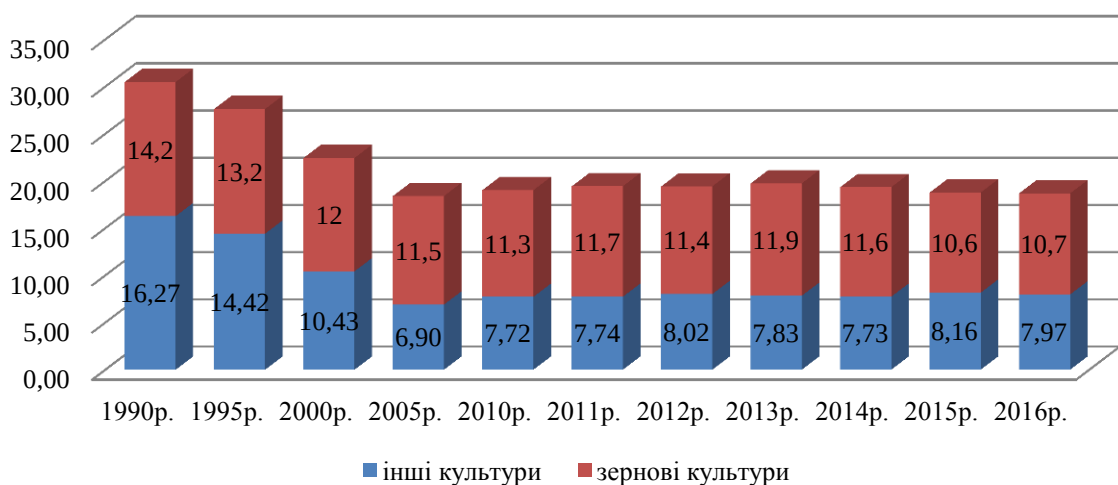

Рис. 2.1. Структура посівних площ українських сільськогосподарських підприємств за 1990-2016 рр.

Джерело: складено автором на основі [122]

Загальною тенденцією у період 2005-2013 рр. стало поступове зростання посівної площі зернових культур сільськогосподарських підприємств з 11,5 млн. га до 11,9 млн. га, а за період 2013-2016 рр. посівні площі зернових зменшились з 11,9 до 10,7 млн. га. Зміна структури посівних площ відбувалася під впливом зміни структури попиту на зернові на світовому ринку. Із часів набуття незалежності Україна була експортером зернових. Динаміка експорту зернових України за 2001-2016 рр. представлена на рис. 2.2.

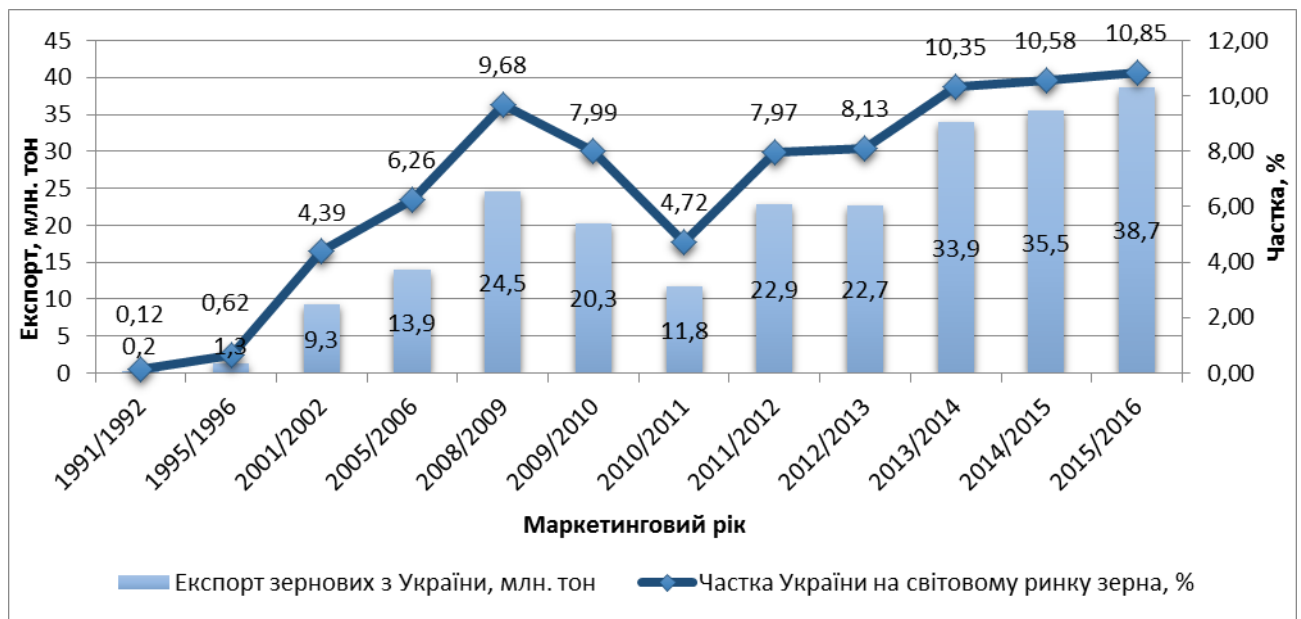

Рис. 2.2. Динаміка експорту зернових та частки України на світовому ринку зерна за 1990-2016 рр.

Джерело: складено автором на основі [123-126]

У початковий період (1991-1994 рр.) експорт зернових складав менше 1%, при цьому рівень виробництва зернових сягав 38,5 млн тонн [127, с. 80]. Початком формування реального зернового ринку в Україні можна вважати 1995-1996 роки, коли було дозволено приватизувати більше ніж 400 підприємств хлібно-продуктової галузі. У ці часи перші незалежні приватні компанії почали експортні поставки. За період 1996-2000 рр. експортні поставки значно зростали, попри зниження середнього рівня виробництва зерна в цей період майже на третину до 27,1 млн т. Основним гравцями ринку в 1990-х роках стали великі транснаціональні корпорації, зокрема «Альфред С. Топфер Україна», «Cargill», «W.J. Україна», «Серна» та інші. Вітчизняні трейдери також були присутніми на ринку, але виконували здебільшого посередницькі

функції між виробниками та великими зернотрейдерами, які і були безпосередньо експортерами [128]. Орієнтуючись на експорт, ці компанії активно розвивали свою торгову та логістичну інфраструктуру через створення регіональних мереж, інвестицій в елеватори та портові потужності. Це дало можливість сільськогосподарським підприємствам збільшити свій ринковий потенціал. Незважаючи на проблеми в ціноутворенні, поява нового ринку збуту стала для агробізнесу потужним імпульсом до нарощування обсягів виробництва зерна. Обсяги виробництва у період 1998-2001 рр. зросли на 46,9% до 20,95 млн тонн. Уперше експорт став одним із ключових факторів, що визначає ситуацію на ринку зерна України [129].

Тенденція зростання валового збору зерна на початку 2000-их років в результаті підвищення врожайності призвела до утворення надлишку зерна та значного збільшення обсягів експорту. Факторами зростання українського зернового експорту в 2001-2002 роках стали нагромадження запасів зерна (7 млн тонн на кінець 2001 року) та відсутність врожаю в основних гравців ринку через погодні умови (США, Канада, Аргентина, ЄС втратили частину врожаю і знизили обсяги експорту зернових) [127, с. 80]. Завдяки сприятливій ситуації, що склалася на світовому ринку зерна, Україна експортувала 9,3 млн тонн за 2001/2002 маркетинговий рік та вийшла на 6 місце за обсягами експорту пшениці і на 7-ме місце в світі за обсягами експорту фуражного зерна. Частка України у світовій торгівлі зерном у цей період підвищилася і склала 4,39%.

У 2002/2003 маркетинговому році Україна виходить на 6-те місце в світі не тільки з експорту пшениці, але і з експорту фуражного зерна. Обсяг експорту в цей період збільшується до 9,8 млн тонн (6,569 млн тонн пшениці та 3,265 млн тонн фуражного зерна). Значні успіхи на світовому зерновому ринку дали можливість отримати значні прибутки зернотрейдерам у цей період, проте на внутрішньому ринку накопичилися значні проблеми. Зерно закуповувалося у сільськогосподарських підприємств за значно нижчою ціною, ніж продавалося на зовнішніх ринках. Це сталося через неможливість державних органів влади

впливати на ціноутворення в галузі. Для цього періоду також характерне накопичення боргів держави перед експортерами повернення ПДВ в обсязі понад 0,5 млн грн. [128]. У той же час інтенсивний експорт призводить до гострого дефіциту зерна на внутрішньому ринку, що стало поштовхом до формування державної політики з регулювання зернового ринку та утворення резервних фондів зерна [127, с. 80].

У період 2005/2006 рр. Україна увійшла до числа найбільших експортерів зерна: майже третина валового збору зерна була спрямована на експорт. Урожай зерна 2005 року в обсязі 13,9 млн тонн зерна було продано на світовому товарному ринку, що дозволило Україні вийти на 3-тє місце в світі серед експортерів фуражного зерна (після США та Аргентини) та на 6-тє місце серед експортерів пшениці. Експортна виручка в 2005 році склала близько 1,3 млрд дол. США (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Виручка від експорту зернових та частка зернових в загальному обсязі виручки від експорту товарів України за 2001-2015 рр.

Джерело: складено автором на основі [130]

У 2007 році ситуація на ринку дещо змінилася: трейдери почали інвестувати у сільське господарство і створювати власну сировинну базу. І як результат відбувся перерозподіл ринкових часток серед найбільших компаній, що дозволило вийти на ринок і таким вітчизняним виробникам як «Нібулон» та

«Миронівський хлібопродукт». Подібні процеси підштовхнули до формування в Україні великих агропромислових холдингів, зокрема й на базі трейдерських структур.

У 2008/2009 році обсяги експорту зернових зросли до 24,5 млн тонн, а експортна виручка складала 3,7 млрд дол. США. Спад експорту в період 2009-2010 рр. пояснюється наслідками світової фінансової кризи та скороченням загального обсягу ринку. Упродовж 2012-2016 рр. відбувалося постійне зростання обсягів експорту зерна. Максимального обсягу експортної виручки України від реалізації зернових досягнуто в 2012 році (7 млрд дол. США). Максимальний обсяг зернових реалізовано в 2015/2016 маркетинговому році (38,7 млн тонн) завдяки високому врожаю. Однак, виручка від експорту не стала рекордною в цьому році через значне зниження цін на всі види зерна. Зокрема, світові ціни на пшеницю опустилися до найнижчого рівня за 2007-2016 рр. (ціна на м'яку червонозерну озиму пшеницю знизилася до 144,8 дол./т). Основним фактором зниження цін є збільшення виробництва пшениці в основних країнах-експортерах, зокрема в Австралії, Канаді, Росії і США [131].

Світові ціни на зерно безпосередньо вплинули на доходи аграріїв від експорту продукції, а також на цінову ситуацію на внутрішньому ринку. У 2015 році кожен третій долар надходив в Україну від продажу за кордон агропродукції. У першому кварталі 2016 року агросектор забезпечив 43% зовнішніх валютних надходжень. Проте, незважаючи на значне домінування агропродукції в загальнодержавних надходженнях від експорту, через зниження світових цін реальні доходи аграріїв суттєво зменшуються.

Структура українського експорту зернових на світовому ринку в розрізі основних видів культур представлена на рис. 2.4. Пшениця є найбільш популярною сільськогосподарською культурою, яка виробляється переважною більшістю сільськогосподарських підприємств України. Більшість посівних площ в Україні відводиться під вирощування озимих сортів пшениці (близько 95%) із переважанням фуражних сортів (близько 65%), незважаючи на значний

потенціал ярих сортів. Значні обсяги внутрішнього виробництва та постійний попит на пшеницю зробили Україну одним із основних постачальників цієї культури на світовому товарному ринку. Так, частка української пшениці на світовому ринку зерна з 2011 року постійно зростає, і склаба в 2016 році 10,1%. У результаті трансформацій на зерновому ринку Україна увійшла до числа основних постачальників пшениці у світі. Згідно зі статистикою FAS USDA, починаючи з маркетингового сезону 1995/1996 Україна стабільно знаходиться в десятці найбільших країн – експортерів пшениці у світі. Винятком стали лише неврожайні роки, коли зерновий експорт формувався за рахунок інших культур.

Рис. 2.4. Частка окремих зернових в загальному обсязі експорту зернових України за 2001-2016 рр., %

Джерело: розраховано й складено автором на основі [132]

Варто зауважити, що у структурі експортованої на світовий ринок української пшениці переважають фуражні сорти. У середньому за період 1995-2010 роки в загальній структурі поставок пшениці на світовий товарний ринок сегмент низької та середньої якості складав 50%, а в окремі роки доходив до 75-88% [129]. Нині світовий ринок зерна контролюють такі основні експортери: США (частка ринку 22,6% у 2016 р.), країни ЄС (13,2%), Бразилія (10,2%), Аргентина (9,5%). До п'ятірки найбільших експортерів в 2016 році потрапила і Україна, посівши 3-тє місце за обсягом експорту зернових (ринкова частка 10,9%). Сумарні експортні пропозиції зерна п'ятірки найбільших

експортерів світу склали в 2016 році 66,3% усього обсягу світової торгівлі. Основним конкурентом на даному ринку для України є США, які багато років поспіль залишаються найбільшим експортером зерна із загальною ринковою часткою 22,6%, зокрема 12,7% ринку пшениці та 31,8% ринку фуражного зерна (рис. 2.5). Третина посівних площ США засівається спеціально для продажу за кордон. Серед зернових в США провідне місце займають кукурудза і пшениця, значна частина яких орієнтована на експорт [81, с. 304].

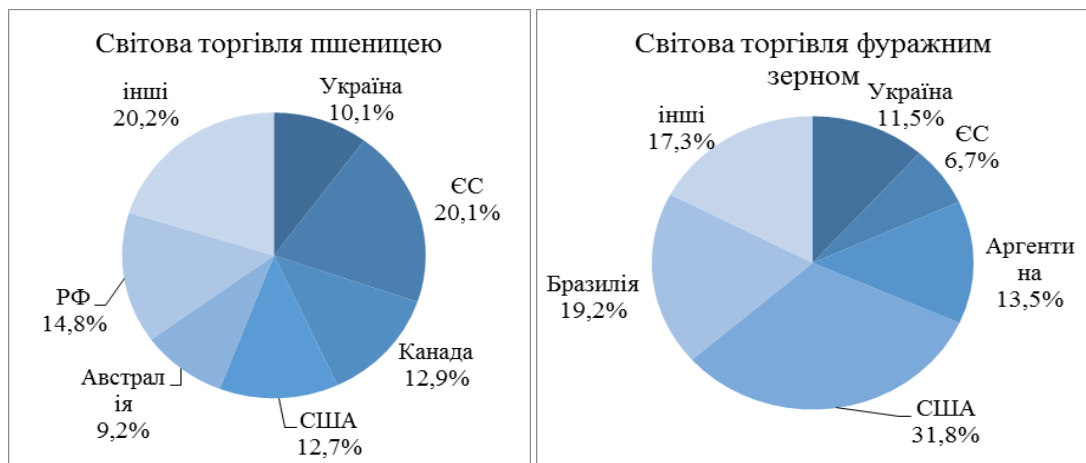

Рис. 2.5. Основні конкуренти України на світовому ринку зерна в 2015-2016 рр., частка ринку в %

Джерело: розраховано й складено автором на основі [132]

Серед основних конкурентів України на ринку пшениці – також країни ЄС (ринкова частка 20,1%), Канада (14,8%), Російська Федерація (14,8). У сегменті ринку фуражного зерна основними конкурентами, окрім США, є Аргентина (ринкова частка 13,5%) та Бразилія (19,2%). Основними споживачами безпосередньо вітчизняної пшениці є країни Азії (КНР, Ізраїль, Таїланд), Північної Африки (Єгипет, Туніс, Марокко), ЄС (Іспанія, Нідерланди, Італія), що пов'язане зі зручністю поставок та постійним попитом на цей вид зернових. При цьому, для азійського та африканського регіону характерний попит на борошномельну пшеницю, а для європейських країн – попит на фуражну пшеницю. Географія експорту вітчизняних зернових у 2015/2016 маркетинговому році показана на рис. 2.6.

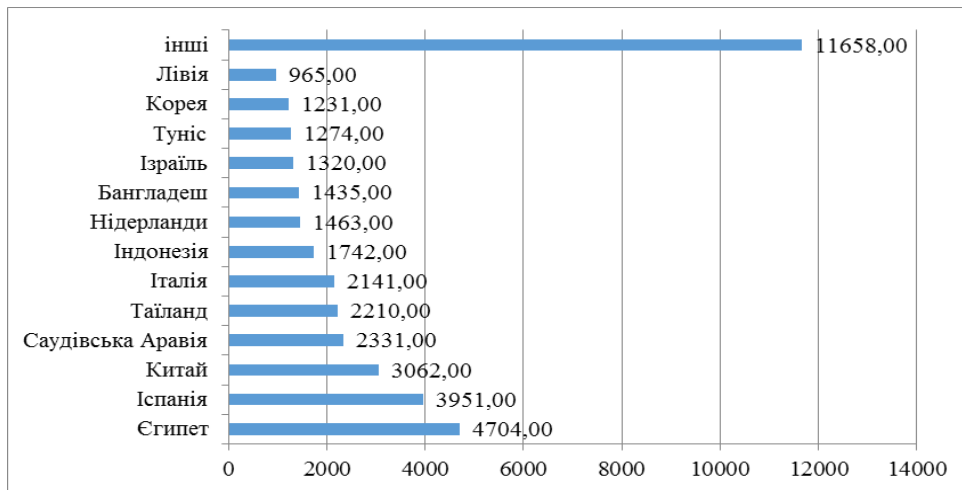

Рис. 2.6. Структура експортних поставок зернових з України за країнами призначення за 2015/2016 маркетинговий рік, млн. тонн

Джерело: [133]

Найбільшим споживачем вітчизняних зернових є Єгипет. Він імпортував у 2015 році 4,7 млн тонн українського зерна. Великими покупцями вітчизняних зернових є Іспанія (3,9 млн тонн) та КНР (3 млн тонн).

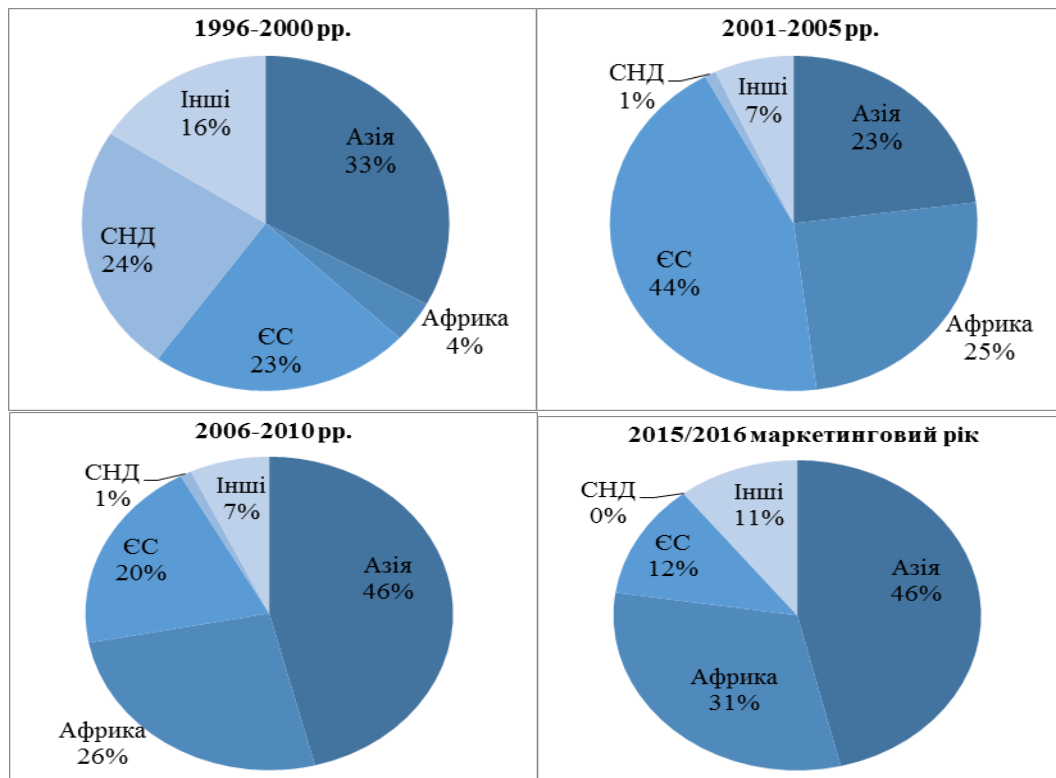

Рис. 2.7. Географія експортних поставок пшениці з України за 1996-2016 рр.*

Джерело: складено автором на основі [129; 132]

Варто зазначити, що декілька останніх років ринок КНР є одним з найперспективніших ринків для вітчизняної кукурудзи (2,3 млн тонн) та

ячменю (0,7 млн тонн). У період 1996-2016 рр. структура експорту української пшениці за країнами призначення значно змінилася: суттєво зростала частка експорту до країн Азії та Африки (рис. 2.7). Так, у 2016 році частка експорту до країн Азії склала 46%, а до країн Африки – 31%. Детермінантами таких структурних зрушень стали збільшення попиту в цих регіонах на продовольчу пшеницю середньої якості та суттєве зниження фрахту в 2008-2010 рр. у період світової фінансової кризи [129]. Частка ЄС скоротилася у період 2006-2010 рр. через уведення квот на пшеницю низької та середньої якості. Частка експорту пшениці до країн СНД знизилась з 24% до 0% за період 1996-2016 рр. Окрім пшениці, значні обсяги в експорті зернових культур з України традиційно займають ячмінь та кукурудза (рис. 2.8).

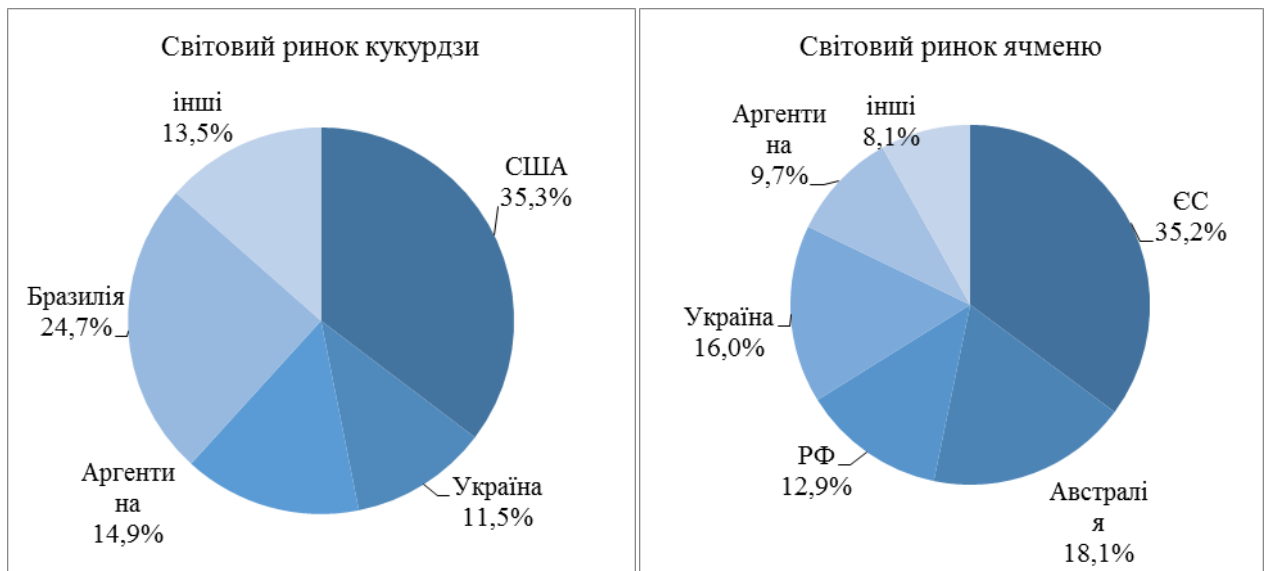

Рис. 2.8. Основні конкуренти України на світовому ринку кукурудзи та ячменю в 2015-2016 рр., частка ринку в %

Джерело: розраховано й складено автором на основі [129; 132]

Кукурудза є основною фуражною культурою у світі. Обсяги її виробництва, окрім засушливих років, постійно зростали, оскільки кукурудза використовується як сировина для виробництва біоетанолу [131]. Частка України в експорті кукурудзи у 2011 році складала 66,2%, однак за період 2012-2016 рр. знизилася до 42,6%. Основними конкурентами України на світовому ринку кукурудзи є США (частка ринку 35,3% в 2016 році), Бразилія (24,7%), Аргентина (14,9%).

Стабільний попит на ячмінь на світовому ринку зерна є визначним фактором для зростання обсягу посівних площ, виділених під цю культуру в Україні. Ячмінь є одним з важливих елементів кормової бази, використовується в харчовій промисловості, є кормом для тваринництва, а також має технічне використання. В Україні домінує виробництво ярого ячменю [134]. Частка України у світовій торгівлі склала 12,2% у 2015 році. Основними конкурентами у цьому сегменті ринку для України є країни ЄС (частка ринку 35,2%), Австралія (18,1%), Російська Федерація (12,9%), Аргентина (9,7%).

Особливу роль на світовому ринку зерна відіграють українські агрохолдинги. Агрохолдинг – це група юридичних осіб (дочірніх та асоційованих підприємств), що пов'язані між собою договірними зобов'язаннями або спільною власністю та мають спільні мету і завдання, при цьому одне з підприємств виконує роль головної компанії. дочірні підприємства – це компанії, в яких головній компанії агрохолдингу прямо або безпосередньо належить понад половина акцій з правом голосу або ж існує інша можливість контролювати їх фінансову та операційну політику. Асоційованими підприємствами є компанії, в яких головній компанії агрохолдингу безпосередньо належить менша частина акцій з правом голосу, але існує можливість здійснювати вплив на їх фінансову та операційну діяльність в зумовлених межах єдиної бізнес-стратегії за відсутності безпосереднього контролю підприємства.

На початковому етапі основним мотивом створення агрохолдингу слугували нестабільність цін та обсягів сировинного забезпечення переробних підприємств. Перші спроби формування агрохолдингів в Україні були здійснені на базі підприємств харчової промисловості, які створювали вертикальну інтеграцію із виробником сировини. Найуспішнішими результати було отримано в галузі виробництва цукру та хлібобулочних виробів. Однак, у період 1990-2004 рр. низька інвестиційна привабливість аграрного сектору, у порівнянні з іншими прибутковими секторами економіки, гальмувала інвестиційні процеси оновлення виробничої та організаційної сфер.

У 2005 році одразу два потужні зовнішні фактори сприяли появі інтересу інвесторів до вітчизняного аграрного бізнесу: стрімке підвищення цін на продовольчі товари на світовому товарному ринку (причиною стали високі темпи приросту населення світу, кліматичні зміни, нестабільність на фінансових ринках); падіння дохідності та відтік капіталу із традиційних прибуткових галузей (банківської, фінансової, транспортної та будівельної).

Окрім зовнішніх факторів, на інвесторів впливали фактори інвестиційної привабливості внутрішнього характеру: родючі ґрунти, сприятливі природно-кліматичні умови, вигідне географічне розташування для експорту продукції, низька орендна плата за землю, очікування зняття мораторію на продаж землі. У таких умовах холдингова структура, яка акумулює виробничі ресурси та сільськогосподарські угіддя, стає не тільки ефективною виробничою структурою, але й фінансовим інструментом залучення інвестиційного капіталу з можливістю її подальшого перепродажу. І як результат український аграрний бізнес зацікавив вітчизняних та зарубіжних інвесторів: обсяги внутрішніх інвестицій у сільське господарство у період 2005-2008 р. збільшилися в 3,4 рази і склали 3,4 млрд дол. США, а обсяг іноземних інвестицій у цей період склав 200 млн дол. США [129].

У 2010 році в Україні нараховувалося понад 100 аграрних холдингів, різних за розмірами та масштабами виробництва і спеціалізації діяльності, які об'єднували понад 1,2 тис. незалежних сільськогосподарських підприємств. У цей період під контролем агрохолдингів знаходилося понад 21% сільськогосподарських угідь, а частка у виробництві валової продукції сільського господарства складала серед всіх виробників 17,2% (10,8% в рослинництві та 26,1% у тваринництві), серед сільськогосподарських підприємств – 38,4% (59% в тваринництві та 25% в рослинництві).

Наразі агрохолдингам належить лєвова частка як внутрішнього ринку, так і частка в експорті. У 2014 році агрохолдинги забезпечили майже п'яту частину виробництва всієї валової продукції рослинництва України. Основним напрямком діяльності агрохолдингів є вирощування зернових культур, які

займають 58,2% в структурі посівних площ. У 2014 році топ-10 найбільших компаній зібрали 10,83 млн тонн зерна – це 58% від загального обсягу виробництва всіх агрохолдингів та 17% від загального обсягу виробництва в Україні [135]. У таблиці 2.1 наведено частку агрохолдингів у виробництві зернових в Україні у період 2013/2014 рр.

Таблиця 2.1

**Частка агрохолдингів у виробництві зернових в Україні
в 2013-2014 рр.**

Культури	Вироблено агрохолдингами, млн. т		Частка в загальному обсязі виробництва, %		Лідер виробництва
	2013р.	2014 р.	2013 р.	2014 р.	
Пшениця	5,00	5,23	5,23	21,7	NCH Capital
Кукурудза	13,03	12,31	12,31	43,2	UkrlandFarming
Ячмінь	0,72	0,82	0,82	9,1	UkrlandFarming
Разом зернове виробництво	19,06	18,58	18,58	29,1	UkrlandFarming

Джерело: [136]

У секторі виробництва зернових роль агрохолдингів суттєво зросла. Якщо в 2010 році валовий збір зернових агрохолдингами складав 8 млн тонн або 20% від загального врожаю, то в 2014 році агрохолдинги збирають 18,58 млн тонн зерна, а частка в загальному виробництві складає 29,1%. Лідером виробництва зернових в Україні в 2014 році став холдинг ПАТ Укрлендфармінг (UkrlandFarming – українська вертикально інтегрована агропромислова компанія).

Необхідно зазначити, що найбільшими виробниками зерна залишаються агрохолдинги, основною спеціалізацією яких є виробництво продукції тваринництва. Водночас основне цільове завдання при виробництві зерна – це забезпечення кормових потреб. Це є одним із факторів значної частки кукурудзи у структурі виробництва зернових. Частка таких компаній становить близько 35-40% у загальному обсязі виробництва зернових агрохолдингами. Лідери ринку за часткою в експорті зернових у 2014/2015 рр. наведено в таблиці 2.2.

Лідерами з експорту зернових в 2014/2015 рр. стали ТОВ СП «Нібулон» (8,4% експорту зернових), ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація

України» (7,8%), ТОВ «Луї Дрейфус Комодитиз» (4,9%). Одним із ключових факторів для прийняття рішень про створення агрохолдингу прийнято вважати його високу ефективність. Інтеграція сільськогосподарського та переробного виробництва, торгівлі та логістичної складової дає суттєву перевагу агрохолдингам у порівнянні з іншими формами аграрних підприємств. Відсутність посередницьких структур у послідовному технологічному ланцюзі: виробництво сировини – його переробка і отримання кінцевої продукції – доставка до місця реалізації – торговельна мережа, дозволяє знизити відповідні витрати і максимально збільшити прибуток холдингу.

Таблиця 2.2

Топ-5 українських експортерів зернових в 2014/2015 рр.

№ з/п	Сегмент ринку			
	пшениця		кукурудза	
	Підприємство	Частка в експ-ті, %	Підприємство	Частка в експ-ті, %
1	ТОВ СП «Нібулон»	10,5	ПАТ «ДПЗКУ»	8,4
2	ЗАТ «АТ Каргілл»	6,7	ТОВ СП «Нібулон»	6,5
3	ТОВ «Луї Дрейфус Комодитиз Україна Лтд.»	6,3	ТОВ «Нобл Ресорсиз Україна»	4,4
4	ТОВ «Кернел-Трейд»	4,4	ТОВ «Кернел-Трейд»	4,1
5	ПІІ «Гленкор Грейн Україна»	3,6	ТОВ «Гранум Інвест»	3,8
	Сумарна частка Топ-5	31,5	Сумарна частка Топ-5	27,2
	Сумарна частка Топ-10	46,4	Сумарна частка Топ-10	38,6
	ячмінь		разом по зерновій групі	
	Підприємство	Частка в експ-ті, %	Підприємство	Частка в експ-ті, %
1	ПАТ «ДПЗКУ»	17,3	ТОВ СП «Нібулон»	8,4
2	ТОВ «Луї Дрейфус Комодитиз»	11,2	ПАТ «ДПЗКУ»	7,8
3	ТОВ СП «Нібулон»	10	ТОВ «Луї Дрейфус Комодитиз»	4,9
4	ПІІ «Гленкор Грейн Україна»	7,8	ТОВ «Кернел-Трейд»	4,6
5	ТОВ «Кернел-Трейд»	7,5	ТОВ «Нобл Ресорсиз Україна»	3,6
	Сумарна частка Топ-5	53,8	Сумарна частка Топ-5	29,3

Джерело: [137]

Ще один позитивний економічний ефект досягається шляхом збільшення масштабів сільськогосподарського виробництва. Великі розміри виробництва дозволяють використовувати більш високопродуктивну техніку та сучасні технології, що в остаточному підсумку, істотно збільшує продуктивність і знижує витрати. Урожайність зернових культур на великих підприємствах (зібрана площа зернових понад 2 тис. га) традиційно на 25-30% вище середнього показника. Зокрема, проведене в 2010 році дослідження показало,

що середня врожайність зернових на підприємствах України складає 2,79 тис. тон проти 13,3 тис. тонн в агрохолдингах; середня собівартість 1 тонни зерна по Україні склала 653 грн/тонну проти 760,1 грн/тонну.

Отже, якщо спиратися на врожайність як показник часткової продуктивності, агрохолдинги мають вагому перевагу у порівнянні з іншими категоріями виробників. За всіма основними сільськогосподарськими культурами середня врожайність в агрохолдингів на 15-20% вище, що свідчить про високу інтенсивність використання землі. Однак, якщо порівняти собівартість 1 тонни виробленої продукції, яка відображає загальну продуктивність, стає очевидним, що агрохолдинги мають значно більші витрати на виробництво.

У результаті проведеного дослідження місця України на світовому ринку зерна можна стверджувати, що експорт зернових є важливим джерелом формування доходів сільськогосподарських підприємств України. Нарощуванню експортних поставок пшениці з України сприяла ситуація на світових ринках продовольчих товарів. Зростання чисельності населення у світі вимагає збільшення обсягів зернових культур як на харчові цілі, так і для використання у тваринництві. Відповідно, зріс попит на пшеницю як на продовольчу культуру, особливо в країнах Близького Сходу, Африки, Латинської Америки. Збільшилося її споживання й у традиційних країнах, які вирощують рис, особливо в Індонезії, Бангладеші. Зростання попиту на зернові культури, особливо на кукурудзу, пов'язане з виробництвом біоетанолу.

Таким чином, ситуація, яка склалась на світовому ринку зернових, а також експортний потенціал всередині країни сприяли тому, що Україна увійшла до числа країн-лідерів на світовому ринку. Особливо її вплив став відчутним після 2001 року, коли спостерігалось значне скорочення світових запасів пшениці і, як наслідок, високі ціна на неї. Незважаючи на позитивну динаміку експортних поставок пшениці, необхідно зауважити, що існує ціла низка внутрішніх та зовнішніх проблем, що ускладнюють вихід українських підприємств та утримання ними позицій на світовому ринку зерна, які будуть

детально розглянуті нижче.

Для адаптації вітчизняних підприємств-експортерів зернових на мікрорівні вирішальне значення має конкурентоспроможність самих підприємств та продукції, яку вони виробляють. Конкурентоспроможність підприємства-експортера зернових можна розглядати відповідно до таких параметрів: здатність підприємства функціонувати однаково ефективно як на внутрішньому, так і зовнішніх ринках; здатність продукції, що виробляється підприємством, бути конкурентною до аналогічної продукції в зарубіжній країні; спроможність підприємства до одержання конкурентної переваги завдяки високій якості продукції, що виробляється; висока ефективність використання підприємством усіх наявних ресурсів та методів здійснення управлінської діяльності, що безпосередньо впливає на зростання якості продукції, яка виробляється та її можливості бути конкурентоспроможною [138, с. 176]. Основною умовою, необхідною для підвищення конкурентоспроможності підприємства-експортера, має стати продуктивне використання всіх наявних та залучених до процесу виробництва продукції ресурсів. Це насамперед стосується фінансового, трудового, технологічного, інвестиційно-інноваційного та інформаційного ресурсу.

Окрім безпеки якості, забезпечення адаптації до ризиків зерноекспортуючих підприємств здійснюється шляхом регулювання ціни на товарну продукцію, оскільки основними економічними факторами державного впливу є ціноутворення, кредитування, страхування та бюджетування. Внутрішнє середовище зернового ринку зумовлене ринковим механізмом через попит, пропозицію, конкуренцію та ціни. Економічний механізм зернового ринку підпорядковується дії основних об'єктивних законів – вартості, попиту та пропозиції.

Ринок експорту зерна необхідно розглядати як систему, яка повинна мобільно реагувати на виклики світових продовольчої та фінансової криз. Навколо українського ринку зерна постійно точаться дискусії. Головним тут є питання про те, які, в першу чергу, чинники впливають на обмеження або

розширення масштабів українського ринку експорту зерна. Виявилося, що такими чинниками є, передусім, значне перевищення сукупної пропозиції над сукупним попитом і як наслідок – потреба в активному державному втручанні через механізми Аграрного фонду, тобто використання товарних і фінансових інтервенцій. Серед інших чинників, що ускладнюють процес формування ринкової рівноваги на зерновому ринку, варто виділити непогашену частку кредитів, яка виникла внаслідок кризи або інших несприятливих умов на світовому ринку, девальвацію національної валюти, а відповідно і граничне значення індикаторів економічної безпеки, інвестиції й інновації в системі експорту, рівень експортних світових цін, перевищення експортних цін над цінами внутрішнього ринку тощо [139, с. 46].

Нині ціна на зерно не може забезпечити навіть простого відтворення, що ставить зерновиробників у не вигідну позицію стосовно інших учасників ринку. Сьогодні виробники зерна, виробляючи продукцію, фактично не можуть впливати на її ціну і змушені приймати будь-яку ціну. Значну частину матеріально-технічних ресурсів зерновиробники мають купувати у монополістів, які стабільно завищують ціни, у той час як ціни на зерно і, відповідно, доходи сільгоспвиробників зменшуються, а ціни на ресурси значно зростають. Саме тому вітчизняні аграрії опинилися у лещатах між цінами та витратами.

Для визначення реальної ціни на зерно, враховуючи підвищення (зниження) цін на ресурси та послуги, доцільним є проведення індексації цін на аграрну продукцію. Вихідними даними для розрахунків є витрати аграріїв на матеріально-технічні ресурси та послуги стороннім організаціям, а також індекси цін на ресурси. Це дозволить визначити невідповідність цін реалізації зерна як в цілому по країні, області чи регіоні, так і в розрізі адміністративних районів чи окремих підприємств.

Індексування ціни на зерно може бути проведене так:

$$C_{\text{інд}} = K_{\text{інд}} * C_{\text{факт}}, \quad ; \quad K_{\text{інд}} = \frac{1}{C_{\text{ц}}}, \quad (2.1)$$

де $C_{\text{інд}}$ – проіндексована ціна, грн.;

$K_{\text{инд}}$ – коефіцієнт індексації;

$C_{\text{факт}}$ – фактична ціна, грн.;

$C_{\text{ц}}$ – співвідношення цін.

Співвідношення цін можна визначити так:

$$C_{\text{ц}} = \frac{i_z}{i_p}; i_p = \frac{\sum_{l=1}^n i_l^p \cdot B_l^p}{\sum_{l=1}^n B_l^p}, \text{ де} \quad (2.2)$$

i_z – індекс цін на зерно (або іншу продукцію рослинництва);

i_p – сукупний індекс цін на ресурси;

i_l^p – індекс l -го ресурсу;

B_l^p – вартість l -го ресурсу, грн.

Сприяти стабільному отриманню доходів сільгоспвиробниками від виробництва зерна можна шляхом щорічного встановлення базового рівня цін на зерно. Уважаємо за доцільне ввести у розрахунок базової ціни показник повних витрат. Також доцільно використовувати у визначенні базової чи нормативної ціни показники оборотності основних і оборотних фондів, затрачених на одиницю продукції. Такий спосіб обчислення дозволить також розрахувати нормативну ціну при заданому рівні прибутковості.

Ураховуючи адаптаційні можливості на базі механізму цінорегулювання, варто також узяти до уваги товарно-номенклатурну складову механізму адаптації до ризиків. Сучасний стан світового ринку зерна залежить від ситуації, що відбувається на ринку пшениці, жита, кукурудзи та ячменю. Адаптаційний механізм полягає у тому, що цінова динаміка основних зернових культур формується здебільшого під впливом зміни залишків на кінець року. У таблиці 2.3 наведено регресійні моделі, які описують залежність ціни від перехідних запасів за зерновими культурами.

Таблиця 2.3

Залежність ціни на зернові від обсягів перехідних запасів

Зернові культури	Рівняння регресії	Коефіцієнт детермінації
пшениця	$Y = 0,0011x^3 - 0,5591x^2 + 91,223x - 4517,5$	0,8853
ячмінь	$Y = 0,0023x^3 - 0,4892x^2 - 37,644x + 680,01$	0,9849
кукурудза	$Y = 0,0002x^3 - 0,0923x^2 + 11,345x + 330,04$	0,9121
жито	$Y = 0,2777x^4 - 5,7743x^3 + 37,955x^2 + 91,709x + 170,51$	0,9675

Джерело: розраховано автором на основі даних FAO

За балансовою моделлю експорт є регулятором рівноваги на ринку зерна, впливаючи через залишки запасів на формування внутрішніх цін, що дозволяє на достатньому рівні утримувати доходи сільгоспвиробників та стабільне надходження валюти в країну. У зв'язку з цим саме визначення оптимальних обсягів експорту, при яких буде враховано інтереси споживачів, виробників, держави та збережено встановлені норми перехідних запасів, позитивно вплине на розвиток та функціонування національного ринку зерна (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Розрахунок прогнозного обсягу експорту на 2016-2017 м. р.

Прогнозні моделі	Пояснення	Прогнозні розрахунки
$f(x) = -0,0013x^4 + 0,0527x^3 - 0,5938x^2 + 0,8836x + 33,7249$	Прогноз урожайності	27,48 ц/га
$f(x) \cdot S = 27,48 \cdot 15623$	Прогноз валового збору	42932,00 (тис. т)
$g(f(x) \cdot S) = 0,006x + 317,8$	Прогноз середньодушового споживання	575,39 (кг)
$NN \cdot g(f(x) \cdot S) = 46610000 \cdot (0,006x + 317,8)^a$	Прогноз внутрішнього споживання зерна	26818,90 (тис. т)
E^b	Прогноз експорту зерна	15580,86 (тис. т)

Примітки до таблиці 2.4: а – Кількість наявного населення на 01.03.2009 – 46610000 осіб; b – Експорт зерна розраховано за умови мінімізації імпорту (імпорт = 0)

Джерело: авторська розробка

Із цією метою необхідно використати балансову модель для визначення оптимальних прогнозних обсягів експорту зерна:

$$E = K + f(x) \cdot S - 1,17 \cdot NN \cdot g(f(x) \cdot S) \quad (2.3)$$

де K – запаси зерна на початок року;

$f(x)$ – прогнозна урожайність;

S – засіяні площі;

NN – наявне населення країни;

$g(f(x) \cdot S)$ – функція залежності середньодушового споживання від виробництва.

Експортний потенціал України має розглядатися в контексті світових тенденцій на ринку зерна. На відміну від ринків інших країн (США, Канада) характерною рисою українського ринку зерна є відсутність залежності обсягів експорту від обсягів виробництва. Маючи великі потенційні можливості у виробництві та експорті зерна, Україна їх реалізує не на повну потужність.

Зернове господарство характеризується нестабільністю, а ринок зерна – відсутністю дієвої системи державного регулювання [140-141].

Для аналізу ефективності вказаних елементів адаптації, необхідно застосувати кількісний підхід. Основними критеріями такого аналізу є: довготерміновий стабільний взаємозв'язок ф'ючерсних та спотових цін, ефективність ф'ючерсного ринку як індикатора спотового ринку, точність відображення у ф'ючерсних цінах передбачень на різних спотових ринках. За допомогою теорії коінтеграції Інґа та Гранжа була розроблена модель поведінки ф'ючерсних цін за дотримання умов ефективності. Ця процедура ґрунтується на моделі вектору авторегресії, що дозволяє визначити можливу взаємодію спотових та ф'ючерсних цін. Теорія коінтеграції використовується для вивчення ефективності ф'ючерсного ринку так припустимо, S_t буде ринковою ціною в час t , а F_{t-i} буде ф'ючерсною ціною, взятою за період i перед закінченням терміну контракту за час t , де i – це число періодів, які нас цікавлять. Якщо ф'ючерсна ціна може забезпечити прогнозний сигнал для ринкової ціни на період i , очікується, що лінійна комбінація S_t і F_{t-I} буде стаціонарною, при цьому стаціонарність означає, що існують a та b такі, за яких z_t дорівнює 0:

$$z_t = S_t - a - bF_{t-i} \quad (2.4)$$

Коінтеграційний зв'язок та обмеження параметрів можуть бути проаналізовані, використовуючи підхід Йохансена та імовірнісне співвідношення через основний показник моделі:

$$\Delta Y_t = D + \Pi Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k-1} \Gamma_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t, \quad (2.5)$$

де Y_t – це вектор ($n \times 1$), який повинен бути досліджений на коінтеграцію, а $\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1}$, $Y_t = (S_t, F_{t-i})$;

D – коефіцієнт детермінації, різні значення якого залежать від властивостей даних, які будуть аналізуватися;

Π та Γ – матриці коефіцієнтів цін;

ε_t – матриця кінцевої коваріації.

Так, якщо взяти потижневу динаміку ринкових цін в Україні на пшеницю 3-го класу у 2016 р., то за умови функціонування ф'ючерсного ринку відповідно до розрахунків, ціни на ньому були ефективними за умови дотримання ними зі спотовими коефіцієнта коваріації на рівні $27,5 (\pm 0,3)$. У цьому разі на потижневий рівень коливання спотових цін пшениці ф'ючерсний ринок буде реагувати майже точно. Тобто прогнозовані коливання ціни на контракти пшениці за вказаний період у майбутньому відображатимуть коливання фактичної ціни на ринку реальних товарів, що складеться в цьому періоді.

Дослідження проблеми адаптації вітчизняних агропідприємств-експортерів зернових уможливила такі висновки. У контексті комплексної стратегії просування на зарубіжні ринки однією з найважливіших складових є політика щодо оцінювання ймовірного виникнення загроз на різних економічних рівнях – мікрорівні, мезорівні, макрорівні та мегарівні. Це дасть можливість створити підґрунтя для побудови ефективної стратегії для нівелювання або принаймні мінімізації ризиків, які є характерними для переважної більшості підприємств при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності.

Незважаючи на досить широкий спектр методів та заходів ризик-менеджменту, що можуть використовуватись при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, єдиної універсальної стратегії для уникнення ризику не існує. Саме тому основним завданням агропідприємств, що виходять на світові ринки, повинні бути заходи, пов'язані зі своєчасною ідентифікацією та оцінюванням рівня ризику. Це уможливить найоптимальніший вибір стратегії ефективного управління ризиком.

2.2. Екзогенна компонента комплексу загроз економічній безпеці українських підприємств на світовому ринку зерна

Урахування зовнішніх загроз і здійснення заходів для зниження їх впливу, постійна адаптація до змін зовнішнього середовища, ринкової кон'юнктури є достатньою умовою забезпечення виходу аграрного підприємства на світовий ринок. Отже, важливим етапом підготовки аграрного підприємства до виходу на світовий товарний ринок є оцінювання загроз зовнішнього середовища. Зовнішні загрози, що впливають на торговельну позицію українських підприємств на світовому ринку зерна, визначимо як загрози, що спричинені дією факторів зовнішнього середовища стосовно підприємства-експортера.

До політичних і правових загроз, які впливають на торговельну позицію вітчизняного аграрного підприємства, що виходить на світовий ринок зерна, можна віднести непередбачувані або слабо передбачувані події, що спричинені органами державної влади або іншими політичними діями, і наслідком яких є погіршення умов виконання міжнародних поставок зерна для підприємства. Політичні загрози можуть виникати на трьох рівнях зовнішнього середовища стосовно підприємства: безпосередньо в країні базування; у країні партнера, до якої здійснюватиметься поставка вантажу; на наддержавному (або глобальному) рівні.

Політичні загрози мають більшу ймовірність до реалізації в країнах із нестабільною політичною ситуацією, тому при виборі такої країни для поставки зернових аграрному підприємству необхідно провести особливо ретельний аналіз та оцінювання ризиків. Так, у 2014 році через намагання уникнути ризику розширення зони військового конфлікту на сході України основні експортери значно прискорили експортні поставки, і як результат експорт різних видів зернових за липень-жовтень зріс на 20-50% у порівнянні з попередніми роками [142]. Значним фактором появи політичного ризику є надмірне регулювання ринку. Державна політика у сфері регулювання

аграрного ринку спричиняє нестабільність на цьому ринку. Упродовж 2007-2017 рр. зерновий ринок потерпав від заборони експорту, квотування експорту, експериментів з режимом оподаткування, зловмисних дій митниці [143].

Ключовими загрозами для провадження зовнішньоекономічної діяльності є постійні зміни в державній політиці, надмірне регулювання ринку зерна, несприятливе митне законодавство, корупція у митних органах. Зокрема, варто вказати на питання спеціального режиму податку на додану вартість (далі – ПДВ) для аграрних підприємств. Кожна зміна керівництва держави супроводжувалася скасуванням, впровадженням або редагуванням норм нарахування та сплати ПДВ для сільськогосподарських підприємств. Експерти вважають, що від подібних заходів з регулювання ринку зерна постраждають не зернотрейдери, а репутація країни як стабільного економічного партнера з передбачуваною політикою, яка має інвестиційну привабливість, а також ринки збуту.

Наявні в Україні політичні загрози впливають також на ринкові ціни і рентабельність аграрного бізнесу. Так, торгова надбавка зернотрейдера в Україні складає 10%, у той час як у Німеччині не перевищує 5% [144]. Причиною цього є внесення до витрат посередника вартості пошуку інформації, відслідковування законодавства, укладання контрактів, моніторингу виконання контракту, вартість судових витрат, ризик неповернення ПДВ при експорті. Саме прозорість, стабільність, чіткість державної політики на ринку зерна є фактором скорочення витрат і ризиків.

Як приклад політичної загрози на рівні країни-контрагента можна навести ризики для вітчизняних підприємств-експортерів, що спричиняє державне регулювання зовнішніх поставок зерна в Єгипті. Так декілька років поспіль влада Єгипту накладала заборону на експорт вітчизняної пшениці, аргументуючи своє рішення різними причинами. Так, у 2009 році Єгипет не задовольнила якість пшениці, у 2012 році заборона стосувалася також споживчих якостей зерна, у 2016 році заборона була накладена на два тижні через зараження зерна грибом ріжки [145]. Накладання заборон спричинили як

додаткові витрати для зернотрейдерів, так і втрату контрактів взагалі. У такій ситуації надійність такої країни-партнера знижується для вітчизняних аграріїв через політичні ризики.

Приймаючи рішення про вихід на світовий ринок, вітчизняні компанії досліджують ринкову кон'юнктуру та обирають країни зі зростаючим попитом на зерно. Наразі країни Африки мають тенденцію до зростання населення, імовірності економічного зростання і, відповідно, обсягів продовольчого ринку. Проте країни Субсахари мають достатньо високі політичні ризики, незважаючи на економічну привабливість для продавця зерна, який виходить на міжнародний ринок. До факторів, що викликають політичні ризики у країнах регіону Субсахари, можна віднести внутрішні та міждержавні (часто озброєні) конфлікти, високий рівень корупції органів державної влади. Як наслідок, експорт в такі країни призведе до більш високих витрат на виконання контракту: так, власники морських суден для поставок в такі країни підвищують вартість фрахту, враховуючи ризик арешту або пошкодження судна, страхові компанії збільшують тарифи на страхування вантажів тощо.

Оцінити політичні ризики країни базування потенційного партнера можна за допомогою міжнародних політичних та економічних рейтингів, складених інституціями з високим рівнем іміджу та довіри у світі. Для здійснення оцінки політичних ризиків рекомендується обрати такі показники: індекс глобальної конкурентоспроможності (GCI) Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) та індекс політичних ризиків (PRS). Індекс глобальної конкурентоспроможності складається з декількох груп показників, одна з яких відповідає за розвиток інституцій.

Вітчизняним підприємствам, що виходять на світовий ринок зерна, обираючи партнера з міжнародної торгівлі, необхідно враховувати, що політичні ризики більш притаманні таким країнам, як Іран, Таїланд, Туніс, Ефіопія, Єгипет. Найбільші політичні ризики, пов'язані з правом власності, варто очікувати в Єгипті, Ірані, Таїланді. Значний рівень корупції можна помітити в Тунісі, Ірані, Ефіопії, Таїланді. Ризики потерпіти збитки при

вирішенні судових спорів вищі в Ірані, Ефіопії, Тунісі та Південній Кореї. Надмірне державне регулювання ринків спричиняє політичні ризики зриву контрактів у Тунісі, Кореї, Іспанії. Значний рівень злочинності може спричинити ризики втрати вантажу в Єгипті, Таїланді, Ефіопії та Ірані.

На глобальному рівні на світовому ринку зерна фактором ризику може стати діяльність міжнародних організацій. Так, наприклад, Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO), яка здійснює гуманітарну підтримку в країнах Африки, визначає вимоги до кандидатів-постачальників цієї програми. Нові вимоги, які може висунути FAO до постачальників, можуть стати ризиком для розірвання контракту на поставку зерна. Наразі, тільки одне вітчизняне підприємство (ТОВ СП «Нібулон») відповідає висунутим міжнародною організацією вимогам та здійснює поставку зернових (пшениці та сорго) в Ефіопію, Кенію, Мавританію та Джабуті [146].

Також на глобальному рівні можна розглядати ризики від можливих рішень Світової організації торгівлі, до якої Україна вступила в 2008 році. Однією з основних вимог СОТ до державної влади України є скорочення підтримки вітчизняних аграріїв. Висування певних додаткових вимог у цій сфері спричинить ризики зниження конкурентоспроможності товару українських аграрних підприємств. Так, у 2010 році Євросоюз посилив вимоги до якості зерна. Під тиском СОТ Україна ухвалила нові нормативи щодо класифікації зерна. Основою змін у класифікації сортів зерна стали вимоги до вмісту клейковини, що призвело до погіршення для України умов зовнішньої торгівлі, унеможливлення продажу продовольчого зерна на ринки ЄС через зниження класу більшої частини українського зерна до класу фуражного [147].

Політичними загрозами на глобальному рівні можуть бути загроза торгової змови декількох країн та використання недружніх економічних заходів до конкурентів, нові умови торгівлі, торгові війни, адміністративні бар'єри, міжнародні стандарти, різноманітні санкції, режими заборонних та стимулюючих заходів у міжнародній торгівлі тощо [148].

Митні ризики можуть виникнути як на території країни базування, так і на території країни призначення. Підприємство-експортер значно обмежує дію цього ризику через вибір умов поставки в зовнішньоекономічному договорі. Прикладом впливу митних ризиків є ситуація, що склалась на митниці України в 2010 році. Без спеціальних законодавчих актів щодо квотування або іншого обмеження експорту, митниця запровадила додаткові перевірки, які заблокували близько 80% судів в портах. Усі компанії-експортери зазнали збитків від такого простою вантажів [149].

Кредитні ризики для українських підприємств часто пов'язані з валютними ризиками. Так, в умовах стрімкого зростання курсу долара та євро в 2015 році в Україні виникли проблеми належного забезпечення інтересів виробників сільськогосподарської продукції. Коливання на валютному ринку призвели до того, що для більшості аграріїв банки запропонували умови кредитування від 35% річних і більше [150]. Підписання договору на таких умовах спричиняло ризики отримання збитків. Обмеженим є доступ для малих та середніх підприємств у 2012-2017 рр.. При опитуванні іноземними інтерв'юерами для «Звіту про глобальну конкурентоспроможність» вітчизняних експертів 16,7% респондентів назвали доступ до фінансування головною перешкодою на шляху до якісного ведення бізнесу, що є важливішою за інші фактори, такі як корупція та неефективне державне управління [151]. Оцінювання можливих макроекономічних та фінансових загроз країни партнера також можна зробити за допомогою світових рейтингів відомих агенцій.

Коливання попиту на зернові на світовому товарному ринку пов'язане з такими основними чинниками як урожай поточного року, очікуваний світовий рівень споживання та залишки зерна у сховищах (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Рівень запасів та споживання зернових у світі за 2013-2016 рр.

Показник, млн. тон	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017 прогноз	Темп приросту, %	
					2016/2015	2016/2013
Виробництво	2008	2048	2004	2084	104,0	103,8

Торгівля	310	322	344	338	98,3	109,0
Споживання	1935	2008	1983	2056	103,7	106,3
Залишки на складах	413	454	475	504	106,1	122,0

Джерело: [152]

Серед факторів зростання ціни на пшеницю можна назвати падіння обсягів виробництва в основних країнах-експортерах, зростання цін на нафту та нафтопродукти. Чинниками падіння зазвичай є зростання обсягів виробництва, значні урожаї, збільшення площі посівів, зростання запасів тощо. Із таблиці 2.5. видно, що запаси зростають більшими темпами, ніж споживання. У 2016 році запаси зерна збільшилися на тлі очікування високого врожаю, тому на ринку відбулося падіння цін (рис. 2.9).

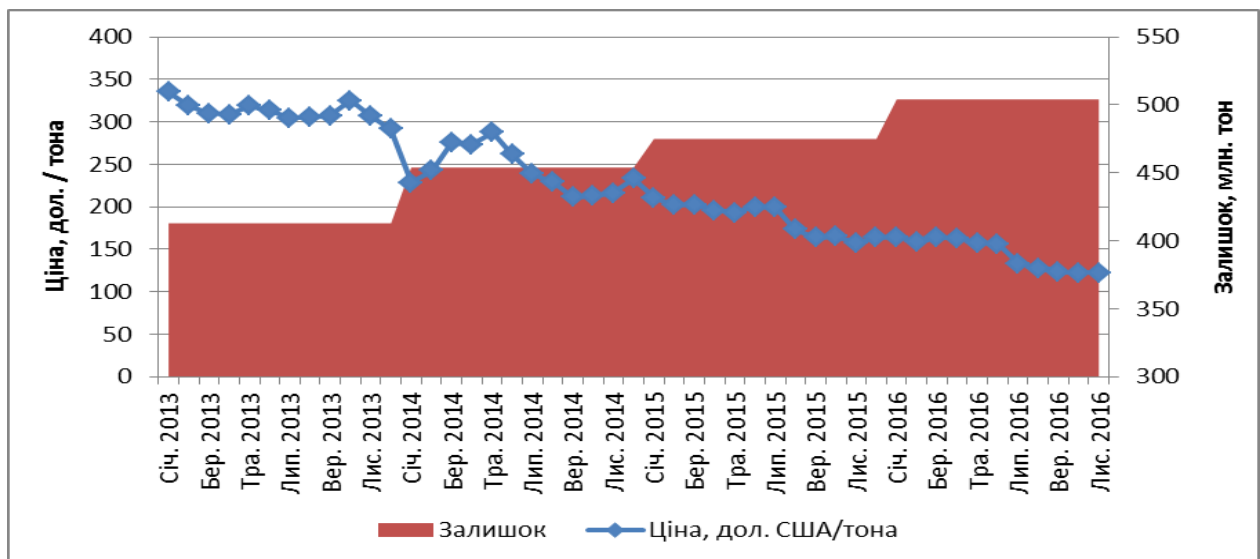

Рис. 2.9. Динаміка світових залишків зернових та цін на пшеницю за 2013-2016 рр.

Джерело: розраховано й складено автором на основі [153]

Значний вплив на світове сільське господарство чинить ерозія ґрунтів, при цьому саме спосіб ведення сільського господарства і викликає появу цього ризику: збільшення обсягу орних земель, забруднення водойм добривами та стічними водами, підвищення рівня потенційно шкідливих пестицидів та їх вплив на зміну клімату. До факторів ерозії ґрунту також можна віднести практику вирощування культур на крутих схилах, короткострокові договори на оренду землі, неефективне використання земельного ресурсу [151]. Негативний

ефект від ерозії ґрунту акумулюється і згодом може стати серйозним ризиком зниження урожайності в сільському господарстві як в Україні, так і у світі.

В Україні до факторів екологічного ризику необхідно також додати 1,1 млн га сільськогосподарських земель, забруднених радіоактивним цезієм після Чорнобильської катастрофи. Зниження цього ризику може відбуватися шляхом дотримання технології виробництва, зростання обсягів виробництва органічної сільськогосподарської продукції. Для вибору найменш ризикованого ринку для здійснення експортних поставок пшениці та кукурудзи для вітчизняних виробників та трейдерів (АХ «ІМК», ДП «Хліб України», ФГ «Агро-Схід») використаємо інтегральний метод оцінювання. Серед наведених вище країн-імпортерів зернових обрано оптимальні ринки за такими критеріями: наявність попиту та невисокий рівень політичних та економічних ризиків (рис. 2.10).

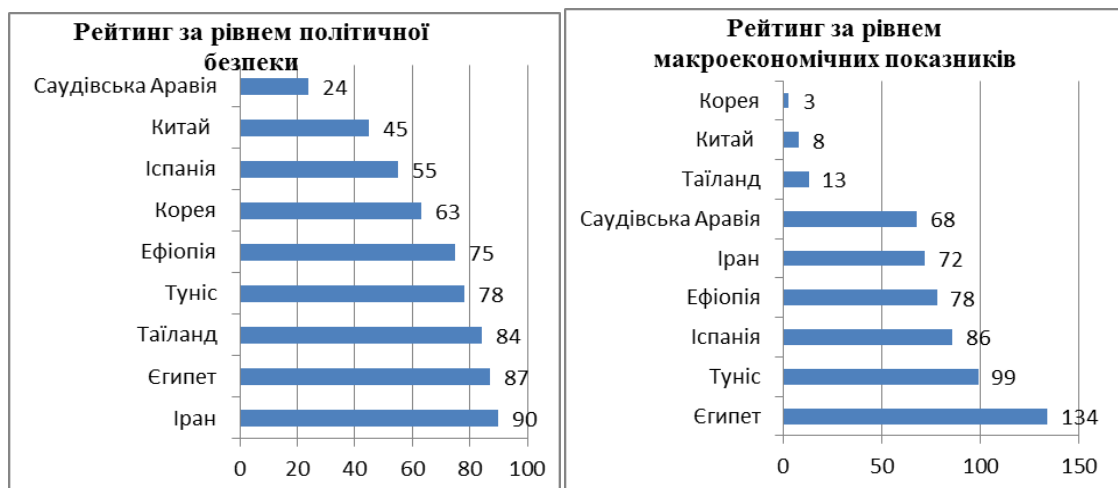

Рис. 2.10. Рейтинг країн-імпортерів зернових за рівнем політичного та економічного ризику (за показником GCI) в 2016 р.

Джерело: розраховано й складено автором на основі [154]

За результатами опитування експертів (додаток Е) було проведено оцінювання зовнішньоекономічних ризиків для проекту виходу на нові ринки зернових АХ «ІМК» (КНР, Ірану та Ефіопії). Для здійснення вибору більш безпечного ринку для експорту продукції АХ «ІМК» було проведене якісне оцінювання зовнішньоекономічних ризиків за двома факторами: імовірністю появи ризику (імовірність від 0 до 1); сила впливу на підприємство, можливі збитки (бальна оцінка від 0 до 3 балів). Кожен ризик за силою впливу оцінювався за наступною шкалою: «0» – призведе до незначних додаткових

витрат; «1» – приведе до допустимих втрат, контракт залишиться прибутковим; «2» – значні втрати, що можуть спричинити збитки за контрактом; «3» – значимі втрати, що з високим рівнем ймовірності призведуть до збитків. Оцінювання проводилось групою експертів, до складу якої входив автор.

Ймовірність появи ризиків	0,6-1				ЗМ1
	0,3-0,5	УКЦ	ЗПЗ РЗП	ЗПЗ ЕУТ	
	0,1-0,2	ЗМ2	НП2 УКК УКВ ЗП1 НП1 УКП ЕУР	УКЯ РЗЦ ЕУМ НП3 НП4	
		0	1	2	3
		Сила впливу ризиків			

Рис. 2.11. Карта ризиків угоди на поставку зернових українським підприємством у КНР

Джерело: авторська розробка

Проведене оцінювання допомогло отримати такі характеристики аналізованих ринків. Під час укладання вітчизняним виробником угоди на поставку зернових з Ефіопією підприємство матиме найбільш високий рівень зовнішніх ризиків: інтегральна оцінка – 10,4 бали, кількість значних за ймовірністю настання ризиків складає 6, а сила їх впливу складає 15 балів. Дещо менший ризик має варіант укладання контракту з іранським партнером: інтегральна оцінка – 9,4 бали, кількість значних за ймовірністю настання ризиків складає 3, а сила їх впливу складає 7 балів. Найменший ризик, згідно з проведеною експертною оцінкою, матиме угода з китайським партнером: інтегральна оцінка ризику – 7,2 бали, кількість значних за ймовірністю настання ризиків складає 3, а сила їх впливу складає 7 балів. Проведемо порівняння ризиків поставки зернових вітчизняним виробником до КНР та Ірану за допомогою карти ризиків (рис. 2.11), яка складається на основі проведених в додатку Е оцінок. Побудова карти ризиків дає уяву та можливість

порівняння ризикованості окремих контрактів, оцінити зону найбільш значимих ризиків. Для порівняння контрактів на рис. 2.12 приведено карту ризиків для контракту з Іраном.

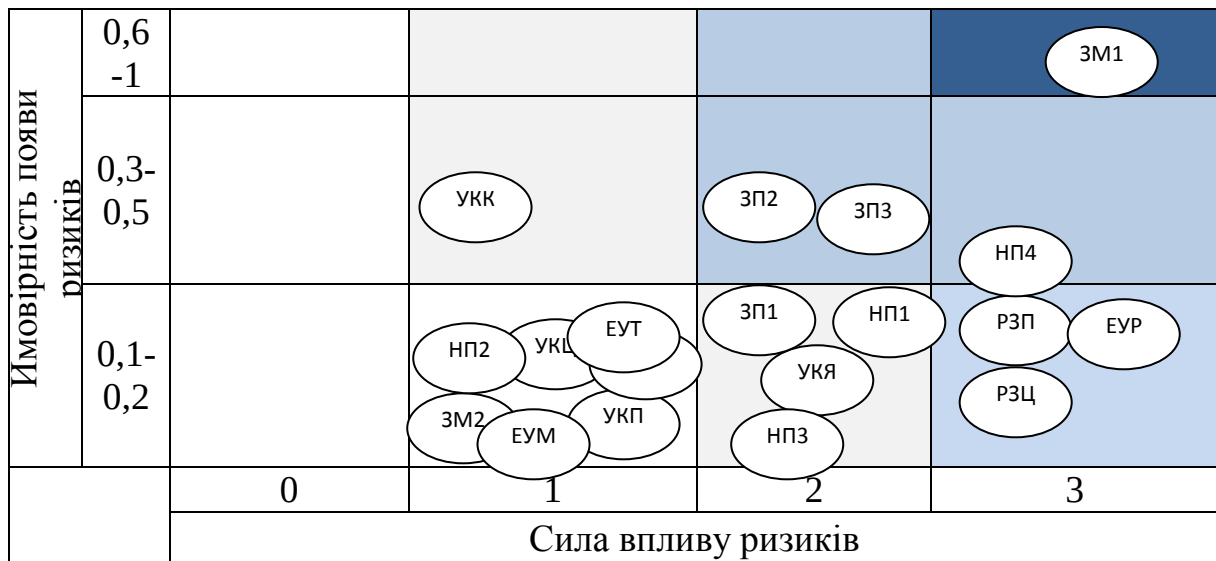

Рис. 2.12. Карта ризиків угоди вітчизняного виробника з Іраном на поставку зернових

Джерело: авторська розробка

Побудова карти ризиків дозволяє обґрунтувати відповідні заходи з управління ризиками укладених контрактів. З рисунку 2.11 видно, що до зони критичного ризику по контракту з КНР потрапляють транспортні ризики, можливі обмеження конвертації валют, введення обмеження на імпорт. При порівнянні карт ризиків альтернативних варіантів зовнішньоекономічних контрактів показує, що контракт з іранським покупцем має більш значущі ризики (які мають силу в 3 бали), при цьому кількість ризиків в критичній зоні збільшилася.

Отже, проведена оцінка ризиків при виході вітчизняного виробника зернових на зовнішні ринки на прикладі КНР, Ірану та Ефіопії показала відносну ризикованість всіх альтернативних ринків збуту і уможливила виявити найбільш значущі ризики із високою ймовірністю реалізації. При підписанні контрактів з покупцями із зазначених країн необхідно враховувати визначені ризики та розробляти заходи з мінімізації їх впливу на економічну безпеку вітчизняного виробника.

Рейтинг зовнішніх загроз при виході вітчизняного виробника на зовнішній ринок зерна представлено на рис. 2.13.

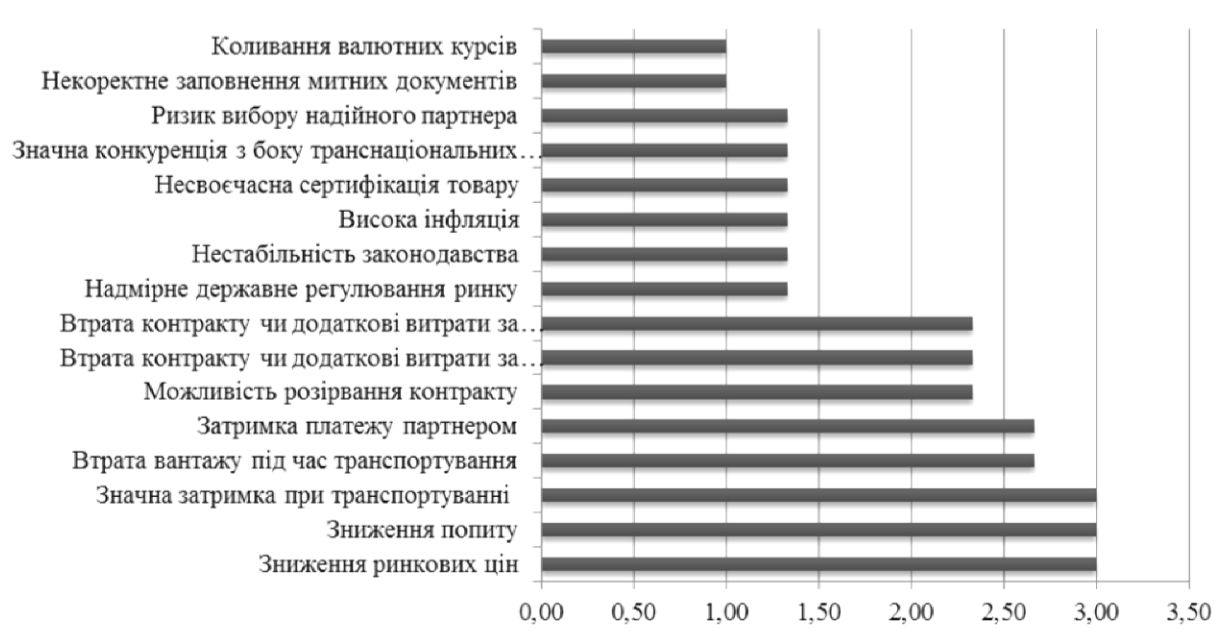

Рис. 2.13. Рейтинг зовнішніх загроз при виході вітчизняного виробника на зовнішній ринок зерна, бали

Джерело: авторська розробка

Наведений перелік загроз показує, що найбільш значущими загрозами для аграрних підприємств різних розмірів стають недостатність власних виробничих, транспортних та складських потужностей, можливість втрати врожаю чи його якості через недосконалість умов виробництва та зберігання, недостатня досвідченість персоналу компанії для здійснення зовнішньоекономічних операцій (рис. 2.13). Отже, серед зовнішніх загроз найбільшу вагу мають загрози зміни ринкової кон'юнктури (коливання попиту та ціни), загрози втрати або затримки вантажу при транспортуванні, невиконання умов договору партнером, втрата контракту через незалежні від сторін обставини економічного та політичного характеру тощо.

Розвиток вітчизняної та світової транспортної інфраструктури відіграє значну роль в успішній зовнішньоекономічній діяльності українських підприємств. Наразі Україна веде експортні й імпорتنі операції з агропродовольчими товарами у 117 країнах у різних сегментах світового ринку: азійському, європейському, африканському, країн СНД та інших країн. Для

постачання зерна на світовий ринок галузі необхідна особлива логістична система (додаток Ж). Певний набір інфраструктурних об'єктів, який дозволяє прийняти вантаж із зерном, має бути і на шляху в країну покупця: порт, залізнична колія, елеватори. Наявність необхідного транспортного маршруту, розгалуженість та доступність логістичної мережі є визначальним фактором при оцінюванні можливості постачання зерна на ринок тієї чи іншої країни. Водночас існує ризик відмови будь-якої ланки ланцюжка постачання зерна через поламку, нестачу транспортних засобів, недостатність елеваторних потужностей або інші причини. Частина виробників зерна реалізують свою продукцію зі своїх складів та елеваторів, тобто на умовах EXW. Підприємство-експортер в такому випадку не несе відповідальності і витрат на доставку товару, а отже, практично не має транспортних ризиків. Однак, такі умови поставки впливають на ціну зерна. Причиною додаткових витрат та збитків для українських підприємств, що виходять на світовий ринок зерна, може стати неправильне визначення в контракті зазначених вище умов постачання та моменту переходу ризику від експортера до імпортера.

Визначимо можливі транспортні ризики та їх фактори, що можуть виникнути у вітчизняного експортера при виході на світовий ринок зерна. Оскільки здебільшого контракти на експортне постачання зерна укладаються на умовах CIF та FOB, основну увагу приділено саме українській зерновій логістичній системі. На першому етапі шляху від виробника до покупця зерно потрапляє у місця складування та зберігання – елеватори. Лінійні елеватори розташовуються на перехресті залізничних, автомобільних та водних шляхів. Основною задачею лінійного елеватора є приймання зерна з залізничного чи автомобільного транспорту, класифікація, зважування, очистка, сушіння, зберігання та відвантаження в автомобілі, залізничні вагони або на водний транспорт для транспортування на переробні підприємства чи в порти.

Перевалочні елеватори використовують для перевантаження зерна з одного транспорту на інший. В Україні такий тип елеваторів здебільшого представлений підприємствами, що здійснюють перевалку з автомобільного та

залізничного транспорту на водний. Портові елеватори здійснюють перевалку зерна на морський транспорт для експорту, зокрема приймання зерна із залізничного та водного транспорту, підготовка експортних партій, короткотермінове зберігання та відвантаження зерна на водний транспорт [156].

Згідно зі статистикою 2014 року, в Україні функціонували понад 1200 зерносховищ різних категорій загальною ємністю понад 41 млн тонн. Пікове навантаження на систему оцінюється в 70 млн тонн, а отже близько 30 млн тонн зернових зберігалися поза елеваторами, у пристосованих для цього ємностях. Окремі дослідження свідчать про такі характеристики сертифікованих елеваторів в Україні [157]: близько 46% ємностей відомих зерносховищ є складами з підлоговим зберіганням і низьким рівнем механізації й автоматизації; близько 27% відомих зерносховищ концентруються в управлінні 15 найбільших агрохолдингів України та зерноторговельних компаній; середня забезпеченість сертифікованими зерносховищами валових зборів зерна складає 42%; близько 81,5% відомих зерносховищ мають можливість відвантаження на залізничний транспорт, при цьому пропускна спроможність дуже різниться в господарствах (від 100 тонн до 8000 тонн за добу).

За останні роки в системі зберігання зерна в Україні можна помітити структурні зрушення. Великі агрохолдинги та корпорації розвивають мережу власних елеваторів, забезпечених сучасними технічними засобами. Дрібні підприємства впроваджують сучасні маловитратні системи зберігання, які надостатньою мірою механізовані та можуть використовуватися лише для короткострокового зберігання зерна.

Для зниження ризиків зберігання зерна вітчизняних аграрних підприємств, зокрема й підприємств, що виходять на світовий ринок, елеваторні потужності в Україні мають відповідати обсягам зібраного врожаю для того, щоб зберегти його якість. Отже, можна говорити про існування ризику нестачі елеваторних ємностей для зберігання урожаю, а також про

існування ризику втрати частини продукції через низьку якість зерносховищ (додаток 3). Також певні ризики створює фактор слабкої забезпеченості елеваторів лабораторіями якості (79% підприємств не забезпечені лабораторіями).

Наступним етапом у логістиці зернових є внутрішні перевезення до місця зберігання чи перевантаження на основний транспорт, який здійснюватиме міжнародне перевезення. Порівняння структури внутрішнього транспортування зерна в окремих країнах за видами транспорту в 2014 р. наведено на рис. 2.14.

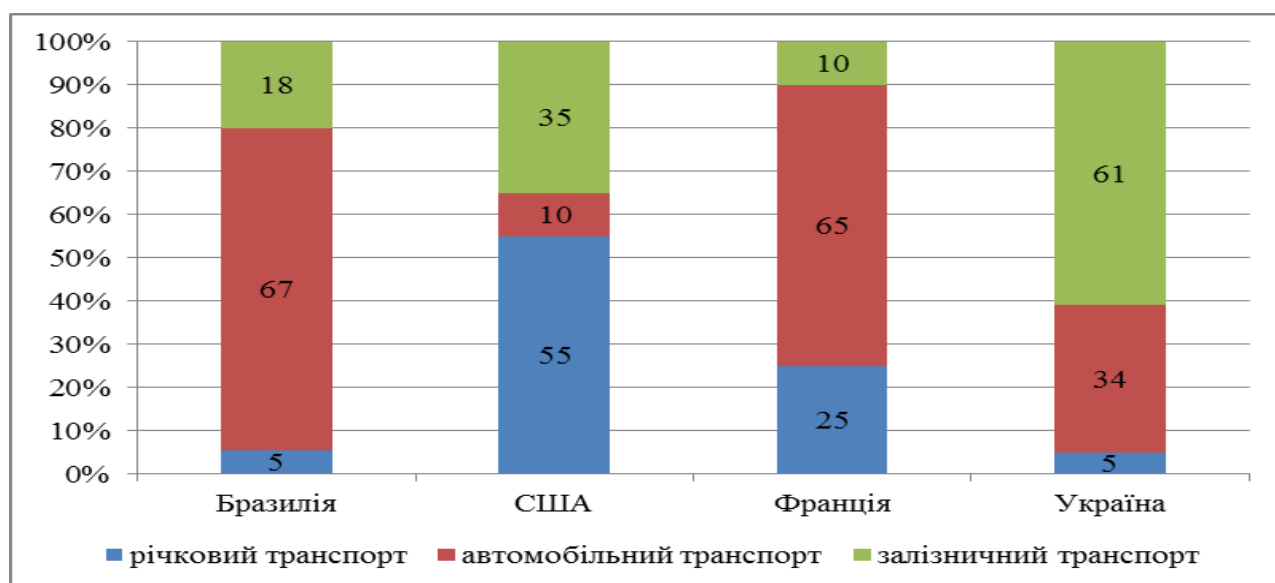

Рис. 2.14. Порівняння структури внутрішнього транспортування зерна в окремих країнах за видами транспорту в 2014 р., %

Джерело: [158]

Залежно від особливостей географії та транспортної інфраструктури розглянутих країн, значно різняться і способи внутрішніх перевезень. Так, у США більшість внутрішніх перевезень зернових здійснюється за допомогою річкового транспорту (55%), Франція (65%) та Бразилія (67%) більшість вантажів зерна перевозять за допомогою автомобільного транспорту. В Україні більшість перевезень здійснюється за допомогою залізничного транспорту. Необхідно зауважити, що річковий транспорт є найдешевшим засобом внутрішніх перевезень зернових, а автомобільний – найдорожчим. Україна має значний потенціал для розвитку річкових шляхів перевезення зерна. У 2015

році частка річкових перевезень зерна в Україні складала лише 5% від загальних обсягів експорту (близько 1,5 млн тонн зернових на рік).

У США, при обсягах експорту близько 70 млн тонн на рік, понад 60% перевезень зерна, що експортується, здійснюється саме із залученням річкової логістики, що значно здешевлює собівартість поставки. Важливу роль у становленні річкових зернових шляхів в Україні відіграла вітчизняна компанія ТОВ СП «Нібулон», інвестуючи кошти в проект з розвитку річкових логістичних комплексів. З 2009 року компанія збудувала широку мережу перевалочних терміналів та елеваторних комплексів, а також сучасний річковий вантажний флот. Зокрема в 2016 році збудовано новий високотехнологічний та повністю автоматизований перевалочний термінал на річці Південний Буг [146]. Якщо дослідити структурні зрушення у внутрішніх транспортних перевезеннях зерна в Україні за 2010-2014 рр. стає очевидною домінуюча роль залізничного транспорту (рис. 2.15).

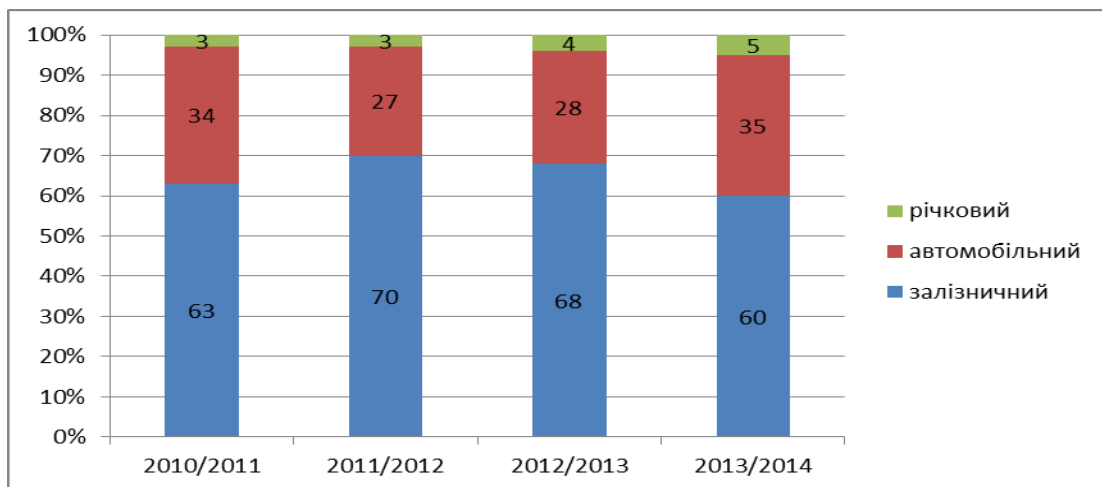

Рис. 2.15. Структура внутрішніх транспортних перевезень зерна в Україні за 2010-2014 рр., %

Джерело: [159]

Залізничний транспорт є найрозвиненішим в Україні, за загальною довжиною шляхів він посідає четверте місце у світі (після США, Росії і Канади). Залізничні перевезення є найбільш рентабельним видом транспорту для перевезення сільськогосподарської продукції на далекі відстані.

У 2015 році загальна кількість вагонів для перевезення зерна складала 13,6 тис. штук. Однією з основних проблем, яка стоїть перед вітчизняними

аграрними підприємствами при їх виході на зовнішні ринки є неспроможність Укрзалізниці забезпечити існуючий попит на вагони-зерновози, а отже існують транспортні ризики із затримкою поставок. Також фактором ризику є стан вагонів-зерновозів (рис. 2.16).

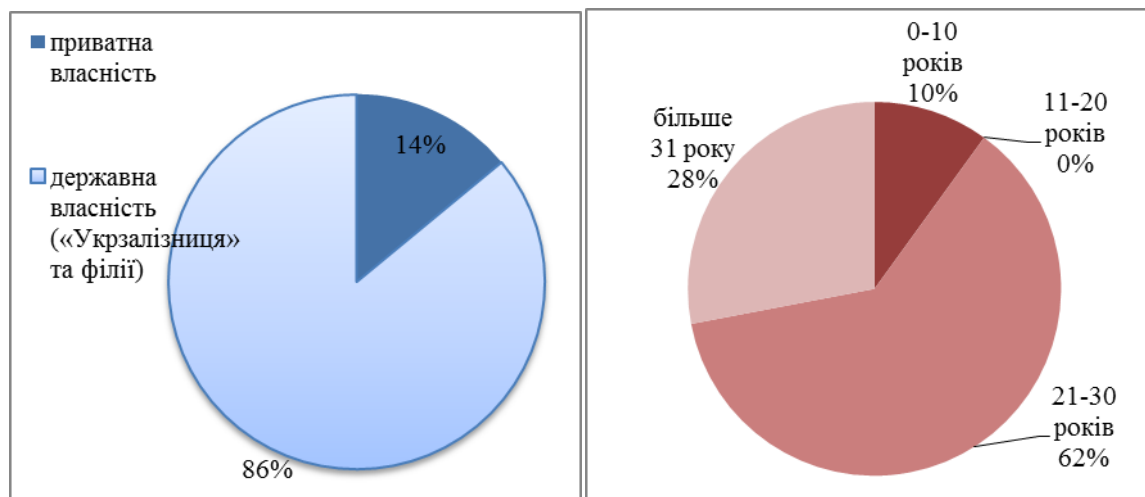

Рис. 2.16. Характеристика парку вагонів для перевезення зерна в Україні станом на 01.03.2015 р.

Джерело: [155]

Середня норма експлуатації вагона-зерновоза становить 30 років. Більшу частину вітчизняного парку вагонів складають вагони віком 21-30 років (62%) та старші за 31 рік (28%). Часті поломки та потреби ремонту старих вагонів фактично зменшують доступну кількість для їх оренди, що і спричиняє ризик їх нестачі для аграрних підприємств-експортерів. Така ситуація спричинена, в першу чергу, поганим фізичним станом вагонів інвентарного парку, зношеність яких оцінюється приблизно у 80%. Прогнозується збільшення цих ризиків: враховуючи поточні темпи оновлення парку вагонів-зерновозів їх кількість зменшиться більше, ніж на половину до 2021 року, що призведе до значного їх дефіциту і високих ризиків для виробників зерна та зернотрейдерів [160].

Зниження ризику нестачі вагонів окремі виробники та зернотрейдери вирішують шляхом створення власного парку вагонів, наразі частка вагонів приватної власності у загальному обсязі вагонів-зерновозів складає 14%. Враховуючи ситуацію на українській залізниці, менеджментом компанії ТОВ СП «Нібулон» прийняв рішення переорієнтувати частину перевезень із

залізничного на автотранспорт шляхом розширення власного вантажного автопарку, який складають 36 імпорتنих автомобілів – 16 марки «DAF» (Нідерланди), 15 – «MAN» (Німеччина), 5 – «Scania» (Швеція). Однак, значна частина українських підприємств – виробників зерна, що виходять на світовий ринок, не має можливості самостійно забезпечити себе необхідною кількістю автомобілів. Це призводить до необхідності звертатися до транспортних компаній, послуги яких коштують значно дорожче, що негативно впливає на собівартість експортної операції, а отже становлять загрозу фінансовому стану та економічній безпеці підприємства-експортера.

Також серед ризиків залізничних перевезень в Україні можна назвати наявність монопольного постачальника послуг з оренди вагонів («Укрзалізниця»), тарифи на залізничні перевезення не створюють стимулу для інвестицій у приватні парки (економія 3-7 доларів США на тонну), сезонність попиту на вагони. Морські перевантажувальні термінали є основним елементом інфраструктури зернового ринку України. Із ростом обсягів експорту зерна у країни Близького Сходу і Північної Африки перевалка в портах набуває все більшого значення для забезпечення експортних потоків. Зростання експорту зерна також робить цей сегмент інфраструктури більш привабливим для інвестицій і розвитку.

Структура експорту зерна через морські порти України в 2014/2015 маркетинговому році наведена в таблиці 2.6. Варто вказати, що портова інфраструктура України досить інтенсивно розвивається. У 2015 році в Україні введено в експлуатацію 3 нових зернових термінали в морських портах, в результаті чого загальна теоретична потужність українських портів з обробки зернових на експорт склала близько 50 млн тонн. Так, наприклад, ще в 2010 році перевалочна потужність портових терміналів оцінювалася в 32,9 млн тонн на рік, а ємності одноразового зберігання становили трохи більше 2 млн тонн.

Таблиця 2.6

**Експорт зерна через морські порти України
в 2014/2015 маркетинговому році**

Порт	Область	Перевалка в 2014/2015 МР, тис. тон	Структура, %
Одеський МТП	Одеська	7482	22,0
МП «Південний»	Одеська	9731	28,7
Іллічівський МТП	Одеська	4975	14,7
Білгород-Дністровський МТП	Одеська	0	0,0
МП «Усть-Дунайськ»	Одеська	23	0,1
Ізмаїльський МТП	Одеська	78	0,2
Ренійський МТП	Одеська	39	0,1
Маріупольський МТП	Донецька	422	1,2
Бердянський МТП	Запорізька	1076	3,2
Октябрськ	Миколаївська	2146	6,3
Херсон	Херсонська	416	1,2
Скадовський МТП	Херсонська	3	0,0
Миколаївський МТП	Миколаївська	7557	22,3
Разом		33948	100,0

Джерело: [161]

Як видно з таблиці 2.6 за 2014/2015 маркетинговий рік через порти перевантажено 33,9 млн тонн зерна. Наразі інвестори розглядають 9 проектів будівництва спеціалізованих зерноперевалочних терміналів у морських портах. У разі їх реалізації в 2020 році українські порти зможуть переробити на експорт понад 70 млн тонн [162].

Однак українські портові послуги все ще є фактором ризику для експортерів зерна. Обмежені можливості зернової логістики можуть стати перетином для подальшого зростання експорту, який за даними прогнозу Міністерства аграрної промисловості України до 2030 року має перевищити 61 млн тон [155] (рис. 2.17). Також варто вказати ще на одну проблему для експортерів, пов'язану із портовим господарством, – це висока вартість портових послуг, яка в Україні більша в 1,7 рази, ніж в Німеччині та Франції, і в 2,3 рази, ніж у США [160].

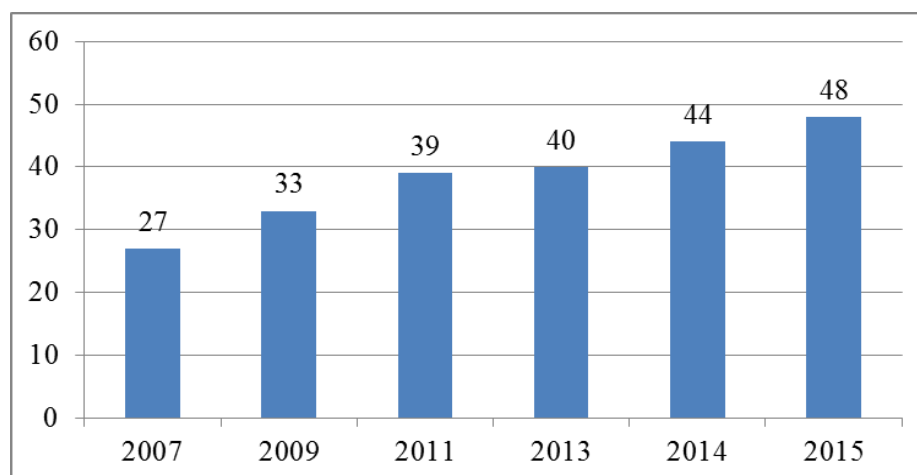

Рис. 2.17. Портові потужності з перевалки зернових в Україні
за 2007-2015 рр., млн. тонн

Джерело: побудовано автором на основі [160; 162]

Отже, наявна в Україні логістична інфраструктура зернового ринку створює значні ризики для підприємств, що виходять на світовий ринок. Логічним рішенням для страхування частини ризиків транспортування для зернотрейдера є будівництво власних елеваторів, зернових терміналів, оптимізація шляхів внутрішнього перевезення зернових. Проте такі заходи потребують значних фінансових інвестицій. Прикладом успішного розв'язання питання уникнення транспортних та інших логістичних ризиків є досвід вітчизняної компанії ТОВ СП «Нібулон». Ще в 2012 році компанія поставила перед собою стратегічне завдання – замкнути цикл, починаючи від виробництва продукції та її переробки до реалізації кінцевому споживачеві, зокрема закордонного, тобто досягти вертикальної інтеграції в сільському господарстві [163].

Одним із ключових сегментів транспортної інфраструктури, особливо на внутрішньому ринку, є автомобільний транспорт. Такий вид транспортування сільськогосподарських вантажів має низку переваг, але має й певні особливості. Так, наприклад, для автомобільного транспорту немає альтернативи при транспортуванні зерна з поля на елеватори. У той же час, автотранспортні перевезення втрачають свою актуальність при необхідності доставки зерна на великі відстані (понад 250 км), оскільки в цьому випадку питомі витрати на доставку 1 тонни продукції значно збільшуються.

Основні проблеми, на які необхідно вказати в цьому сегменті агрологістики, це невідповідність структури наявного парку автозерновозів та якості шляхів. Часто оптимальні для підприємства-експортера автозерновози масою понад 30 тонн не можуть використовуватись через вагові обмеження на шляхах біля портів. Також в автотранспортному секторі зернової логістики можна виділити такі фактори ризику як: постійно зростаючі ціни на паливо зумовлюють зростання тарифів на перевезення; поганий стан покриття автомобільних доріг, особливо на регіональному рівні призводить до збільшення амортизаційних відрахувань і витрат ресурсів та часу на ремонт автотранспорту; неефективне використання великовантажних зерновозів, зумовлене поганими дорогами і відсутністю відповідних ділянок відвантаження на елеваторах, не дозволяє повною мірою мінімізувати питомі витрати на транспортування зернових вантажів; низька пропускна здатність і низький рівень дозволеної ваги автозерновозу для припортових автомобільних доріг.

Для визначення найбільш важливих транспортних загроз, що впливають на вітчизняного виробника при його виході на новий зовнішній ринок проведено опитування представників трьох вітчизняних підприємств (АХ «ІМК», ДП «Хліб України», ФГ «Агро-Схід»). Представникам вітчизняних підприємств було запропоновано оцінити транспортні загрози, що можуть вплинути на процес виходу підприємства на зовнішній ринок, за чотирьохбальною шкалою (від 0 до 3; 0 – загроза не впливає, 3 – загроза значно впливає) і методом рейтингування виявити найбільш значущі серед них (рис. 2.18).

Проведене дослідження показало такі транспортні ризики, що можуть загрожувати економічній безпеці українських підприємств, що виходять на світовий ринок зерна: втрата частини врожаю через недостатність ємностей для зберігання зерна; неможливість проконтролювати якість зерна під час зберігання через слабку забезпеченість елеваторів лабораторіями якості; затримання вантажів через нестачу та поганий технічний стан залізничних вагонів; висока вартість транспортних послуг призводить до ризику отримання

збитку від проведення експортних операцій; невисокий потенціал портових потужностей створює ризики затримки морських відправлень вантажів при зростанні обсягів експорту в майбутньому [164-165].

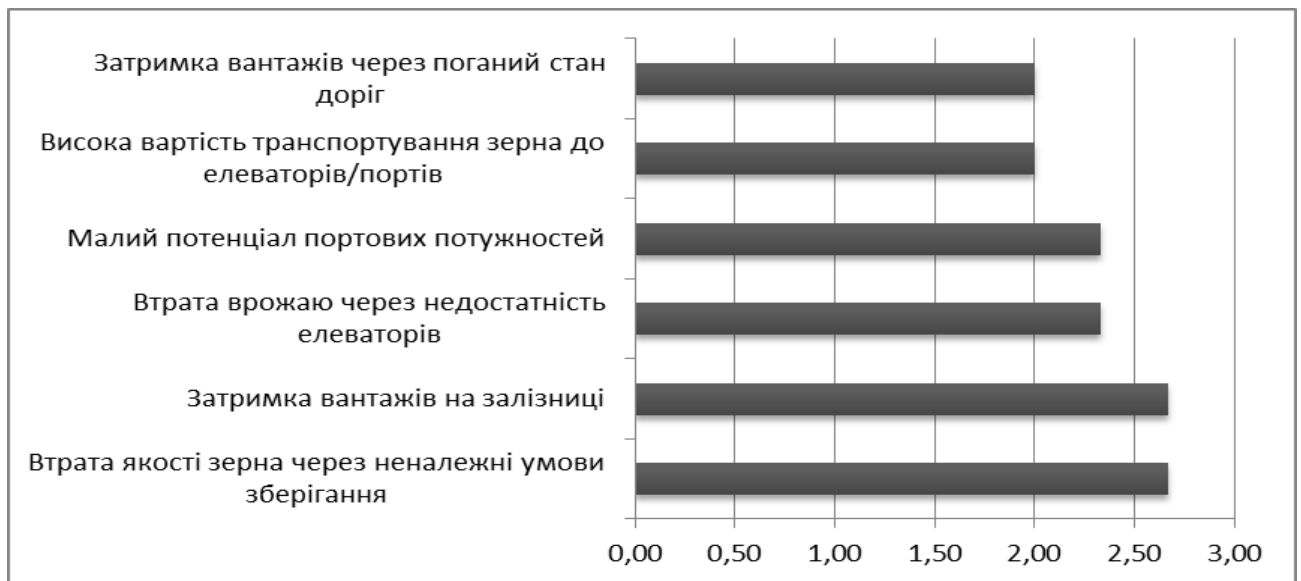

Рис. 2.18. Рейтинг транспортних загроз при виході вітчизняного виробника на зовнішній ринок зерна, бали

Джерело: авторська розробка

Серед чинників транспортних ризиків можна вказати на низьку ефективність взаємодії між основними системами інфраструктури, низьку забезпеченість сільськогосподарських виробників технічними засобами; невідповідність стану автомобільних шляхів потребам у перевезенні зернових, застарілий вагонний парк залізниці, відсутність умов для розвитку річкового транспорту (очистка та поглиблення річок) тощо. Варто зазначити, що більшість із названих проблем не можуть бути вирішені без участі держави. Особливої уваги заслуговують ризики дефіциту транспортних потужностей для всіх видів транспорту, враховуючи можливості зростання обсягів виробництва та експорту зернових, що загрожує економічній безпеці підприємств, які виходять на зовнішній ринок. До 2030 року обсяг експорту зернових має перевищити 61 млн т, а отже пропускна спроможність зернової логістичної системи України до цього періоду має забезпечити обробку зазначеного обсягу вантажу.

2.3. Специфіка ендегенних загроз економічній безпеці українських підприємств на світовому ринку зерна

Для утримування підприємством, що виходить на зовнішні ринки, оптимального рівня економічної безпеки його керівництву необхідно у процесі господарської діяльності враховувати необхідність створення умов убезпечення. Умови убезпечення виходу вітчизняного аграрного підприємства на світовий ринок зерна можна поділити на необхідні та достатні. Під необхідними умовами убезпечення розуміються такі, без наявності яких неможливо зберегти достатній рівень економічної безпеки при виході аграрного підприємства на світовий ринок зерна. Достатньою умовою убезпечення вважаємо таку, за наявності якої безпечний вихід підприємства на світовий ринок обов'язково відбувається.

Необхідні умови убезпечення вітчизняного виробника аграрної продукції при виході на світовий ринок зерна забезпечуються при нейтралізації загроз настання внутрішніх ризиків. Внутрішні ризики можуть виникнути на будь-якому етапі господарської діяльності аграрного підприємства – від придбання необхідних засобів виробництва (насіння, добрив, агрохімікатів) до виробництва продукції та її реалізації. Усі підприємства аграрного сектора діють під впливом величезної кількості чинників внутрішнього середовища сільськогосподарського виробництва, таких як інтенсивність (екстенсивність) виробництва, ресурсний потенціал, система ведення землеробства, сорти вирощуваних культур, система вирощування сільськогосподарських тварин, їх породи, форма організації виробництва, кваліфікація персоналу тощо. Названі фактори є джерелом ризику недоотримання запланованого урожаю і призводять до додаткових втрат та зниження прибутковості. Усі ці ризики продовжують діяти і у випадку прийняття аграрним підприємством рішення про вихід на зовнішній ринок, можливість збитків від таких ризиків посилюється.

З огляду на важливість зернового виробництва для формування експортного потенціалу України, розглянемо особливості впливу внутрішніх

ризиків аграрних підприємств на можливості їх виходу на зовнішні ринки. До внутрішніх ризиків аграрного підприємства, що виходить на світовий ринок, віднесемо ризики, що спричинені впливом факторів внутрішнього середовища підприємства (на які, у свою чергу, безпосередньо впливає керівництво підприємства), і які створюють загрозу для реалізації зовнішньоторговельного контракту.

Погодні умови в Україні сприяли отриманню високих урожаїв у 2013-2014 роках, проте в 2015 році для окремих галузей зернового виробництва створилися негативні умови. Так, через посуху восени 2015 року збір кукурудзи скоротився на 18,5% (або 5,28 млн тонн), а урожайність культури впала на 4,5 ц/га [164]. У Вінницькій області в 2015 році через посуху фермери за окремими оцінками втратили близько 30% врожаю [165]. Засушлива погода восени також поставила аграріїв перед вибором посіву озимих, оскільки за технологією озимі слід засівати у вологу погоду. Деякі аграрні виробництва ризикували та проводили посів озимих, незважаючи на погодні умови, інші – не засівали озимі взагалі. У результаті урожайність озимих 2015 року була нижчою на 10-30% від середньої в різних господарствах.

Якщо погодні умови є неконтрольованими та непередбачуваними, то деякі природні фактори піддаються впливу. Так, на якість ґрунтів, їх родючість, значно впливають обсяги та якість добрив. Окремі дослідження показують, що різке зменшення обсягів внесення мінеральних та органічних добрив (за останні 10 років внесення мінеральних добрив скоротилося у 10 разів, а органічних добрив – 7 разів), фактичне припинення вапнування кислих і гіпсування солонцюватих ґрунтів, скорочення обсягів лісомеліоративних і протиерозійних робіт призводить до підвищення ризику виснаження земель та ерозії ґрунтів.

Водночас відсутність достатньої кількості добрив призводить до порушення балансу поживних речовин у ґрунтах. Так, від'ємний баланс азоту, фосфору та калію становить 100-120 кг/га щорічно. Середньорічний недобір сільськогосподарської продукції у перерахунку на зерно, внаслідок зменшення внесення мінеральних добрив, становить 18 млн т. За даними Інституту

агротехнології та біотехнології, майже третина ґрунтів деградує через нестачу добрив. Якщо в Європі й США аграрії вносять від 200-300 до 700-800 кг мінеральних добрив на 1 га, то в Україні – лише 10-15 кг [166]. Це дуже низький показник для підтримання родючості земель. Щороку площа еродованих земель в Україні збільшується на 80-100 тис. га. Розораність вітчизняних полів складає до 70%, тоді як світова норма знаходиться в межах від чверті то третини загальної площі. Еколого-економічні збитки через ерозію ґрунтів перевищують 9 млрд грн. Водночас із цим ризики різкого зниження родючості таких ґрунтів підвищуються щороку.

Окрім природних та кліматичних факторів, на обсяг урожайності зернового виробництва також значно впливає фактор обраного сорту зерна. Окремі дослідження у світі показують, що за сприятливих погодних умов, внесок фактору сорту у високу врожайність складає 60%, а посилене мінеральне живлення ґрунту – 40%. Отже, вибір неправильного сорту зерна також призводить до появи виробничого ризику неотримання планового врожаю. В останні десятиліття селекціонерами Інституту фізіології рослин та генетики України та Миронівського інституту пшениці ім. В. Н. Ремесла під керівництвом академіка НАН України В. В. Моргуна створено близько 30 сортів озимої пшениці, які занесені до Державного реєстру сортів України та рекомендовані для вирощування в усіх зонах країни. Серед них високоінтенсивні сорти Смуглянка, Колумбія, Золотоколоса, Володарка, Фаворитка; сорти з високою якістю зерна Ятрань 60, Київська 8, Переяславка, Ласуня, Зимоярка, Трипільська, Сонечко, Наташа, Почаївка; сорти універсального використання Подолянка, Богдана, Снігуронька, Відбірна, Вінничанка, Трипільська; сорти спеціального використання Пивна, Зимоярка та Хуторянка. Генетичний потенціал цих сортів сягає понад 100-124 ц/га. У 2009 році сорт озимої пшениці Фаворитка на Черкащині з площі 136 га дав рекордний урожай зерна за всю історію України в 131,8 ц/га [167].

Використання високоякісних сортів знижує ризики недоотримання планового врожаю. Однак, в Україні урожайність зернових, вирощених

сільськогосподарськими підприємствами, значно нижча за рівень передових виробників зерна в світі (рис. 2.19). Середня врожайність пшениці в Україні в 2015 році склала 39,9 ц/га, найвищою за останні 20 років урожайність пшениці була в 2014 році – 41,9 ц/га. Урожайність ячменю поступово зростала і склала в 2015 році 30,9 ц/га. Значне зростання урожайності спостерігалось при вирощуванні кукурудзи в період 1990- 2011 рр.

Рис. 2.19. Середня урожайність зернових в Україні за період 1990-2015 рр., ц / га

Джерело: складено автором на основі [122]

Якщо порівнювати урожайність вітчизняних господарств із середньосвітовим рівнем, то можна відзначити, що ефективність аграрного виробництва в Україні відповідає світовому рівню (рис. 2.20). Якщо розглядати цей показник у країнах-лідерах світової торгівлі зерновими, то визначимо значне відставання українських аграрних підприємств за показником ефективності виробництва. Так, лідером за урожайністю пшениці в 2014 році були Німеччина (79,5ц/га), Великобританія (78 ц/га) та Франція (73 ц/га). Основними факторами нижчої урожайності зернових в Україні вчені вважають кліматичні особливості та погодні умови, вибір сортів зернових сільськогосподарськими підприємствами, використання застарілої техніки, низький рівень поливу.

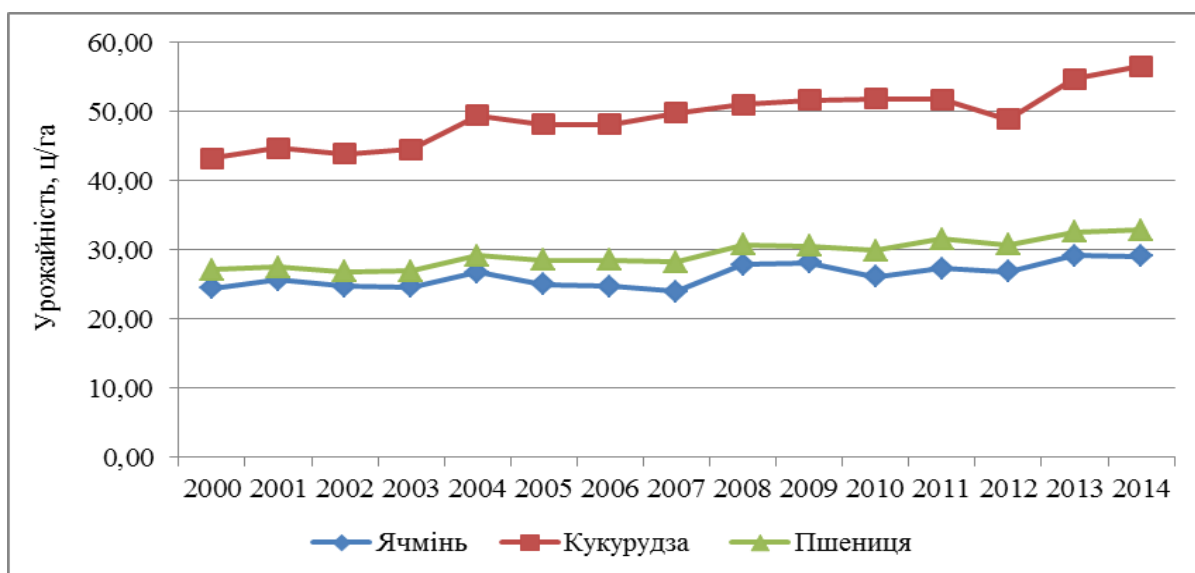

Рис. 2.20. Середня урожайність основних зернових культур в світі за 2000-2014 рр.

Джерело: складено автором на основі [168]

Причинами виникнення виробничих ризиків в рослинництві є також поширення хвороб та шкідників рослин. Шкідники з високою ймовірністю можуть пошкодити частину урожаю аграрного виробництва і знизити його якість. Так, у 2006 році більшість вітчизняних агровиробників не проводили захисних заходів від такого шкідника як клоп, шкідлива черепашка, оскільки вплив цього шкідника на рослини протягом двох попередніх років був незначним. Сукупність таких факторів, як високі температури навесні та влітку, засміченість посівів, відсутність захисних заходів призвели до значного ураження шкідником, а саме 16% урожаю 2006 року (близько 1,5 млн тонн). У результаті значна частина експортного зерна втратила свої якісні характеристики та перейшла до розряду фуражного зерна зі значним зниженням його вартості [171].

Ураження рослин хворобами може призвести до значного зниження урожайності зернових культур. Також хвороби можуть стати фактором ризику зриву зовнішньоекономічних контрактів. Зокрема, у серпні 2016 року в Україні виник ризик ураження тварин і зерна зоовірусом нодулярного дерматиту, який розповсюдився в країнах східної Європи. У разі, якщо вірус потрапить до країни, експорт зерна з імовірністю ураження цим вірусом буде заборонений. У

зв'язку з цим агровиробники потребують допомоги державних органів влади для закупівлі необхідних вакцин та обробки тварин за допомогою щеплення [172] для зниження ризику ураження зерна.

Основними факторами зростання собівартості є зростання цін на основні сировинні та матеріальні ресурси: насіннєвий матеріал, мінеральні добрива, паливо, запчастини для ремонту сільськогосподарської техніки. Згідно з даними Державної служби статистики України, матеріальні витрати складають від 68,2% до 73,1% собівартості різних зернових культур (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

**Структура витрат на виробництво основних видів зернової продукції
рослинництва за елементами у 2015 році, %**

Статті витрат	Пшениця	Ячмінь	Кукурудза на зерно
Витрати – всього	100,0	100,0	100,0
у тому числі			
прямі матеріальні витрати	<u>69,2</u> 100,0	<u>68,2</u> 100,0	<u>73,1</u> 100,0
з них			
насіння та посадковий матеріал	11,1	13,5	24,8
мінеральні добрива	33,5	29,1	25,9
паливо і мастильні матеріали	17,9	22,2	13,3
оплата послуг і робіт сторонніх організацій	15,6	12,8	18,3
решта матеріальних витрат	21,9	22,3	17,7
прямі витрати на оплату праці	5,0	5,6	3,9
інші прямі витрати і загальновиробничі витрати – всього	<u>25,8</u> 100,0	<u>26,2</u> 100,0	<u>23,0</u> 100,0
з них			
амортизація необоротних активів	19,6	21,1	17,1
відрахування на соціальні заходи	6,9	7,7	6,0
решта інших прямих та загальновиробничих витрат	73,5	71,2	76,9

Джерело: складено автором на основі [173]

Розрахунки Міністерства аграрної політики показали, що збільшення вартості посівних робіт у 2015 р. порівняно з осінньою кампанією 2014 р. склало 43%. Основною причиною цього стало зростання курсу іноземної валюти, до якої прив'язані ціни більшості виробничих ресурсів в агропромисловому комплексі. Ризик збільшення вартості весняних посівних робіт 2016 року оцінювався в 10-11 млрд гривень через подорожчання всіх матеріальних ресурсів агровиробництва. Отже, до основних виробничих

ризиків українських аграрних підприємств, що виходять на зовнішній ринок, належать ризик втрати значної частки врожаю або його якості через непередбачувані або слабо передбачувані дії таких чинників аграрного виробництва як: погодні умови, якість сівоматеріалу, хвороби, шкідники, падіння родючості ґрунтів тощо; ризик незапланованого зростання собівартості виробленої продукції. Зазначені ризики створюють загрозу для виконання зовнішньоекономічних контрактів, втрати прибутковості експортних операцій, погіршують імідж підприємств на світовому ринку.

Оцінку виробничих ризиків підприємств агропромислового комплексу при виході на світовий ринок проведемо на прикладі агрохолдингу «Індустріальна молочна компанія» (далі АХ «ІМК»). АХ «ІМК» створено в 2007 році, а з 2011 року вона входить до топ-10 найбільших агрохолдингів в Україні. Основними видами діяльності є виробництво сільськогосподарської продукції в рослинництві (пшениці, кукурудзи, сої, соняшника тощо) і тваринництві (молоко). Оцінювання виробничих ризиків агрохолдингу «Індустріальна молочна компанія» при виході на нові зовнішні ринки в 2017 році проводилася експертним методом. На основі думок чотирьох експертів, до складу яких входили автор та три представники експертної спільноти аграрного бізнесу, розраховано оцінку виробничого ризику (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Оцінка виробничих загроз АХ «ІМК» в 2017 році

№ з/п	Фактор загрози	Ваго- мість	Оцінки експертів (балів)			
			1	2	3	4
1	Якість сівоматеріалу	0,25	1	1	2	1
2	Хвороби та шкідники	0,3	2	2	1	2
3	Родючість ґрунтів	0,35	2	2	1	2
4	Зростання собівартості через:	0,1	2,0	2,0	1,7	1,7
4.1	– перевитрати матеріальних ресурсів		1	2	1	1
4.2	– зростання транспортних витрат		3	2	2	2
4.3	– зростання витрат на оплату праці		2	2	2	2
5	Разом (зважені оцінки)	1	1,8	1,8	1,3	1,7
6	Рівень загрози ($p.5 \cdot 100\%/4$)	x	43,8	43,8	32,9	42,9

Джерело: авторська розробка

Детальний перелік критеріїв оцінки наведено в додатку К. Низький рівень впливу виробничих загроз АХ «ІМК», що визначений експертами, пов'язаний зі значним розвитком виробничої складової на підприємствах холдингу. Так, у 2015 році зібрано врожай в розмірі 638,3 тис. тонн. Водночас врожайність в АХ «ІМК» була вищою за середній рівень в Україні (пшениця – 5 тон/га, кукурудза – 7,3 тон/га). У холдингу використовуються переважно якісні сорти зернових, при вирощуванні використовуються якісні добрива та більшість полів оснащені системами зрошення. Більшістю експертів виробничий ризик АХ «ІМК» оцінено як підвищений, але не критичний.

Фактори, що спричиняють появу техніко-технологічних ризиків на українських підприємствах, як правило включають: вихід з ладу техніки через її поломку з причини використання техніки з високим амортизаційним зношенням; використання застарілої технології та техніки, яка має низьку продуктивність або завдає шкоди якості продукції аграрного виробництва; недостатність технічних потужностей для своєчасного посіву, збору врожаю, зберігання зерна тощо. Згідно з окремими дослідженнями, забезпеченість основною сільськогосподарською технікою вітчизняних підприємств складає лише 45-65% від розрахункової технологічної потреби. Із них близько 95% експлуатуються поза амортизаційними строками, майже дві третини машинно-тракторного парку становить техніка віком понад 20 років. Відповідно ступінь її зношеності знаходиться на високому рівні. Так, за даними експертів, рівень зношеності техніки та обладнання у сільському господарстві в 2016 році становить від 50 до 70% (у т. ч. тракторів – близько 78 %, зернозбиральних комбайнів – близько 72 %). Через фізичне зношення та технічні несправності щорічно не використовується 25-35 % тракторів, комбайнів та інших сільськогосподарських машин [174].

Упродовж 2006-2015 рр. практично вдвічі скоротився парк зернозбиральних комбайнів, на третину – парк тракторів (табл. 2.9). За період 2013-2015 рр. скорочення кількості тракторів склало 9%, вантажних автомобілів – 13,1%, сівалок – 5,7%, зернозбиральних комбайнів – 9%,

кукурудзозбиральних комбайнів – 18,1%. Технологічна потреба в тракторах на сьогодні становить майже 400 тис. одиниць, в зернозбиральних комбайнах – понад 50 тис. одиниць. Проте через фінансову неспроможність купувати нову техніку заводи-виробники, втративши ринки збуту, не розширюють виробництво такої техніки, не модернізують виробничі потужності. Вони завантажені на 10-20%, зношеність технологічного обладнання сягає 70-80%, а його середній вік – 30-35 років [174].

Таблиця 2.9

**Наявність основних видів сільськогосподарської техніки
у сільськогосподарських підприємствах у 2013–2015 роках**

Види техніки	Кількість техніки (на кінець року; штук)			Темп зростання, %
	2013	2014	2015	
Трактори всіх марок	140541	130811	127852	-9,0
Вантажні та вантажно-пасажирські автомобілі	96112	87307	83567	-13,1
Тракторні причепа	57069	52176	49004	-14,1
Сівалки всіх видів	69481	65596	65492	-5,7
Дошувальні машини	3593	3723	3815	6,2
Сінокосарки тракторні	8294	8014	7892	-4,8
Жатки валкові	14255	13485	13595	-4,6
Комбайни:				
зернозбиральні	29364	27196	26735	-9,0
кукурудзозбиральні	1995	1784	1634	-18,1

Джерело: [175]

Відсталі технології та застаріла техніка змушують збільшувати енерго- та ресурсовитрати. Як наслідок, Україна має один з найвищих показників енергоємності валового внутрішнього продукту у світі, який в 4-5 разів вищий порівняно з високорозвиненими країнами, як Данія, Австрія, США, Японія, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії. У структурі собівартості зерна витрати на паливно-мастильні матеріали становлять до 22,2%. Таким чином, ситуація, що склалася в технологічній сфері господарської діяльності українських аграрних підприємств, призвела до граничної межі використання діючих основних виробничих фондів і спричинила появу технологічних ризиків. Ці фактори знижують можливість виходу підприємства на зовнішній ринок.

Окрім проблем морально-застарілої техніки, важливим питанням залишається застосування нових технологій вирощування зернової продукції. Так, однією з причин низької урожайності зернових в Україні є низький рівень вологості протягом року. Розвинуті країни вирішують це питання за допомогою технологічних засобів. В Україні, за даними Міністерства екології та природних ресурсів, система меліорації діє на 2,59 млн га з оброблюваних 27,85 млн га сільськогосподарських земель. Необхідні інвестиції в технології зрошення оцінюються на рівні 1 млрд. дол США на 1 млн га. Інвестицій потребують також проекти оновлення застарілої техніки та розвитку логістичних систем сільського господарства. Зокрема, 20-25 млрд. дол. США інвестицій упродовж п'яти-семи років могли б дозволити Україні виробляти 100-120 млн т зернових на рік [176].

Необхідно підкреслити, що вагомо впливає на процес виникнення ризикових ситуацій і рівень розвитку інфраструктури галузей аграрного виробництва. Так, наприклад, втрати зерна внаслідок відсутності надійних умов зберігання і переробки складають до 15%. У зв'язку з несвоєчасною доставкою матеріальних ресурсів, недотриманням технологічної дисципліни і термінів перевезень, псуванням сільськогосподарської продукції й інших вантажів в очікуванні і в процесі транспортування сільське господарство в Україні несе збитки, які сягають 20-30% зібраного урожаю. Щорічні втрати при транспортуванні складають 1,0-1,5 % валового збору зерна [177].

Наявність та забезпеченість аграрної сфери елеваторами – місцями зберігання зерна з моменту збору врожаю до відвантаження покупцю – також важливий фактор, що впливає на торгівлю зерном, зокрема і на зарубіжних ринках. Так, підприємства, що мають доступ до необхідного обсягу місць зберігання зерна, мають переваги перед іншими учасниками ринку, оскільки можуть знизити цінові та інші ризики.

Найбільші елеваторні потужності для зберігання агропродукції в Україні поки ще знаходяться у власності державних компаній. Але з кожним роком інвестиції у будівництво елеваторів чи їх придбання показують тенденції до

зростання як з боку вітчизняних, так і іноземних приватних корпорацій. Серед українських агрохолдингів значні логістичні потужності для зберігання сільськогосподарської продукції зосереджені у компаній «Кернел», «Гленкор», «Нібулон» та ін.

Система зберігання в Україні поділяється на дві категорії: сертифіковані зерносклади і зерносховища в умовах сільгоспвиробників, причому у першій категорії інформація частково консолідувалася офіційними органами статистики і була доступна для аналізу, а за другою категорією інформація практично відсутня і аналіз можливий лише за результатами моніторингу. Після скасування у квітні 2014 року обов'язкової сертифікації зерносховищ аналіз першої категорії підприємств також став проблематичним, а саме поняття «сертифіковані зерносклади» стало некоректним. До скасування сертифікації сегмент сертифікованих зерноскладів налічував близько 790 зерносховищ загальною ємністю 33,5 млн тонн, що становить менше половини від необхідної ємності сховищ для розміщення запасів. Отже, питання потреби і достатності зерносховищ на сьогодні знаходиться серед найбільш актуальних у світлі проблем, що загострилися в інфраструктурному забезпеченні зернового ринку України [178].

Викладені вище проблеми техніко-технологічного характеру призводять до порушення технологій виробництва аграрної продукції, збільшують її втрати, зумовлюють технологічну відсталість. Низька якість вітчизняної техніки, відсутність інноваційних технологій призводить до зниження конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світових ринках. Оцінка технологічних загроз АХ «ІМК» здійснювалась за допомогою абсолютних та відносних показників на основі критеріїв, розроблених автором та наведених в додатку К. Результати оцінки технологічних загроз АХ «ІМК» наведені в таблиці 2.10.

Забезпеченість сільськогосподарською технікою та зберігаючими потужностями АХ «ІМК» визначалася за допомогою офіційної річної та фінансової звітності [179]. Рівень зношеності обладнання розраховано на основі

інформації фінансової звітності АХ «ІМК» про стан основних засобів. Результати оцінювання показали, що хоч компанія наразі забезпечена земельними ресурсами, але передбачається розширення земельного фонду з 136,6 тис. га до 156,7 тис. га в 2017 році. АХ «ІМК» для зберігання урожаю використовує тільки власні зерносклади (потужність 554 тис. тонн), які на 100% відповідають сучасним потребам, що, у свою чергу, дає можливість підприємству відвантажувати продукцію протягом всього маркетингового року і значно знижувати цінові ризики та ризики втрати врожаю під час зберігання. На підприємствах АХ «ІМК» впроваджена інформаційна система для управління ефективністю «ІМК-Компас». Розглянуті фактори ризику вказують на прийнятний рівень техніко-технологічних загроз для АХ «ІМК».

Таблиця 2.10

Оцінка технологічних загроз АХ «ІМК» в 2017 році

№ з/п	Фактор ризику	Показник	Значення показника	Бал	Рівень ризику
1	Нестача ресурсів	Рівень забезпеченості земельними ресурсами	100%	1	прийнятний
2	Недостатність техніки для збору врожаю	Рівень забезпеченості сільськогосподарською технікою	100%	1	прийнятний
3	Ризики втрати урожаю під час зберігання	Рівень забезпеченості власними потужностями	100%	1	прийнятний
4	Ймовірність простоїв через поломку техніки	Рівень зносу техніки (середній рівень)	23,8%	1	прийнятний
5	Відставання в інформаційних технологіях	Частка забезпеченості інформаційними технологіями бізнес-процесів	90%	1	прийнятний
6	Загальний показник рівня загроз	Середній рівень балів	x	1	прийнятний
7	Рівень загроз		x	25,0	прийнятний

Джерело: авторська розробка

Фактичний рівень освіти персоналу (частка працівників з неповною і вищою освітою) суб'єктів господарювання аграрної галузі низький – в середньому 27,7% при нормативних показниках 70-100%, незважаючи на те, що щороку в галузі здійснюється професійна перепідготовка кадрів та підвищення їх кваліфікації. Так, серед управлінського персоналу сільськогосподарських підприємств коефіцієнт перепідготовки та підвищення кваліфікації становив в

середньому 0,2. Однак у 2013 році намітилася позитивна динаміка – цей показник збільшився до 42,9% від управлінського складу галузі [180].

Проведене опитування керівників українських аграрних підприємств показало дефіцит кадрів в галузі, особливо технічного персоналу (рис. 2.21). Недостатність персоналу, низький рівень його кваліфікації, низька мотивація і продуктивність праці є факторами ризиків, що загрожують успішному виходу підприємства на зовнішні ринки.

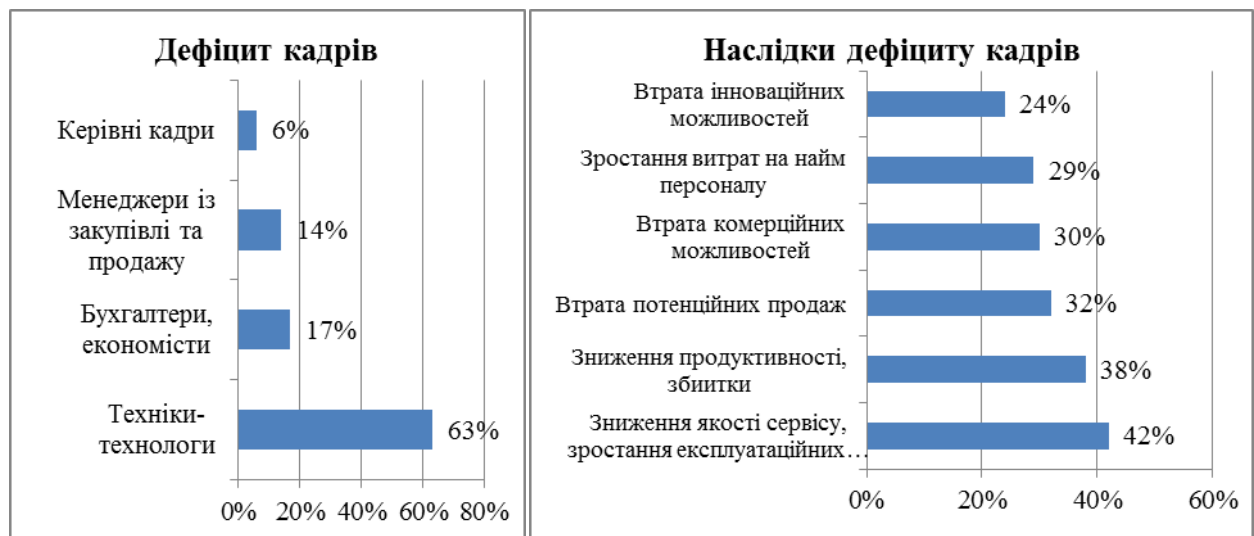

Рис. 2.21. Нестача персоналу та можливі наслідки ризику кадрового дефіциту для аграрного підприємства

Джерело: [151]

Особливо ризиковим є слабо мотивований персонал та персонал з низькими морально-етичними якостями. Саме такі кадри є фактором ризику крадіжок, комерційного та технологічного шпіонажу, внутрішньофірмової корупції. Фактором ризику також є відсутність практики роботи менеджерів підприємства на міжнародних ринках, спілкування із іноземними партнерами, відсутність розуміння процесу реалізації міжнародних угод поставки продукції, незнання управлінським персоналом особливостей ведення міжнародного бізнесу, особливостей ділової культури зарубіжних країн тощо.

Для аграрної галузі характерною є нестача технічного персоналу, на що й серед інших факторів впливають особливості соціокультурного середовища, зокрема непрестижність технічних професій. Скорочення науково-технічного персоналу відбувається в країні в цілому під впливом політичних та

економічних факторів зовнішнього середовища. Наявність описаних вище кадрових факторів ризику може спричинити ускладнення здійснення господарської діяльності взагалі та реалізації проектів виходу на зовнішні ринки зокрема. Оцінювання кадрових загроз АХ «ІМК» при виході на нові зовнішні ринки в 2017 році проводилась експертним методом (табл. 2.11) за допомогою показників критеріїв оцінювання, що наведені в додатку К. Експерти оцінювали рівень показників на основі опитування працівників підприємств АХ «ІМК». У результаті оцінювання отримано прийнятний рівень кадрового ризику для здійснення зовнішньоторговельних операцій.

Таблиця 2.11

Оцінка кадрових загроз АХ «ІМК» в 2017 році

№ з/п	Фактор загрози	Ваго- мість	Оцінки експертів (балів)			
			1	2	3	4
1	Плинність кадрів	0,1	2	2	1	2
2	Забезпеченість кадрами	0,2	2	2	3	2
3	Лояльність персоналу	0,15	1	1	2	1
4	Рівень задоволеності персоналу заробітною платою	0,3	1	2	2	1
5	Рівень професійної кваліфікації персоналу:	0,25	1,3	1,7	1,0	1,3
5.1	– топ-менеджменту	х	1	1	1	1
5.2	– керівників та фахівців	х	1	2	1	2
5.3	– робітників	х	2	2	1	1
6	Разом (зважені оцінки)	1	1,4	1,8	1,9	1,4
7	Рівень загрози ($p.6 \cdot 100\% / 4$)	х	34,6	44,2	46,3	34,6

Джерело: авторська розробка

Розвиток агропромислового виробництва залежить від ефективного фінансування, яке враховує специфіку функціонування цієї галузі: сезонність виробництва; тривалий період відтворення основних засобів; наявність значного часового проміжку між періодами здійснення витрат та отримання підсумкових результатів; безперервність виробничих процесів; використання результатів життєдіяльності організмів, підпорядкованих передусім біологічним законам відтворення; залежність результатів діяльності підприємств і, відповідно, джерел фінансування від впливу природно-кліматичних умов; необхідність кредитного забезпечення діяльності та подальшого успішного розвитку суб'єктів господарювання.

Стає очевидним, що розв'язання проблем стабілізації аграрного сектору економіки України об'єктивно пов'язане з системою забезпечення сільськогосподарських підприємств необхідними фінансовими ресурсами [174]. Нині фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання аграрної сфери здійснюється переважно в трьох формах: самофінансування, тобто використання власних ресурсів для розвитку; кредитування на основі мобілізації та перерозподілу тимчасово вільних коштів; бюджетне фінансування на безповоротній основі за рахунок коштів державного і місцевого бюджетів.

Джерелом самофінансування є власні кошти, серед яких основну роль відіграють нерозподілений прибуток і амортизаційні відрахування. Оскільки більшість аграрних підприємств низькорентабельні або збиткові, вони втрачають важливу складову власного капіталу – прибуток. Амортизація забезпечує лише просте відтворення основних засобів, а в умовах зростаючої інфляції вона не може повною мірою виконати і цю функцію. Рівень рентабельності (збитковості) основних видів сільськогосподарської продукції за 2015 рік наведено в таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

Рівень рентабельності (збитковості) основних видів сільськогосподарської продукції за 2015 рік в Україні

Продукція	Рівень рентабельності (збитковості), %
Зернові та зернобобові культури – всього	43,1
у тому числі	
Пшениця	36,4
з неї	
пшениця озима	36,5
пшениця яра	30,7
Ячмінь	28,3
з нього	
ячмінь озимий	31,2
ячмінь ярий	25,2
кукурудза на зерно	50,3

Джерело: [166]

Певні ризики містить механізм кредитування господарської діяльності аграрних підприємств, прийнятий в Україні. У сучасних умовах отримати банківський кредит на вигідних для підприємства умовах досить складно.

Кредитні ризики простежується при кредитних взаємовідносинах аграріїв з комерційними банками. Кредитні відносини аграріїв з комерційними банками свідчать, що кредитні угоди за користування кредитами банки укладають за ставками, розмір яких перевищує сукупну рентабельність виробника.

Така практика банківського кредитування унеможлиблює залучення до процесу виробництва кредитів банку, що негативно впливає на результати діяльності суб'єктів господарювання. Унаслідок специфічних умов аграрного виробництва, комерційні банки дрібнотоварних товаровиробників, розмір земельної площі в яких не перевищує тисячу гектарів, взагалі не розглядають як потенційних позичальників. Це примушує суб'єктів господарювання аграрного виробництва тимчасовий розрив між затратами виробництва та виходом продукції покривати за рахунок власних коштів, що не виправдано ні теоретично, ні практично. Крім того, аграрії-позичальники не володіють достовірною інформацією щодо рейтингу кредитної установи на ринку кредитних послуг. За сучасних умов різні джерела інформації про рейтинги банків є суперечливими [74]. Оцінювання фінансових загроз АХ «ІМК» здійснювалося на основі фінансової звітності холдингу та показників і критеріїв, що наведені в додатку К. Результати оцінки фінансових ризиків АХ «ІМК» наведено в таблиці 2.13.

Таблиця 2.13

Результати оцінки фінансових загроз АХ «ІМК» на 2017 р.

№ з/п	Фактор загроз	Показник	Значення показника	Бал	Рівень ризику
1	Нестача фінансових ресурсів	Коефіцієнт фінансової автономії	0,343	2	підвищений
		Поточна ліквідність	0,336	2	підвищений
		Темп зростання інвестицій	1,174	1	прийнятний
		Рівень ймовірності банкрутства (коефіцієнт Альтмана)	3,2 низька ймовірність банкрутства	1	прийнятний
3	Недостатня рентабельність	Рівень рентабельності активів, %	8,04	1	прийнятний
4	Загальний показник загрози	Середній рівень балів	x	1,4	прийнятний
5	Рівень загрози		x	35	підвищений

Джерело: складено автором на основі додатків К-М

Отже, можна говорити про досить стійкий фінансовий стан АХ «ІМК», однак низький рівень фінансової автономії та поточної ліквідності впливає на узагальнену оцінку рівня загрози. Узагальнені дані оцінки впливу внутрішніх ризиків АХ «ІМК» на зовнішньоекономічну діяльність наведено в табл. 2.14.

Таблиця 2.14

**Результати оцінки внутрішніх загроз зовнішньоекономічної діяльності
агрохолдингу «Індустріальна молочна компанія»**

№ з/п	Група ризиків	Фактор ризику	Рівень ризику (середнє значення за оцінками експертів)
1	Виробничі	Якість сівоматеріалу	40,8 (підвищений ризик)
		Хвороби та шкідники	
		Родючість ґрунтів	
		Зростання собівартості	
2	Технологічні	Нестача ресурсів	25,0 (прийнятний рівень ризику)
		Недостатність техніки для збору врожаю	
		Ризики втрати урожаю під час зберігання	
		Ймовірність простоїв через поломку техніки	
		Ризик відставання в інформаційних технологіях	
3	Кадрові	Плинність кадрів	39,9 (підвищений ризик)
		Забезпеченість кадрами	
		Лояльність персоналу	
		Рівень задоволеності персоналу заробітною платою	
		Рівень професійної кваліфікації персоналу:	
4	Фінансові	Нестача фінансових ресурсів	35,0 (підвищений ризик)
		Ризик неотримання банківського кредитування	
		Недостатня рентабельність	
5	Загальний рівень внутрішнього ризику		35,18 (підвищений ризик)

Джерело: авторська розробка

Із наведеної оцінки видно, що підвищений рівень внутрішніх загроз існує навіть для компанії зі значним досвідом здійснення зовнішньоекономічних операцій. Для виявлення найбільш вагомих чинників загроз проведено опитування представників трьох компаній: АХ «ІМК» (агрохолдинг, має досвід з виробництва та експорту зернових), Державного підприємства «Хліб України» (зернотрейдер, значний досвід зберігання та експорту зернових), Фермерського господарства «Агро-Схід» (виращування зернових, відсутність досвіду з експорту зернових без посередників).

Для дослідження було обрано групу підприємств-виробників, що безпосередньо експортують зерно. Представникам компаній запропоновано оцінити за чотирьохбальною шкалою (від 0 до 3; 0 балів – загроза не має впливу, 3 бали – загроза має дуже значний вплив) наданий перелік загроз, які можуть впливати на підприємство-виробника при виході на новий зовнішній ринок (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Рейтинг внутрішніх загроз при виході вітчизняного виробника на зовнішній ринок зерна

№ з/п	Загрози	Оцінка сили впливу загрози (від 0 до 3 балів)			
		АХ «ІМК»	ДП «Хліб України»	ФГ «Агро-Схід»	Середня
1	Недостатність елеваторних потужностей	3	3	3	3,00
2	Недостатність транспортних потужностей	3	3	3	3,00
3	Недостатність кваліфікованого персоналу для ЗЕД	3	3	3	3,00
4	Втрата частини врожаю	2	2	3	2,33
5	Недоступність кредитних ресурсів	2	2	3	2,33
6	Втрата якості зерна	2	2	2	2,00
7	Недостатність власної техніки для виробництва	2	2	2	2,00
8	Втрата врожаю під час зберігання	2	2	2	2,00
9	Висока плинність кадрів	1	2	2	1,67
10	Лояльність персоналу	2	2	1	1,67
11	Рівень заробітної плати	2	1	2	1,67
12	Недостатня рентабельність	2	1	2	1,67
13	Підвищення собівартості зерна	1	1	2	1,33
14	Технічний стан основних засобів (можливість поламки)	1	1	2	1,33
15	Недостатній запас фінансової міцності	1	1	2	1,33
16	Відставання в інформаційних технологіях	1	1	1	1,00

Джерело: авторська розробка

Із наведеного переліку загроз видно, що найбільш значущими із них для аграрних підприємств різних розмірів є недостатність власних виробничих, транспортних та складських потужностей, можливість втрати врожаю чи його якості через недосконалість умов виробництва та зберігання, та недостатню досвідченість персоналу компанії для здійснення зовнішньоекономічних операцій (рис. 2.22).

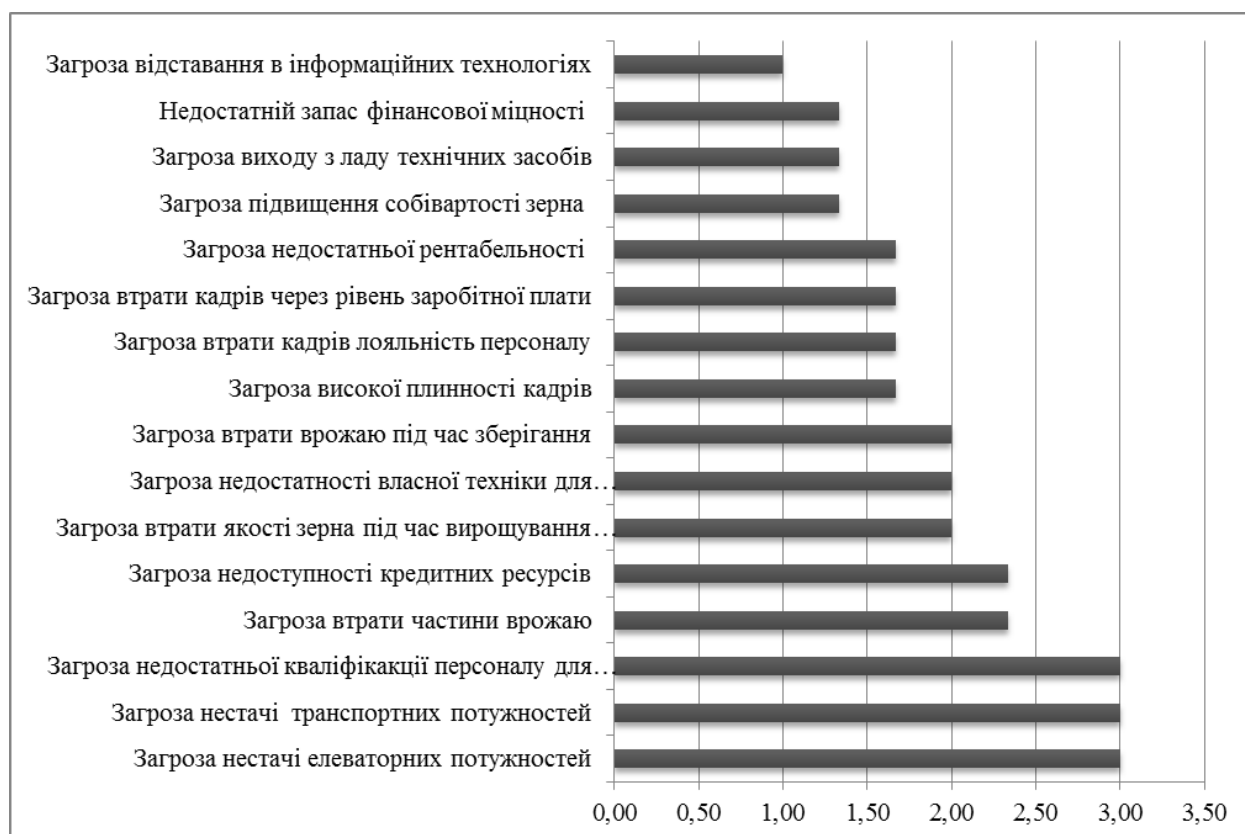

Рис. 2.22. Рейтинг внутрішніх загроз при виході вітчизняного виробника на зовнішній ринок зерна через прямий експорт, бали

Джерело: авторська розробка

За питанням забезпеченості основними засобами (технікою, транспортом, спорудами) аграрних виробників найчастіше стоїть питання доступу до фінансових ресурсів. Проблеми достатнього забезпечення фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств і підвищення ефективності їх використання мають всеохоплюючий характер. Соціально-економічна природа фінансових ресурсів і їх категоріальна сутність спричиняють їх високу мобільність і постійну обмеженість як на мікроекономічному, так і на макроекономічному рівнях.

На нестабільність фінансового забезпечення підприємств аграрної сфери впливають сучасні глобалізаційні процеси. Відтік іноземних інвестицій, нестабільність курсу світових валют, обмеженість міжнародних кредитних ресурсів створюють складні умови адаптації фінансів аграріїв до сучасних стандартів функціонування в рамках національної та світової фінансової системи. Проаналізована ефективність використання фінансових ресурсів дає підстави стверджувати, що незалежно від розмірів авансованого капіталу та

обсягів ресурсозабезпеченості, будь-які сільськогосподарські підприємства за умови кваліфікованого управління мають можливість генерувати прибуток і забезпечувати позитивний економічний ефект господарювання. Проте підприємства з великим обсягом фінансових ресурсів мають значно вищу ймовірність ефективного використання коштів й отримання високих фінансових результатів [182].

На практиці одним із напрямів на шляху до економічної безпеки підприємства (в частині фінансової стабільності) є територіальна концентрація зерновиробництва. У разі потреби підприємства припускаються централізації у вигляді злиття капіталів з іншими суб'єктами господарювання. Спільний укрупнений капітал об'єднаних підприємств дає можливість реалізовувати інвестиційні та інноваційні проекти, наприклад удосконалити логістичне забезпечення підприємств (власні елеватори, автопарк тощо) [183].

Акумуляція земельних ресурсів у великих підприємств та їх об'єднань (агрохолдингів) в умовах глобалізаційних економічних змін надає значні переваги зерновиробникам перед малими господарствами. Товарне виробництво зерна найефективніше при наявності значних земельних угідь, що уможливорює найбільш раціонально проводити агротехнологічні заходи, дотримуватися оптимальних сівозмін, можливості поєднувати культури та визначати пріоритети зерновиробництва на перспективу [184].

Отже, можливість здійснення експортних операцій мають лише великі виробники (холдинги), які концентрують зусилля та ресурси (земельні ресурси, техніку, фінансові ресурси, логістична інфраструктура). Холдинги демонструють значні економічні переваги та формують переважну долю валютних надходжень до країни. Однак укрупнення бізнесу, в свою чергу, має багато ризиків та небезпек. Вузька спеціалізація і часто монокультура, надмірна концентрація посилюють ризики агробіологічного характеру (порушенням балансу структури посівів, стану сівозмін, погіршенням екологічної ситуації) і, як наслідок, економічного характеру (зниження продуктивності, зниження доходів працівників, збитки підприємства тощо).

Висновки до розділу 2

У другому розділі в результаті проведення характеристики за допомогою безпекового підходу торговельної позиції українських підприємств на світовому ринку зерна, аналізу екзогенного компонента в комплексі загроз та з'ясування специфіки ендегенних загроз економічній безпеці українських підприємств на світовому ринку зерна, отримано такі висновки:

1. Частка сільського господарства у ВВП України постійно зростала впродовж 2008-2017 рр., склавши на кінець періоду 11,63%. Посівні площі України на початок 2017 року становили 26 млн. га, зокрема посівні площі сільськогосподарських підприємств 18,7 млн. га. Безпосередньо зернове виробництво є основою аграрної економіки України із значним внеском у ВВП (63,4 млрд грн. або 3,2% ВВП). Під вирощування зернових використовується близько 10,7 млн. га, що складає 57,3% від загальної посівної площі сільськогосподарських підприємств України в 2016 році. Загальною тенденцією у період 2005-2013 рр. було поступове зростання посівної площі зернових культур сільськогосподарських підприємств з 11,5 млн. га до 11,9 млн. га, а у період 2013-2016 рр. посівні площі зернових зменшились з 11,9 до 10,7 млн. га. Зміна структури посівних площ відбувалася під впливом зміни структури попиту на зернові на світовому ринку.

2. Світовий ринок зерна контролюють такі основні експортери, як США (частка ринку 22,6% у 2016 р.), країни ЄС (13,2%), Бразилія (10,2%), Аргентина (9,5%). До п'ятірки найбільших експортерів в 2016 році увійшла й Україна, посівши 3-тє місце за обсягом експорту зернових (ринкова частка 10,9%). Сумарні експортні пропозиції зерна п'ятірки найбільших експортерів світу склали в 2016 році 66,3% усього обсягу світової торгівлі. Основним конкурентом на цьому ринку для України є США, які багато років поспіль залишаються найбільшим експортером зерна із загальною ринковою часткою 22,6%, зокрема 12,7% ринку пшениці та 31,8% ринку фуражного зерна. Третина посівних площ США засівається спеціально для продажу за кордон. Серед

основних конкурентів України на ринку пшениці – також країни ЄС (ринкова частка 20,1%), Канада (14,8%), Російська Федерація (14,8). У сегменті ринку фуражного зерна основними конкурентами, окрім США, є Аргентина (ринкова частка 13,5%) та Бразилія (19,2%).

3. Основними споживачами української пшениці є країни Азії (КНР, Ізраїль, Таїланд), Північної Африки (Єгипет, Туніс, Марокко), ЄС (Іспанія, Нідерланди, Італія), що пов'язане зі зручністю поставок та постійним попитом на цей вид зернових. При цьому, для азійського та африканського регіону характерний попит на борошномельну пшеницю, а для європейських країн – попит на фуражну пшеницю. Особливу роль на світовому ринку зерна відіграють українські агрохолдинги. У 2010 році в Україні нараховувалося понад 100 аграрних холдингів, різних за розмірами та масштабами виробництва і спеціалізації діяльності, які об'єднували понад 1,2 тис. незалежних сільськогосподарських підприємств. У цей період під контролем агрохолдингів знаходилося понад 21% сільськогосподарських угідь, а частка у виробництві валової продукції сільського господарства складала серед всіх виробників 17,2% (10,8% в рослинництві та 26,1% у тваринництві), серед сільськогосподарських підприємств – 38,4% (59% в тваринництві та 25% в рослинництві).

4. Експорт зернових є важливим джерелом формування доходів сільськогосподарських підприємств України. Значну підтримку нарощуванню експортних поставок пшениці з України створила ситуація на світових ринках продовольчих товарів. Зростання чисельності населення світу вимагає збільшення обсягів зернових культур як на харчові цілі, так і для використання у тваринництві, що зумовлює підвищення попиту на пшеницю як на продовольчу культуру, особливо в країнах Близького Сходу, Африки та Латинської Америки. Споживання пшениці збільшилося й у країнах – традиційних виробників рису, зокрема Індонезії та Бангладеші. У цілому зростання попиту на зернові культури, зокрема кукурудзу, пов'язане з виробництвом біоетанолу, що є складовою стратегії забезпечення енергетичної

безпеки держав.

5. Серед екзогенних загроз найбільшу вагу мають загрози зміни ринкової кон'юнктури (коливання попиту та ціни), втрати або затримки вантажу при транспортуванні, невиконання умов договору партнером, втрата контракту через незалежні від сторін обставини економічного й політичного характеру. Вітчизняним підприємствам, що виходять на світовий ринок зерна, обираючи партнера для міжнародної торгівлі, необхідно враховувати, що політичні ризики більше притаманні таким країнам, як Іран, Таїланд, Туніс, Ефіопія та Єгипет. Значний вплив на світове сільське господарство чинить ерозія ґрунтів, при цьому саме спосіб ведення сільського господарства і викликає появу цієї загрози: значний обсяг орних земель, забруднення водою добривами та стічними водами, підвищення рівня потенційно шкідливих пестицидів та вплив на зміну клімату, а також радіоактивне забруднення сільськогосподарських угідь.

6. До основних ендегенних загроз для українських товаровиробників на світовому ринку зерна належать загроза втрати значної частки врожаю або його якості через непередбачувані або слабо передбачувані дії таких чинників аграрного виробництва як: погодні умови, якість сівматеріалу, хвороби, шкідники, падіння родючості ґрунтів тощо; та ризик незапланованого зростання собівартості виробленої продукції. У зв'язку з цим здійснювати експортні операції можуть лише великі виробники (холдинги), які концентрують зусилля та ресурси (земельні ресурси, техніку, фінансові ресурси, логістична інфраструктура).

7. Холдинги демонструють значні економічні переваги та формують левову частку валютних надходжень до країни. Однак укрупнення бізнесу, у свою чергу, містить багато загроз. Вузька спеціалізація та часта монокультурність, надмірна концентрація посилюють загрози агробіологічного характеру (порушення балансу структури посівів, погіршення екологічної ситуації) і, як наслідок, економічного характеру (зниження продуктивності, зниження доходів працівників, збитки підприємства).

8. Результати проведених у другому розділі досліджень були надруковані у чотирьох статтях [140, 164-165, 183] та апробовані на конференції [141].

РОЗДІЛ 3

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА СВІТОВОМУ РИНКУ ЗЕРНА

3.1. Моделювання рівня економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна

Наступним етапом після виявлення переліку загроз та оцінювання рівня економічної безпеки товаровиробників зерна має бути процес адаптації системи управління підприємства-експортера до виявлених умов середовища. У цілому виділяють п'ять стратегій управління ризиком при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності: уникнення ризику, компенсація ризику, передача ризику, збереження ризику та зниження ризику. Залежно від того, на якому економічному рівні виникає ризик, можуть використовуватися різні стратегії управління ним. Також можуть застосовуватися різноманітні комбінації методів управління ризиків [185, с. 116]. Водночас, створюючи комплексну стратегію для нівелювання негативного впливу ризиків при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності варто враховувати, що комплекс заходів, передбачений у стратегії, повинен бути гнучким і таким, що легко адаптується до зміни зовнішніх умов.

Варто зазначити, що існують певні конкретно визначені стратегії, які можуть використовуватися товаровиробниками зерна залежно від ступеня ризику. Застосування того чи іншого виду стратегії безпосередньо пов'язане з ідентифікацією рівня ризику. У цілому виділяють чотири зони ризику, в яких може перебувати підприємство: безризикова зона; зона, в якій рівень ризику є допустимим; зона з критичним рівнем ризику; зона з катастрофічним рівнем ризику. Безризикова зона – це зона ризику, в якій рівень ризику є вкрай незначним, при цьому практично відсутні фінансові втрати, а рівень очікуваного і фактичного прибутку співпадають. Для зони з допустимим рівнем ризику характерний середній рівень ризику, проте рівень очікуваного прибутку

залишається сталим. Для зони з критичним рівнем ризику характерні високі ризики та ймовірні фінансові втрати в розмірі суми очікуваного прибутку. Катастрофічною зона ризику є у випадку наявності надзвичайно високого рівня ризиків та ймовірності втрат у розмірі власного капіталу [85, с. 125].

Після ідентифікації рівня ризиків на рівні підприємства повинні бути розроблені заходи для управління цими ризиками. Ураховуючи те, що на діяльність підприємства-експортери насамперед чинять вплив зовнішні ризики, впливати на зменшення яких саме підприємство не спроможне, то основними напрямками здійснення ризик-менеджменту мають бути нейтралізація та зменшення негативного впливу наявних ризиків.

Рис. 3.1. Схема процесу моделювання рівня економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна

Джерело: авторська розробка

На рисунку 3.1 представлена логічно-структурна схема процесу моделювання рівня економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна, що враховує не тільки виявлення та аналіз загроз з фінансових позицій, а й дослідження чинників, що спричиняють загрози економічній безпеці. Особливу роль в цьому процесі відіграє розроблення значимого набору показників для кількісного оцінювання ступеня ризику при виявлених загрозах та встановленні допустимого ступеня ризику, що уможливить провести якісне оцінювання економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна і врахувати при подальшому управлінні ризиками на теренах ринкових відносин для розробки заходів та методів зниження ступеня загроз економічній безпеки українського підприємства на світовому ринку зерна.

Для управління ризиками необхідно їх оцінювати шляхом встановлення допустимого ступеня ризику, що вимагає провести дослідження за допомогою імовірнісних і статистичних методів аналізу. Представимо емпіричну шкалу ризику для моделювання рівня економічної безпеки українського підприємства на світовому ринку зерна, виокремивши зони розвитку агропідприємства з відповідною їх інтерпретацією (додаток Н).

Для проведення експертних опитувань необхідно обрати метод. Для нашого дослідження ми обрали метод експертних попарних порівнянь за допомогою обернено-симетричних матриць. Отже, використаємо метод аналізу ієрархій Т. Сааті для проведення якісного етапу експертного дослідження [186-187]. Для цього складається матриця експертних суджень при попарних порівняннях елементів в однорідній групі показників. У цьому випадку, якщо в однорідній групі елементів елемент E_i в A_k разів являється пріоритетнішим за елемент $E(i+1)$, то елемент $E(i+1)$ в $1/A_k$ разів є пріоритетнішим за E_i . Після того як матриця експертних попарних порівнянь складена, необхідно знайти їх власні числа; як правило їх декілька. Тоді перевіряється узгодженість матриці попарних порівнянь експертних рішень, використовуючи математичне сподівання (нормативне значення) індексу узгодженості експертних суджень, обчислення якого пов'язане з імітаційним

моделюванням подібних матриць. У таблиці 3.1 приведено нормативні значення індексу узгодженості суджень експертів залежно від порядку матриці, що розглядається.

Таблиця 3.1

Значення індексу узгодженості суджень

Порядок матриці, <i>n</i>	Нормативне значення, $M(IUC)$
1	0,00
2	0,00
3	0,58
4	0,9
5	0,12
6	1,24
7	1,32
8	1,41
9	1,45
10	1,49
11	1,51
12	1,54
13	1,56
14	1,57
15	1,59

Джерело: [188, с. 29]

Зауважимо, що при встановленій похибці узгодженості експертних суджень (<10%) серед знайдених власних значень матриці тільки одне стає більшим за інші і майже дорівнює порядку матриці (такий метод носить назву метод Крилова). Таким чином, величина відхилення максимального значення власного числа від порядку матриці характеризує узгодженість експертних суджень.

Таблиця 3.2

Оцінка значущості показника

Інтенсивність	Якісна оцінка	Пояснення
1	Однакова значимість	Елементи рівні за значимістю
2	Слабка значимість	Існують докази переваги одного елемента в порівнянні з іншим
3	Істотна (сильна) значимість	Існують докази і логічні критерії, що підтверджують значимість
4	Очевидна значимість	Існують переконливі докази значимості
5	Абсолютна значимість	Цілком підтверджуються переваги одного елемента в порівнянні з іншим

Джерело: [189, с. 20]

Оцінювання для одержання експертних суджень проводилося п'ятьма незалежними експертами, які мають науковий досвід роботи у сфері економічної безпеки підприємництва та практичні навички у сфері економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна. Це стало підставою для використання наукової експертної думки. Склад експертів було сформовано так: 1-й експерт – д.е.н., професор; 2-й експерт – д.е.н., професор; 3-й експерт – д.е.н., професор; 4-й експерт – д.е.н., професор; 5-й експерт – д.е.н., професор. Для експертного оцінювання використовувалася п'ятибальна шкала важливості оцінки значущості показника (табл. 3.2).

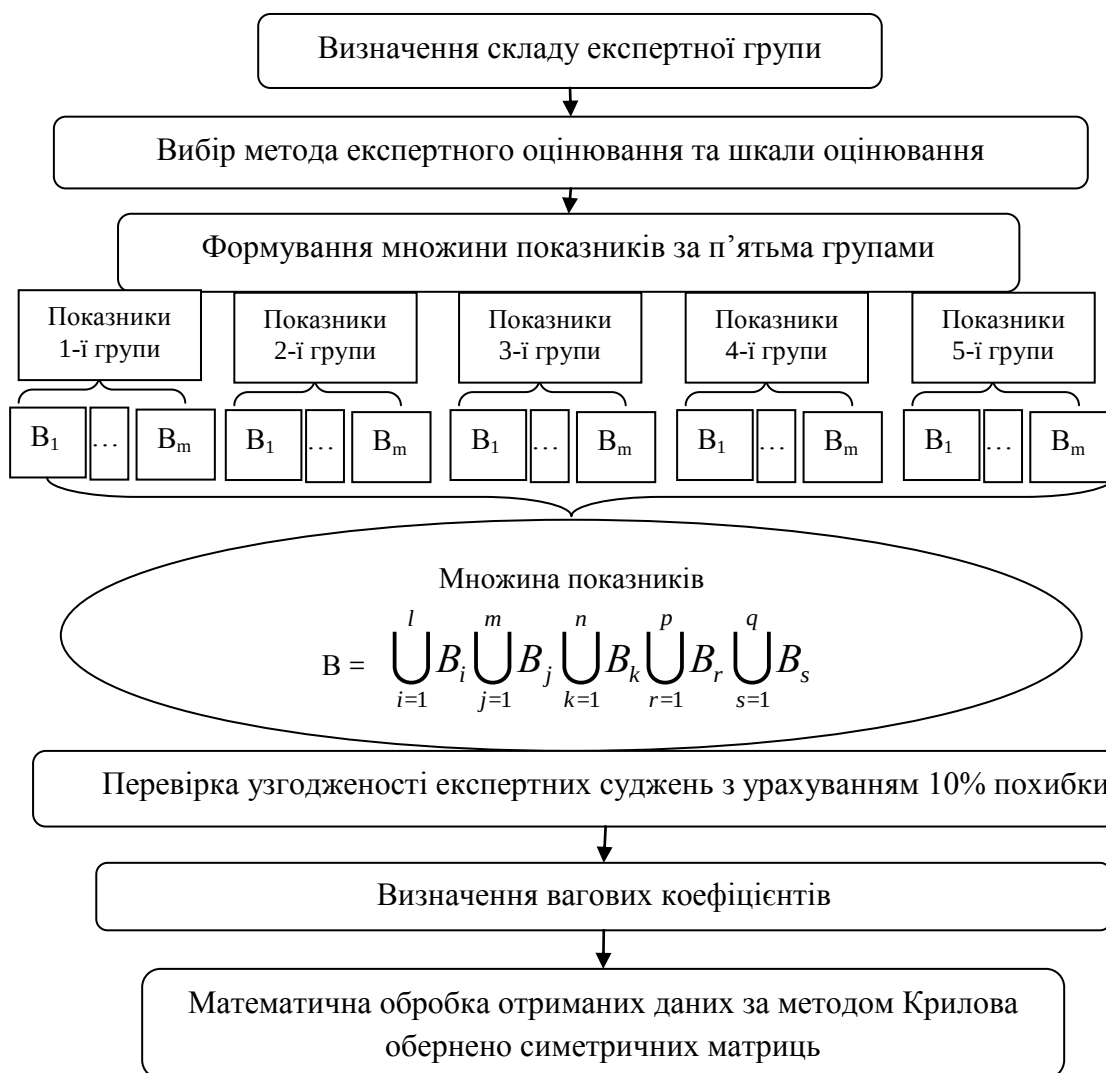

Рис. 3.2. Логічна схема процедури проведення якісного етапу експертного дослідження

Джерело: авторська розробка

На рисунку 3.2 наведена логічна схема процедури проведення якісного етапу експертного дослідження (за умови формування 5-ти груп показників),

що зумовлює не тільки вибір складу експертної групи, вибір методу та шкали оцінювання, формування множини показників, а й методів математичної обробки інформації для перевірки узгодженості експертних суджень і розроблення алгоритм визначення адекватних вагових коефіцієнтів.

Таблиця 3.3

**Основні групи показників оцінювання рівня економічної безпеки
товаровиробників зерна та їх порогові значення**

<i>№ п/п</i>	<i>Показник</i>	<i>Умовне позна- чення</i>	<i>Порогові значення</i>
Виробнича складова Bv			
1.	Частка пошкодження врожаю в загальному врожаї	Bv1	<0,1
2.	Частка втраченого врожаю в загальному обсязі врожаю	Bv2	<0,15
3.	Індекс зростання собівартості 1 тонни зерна	Bv3	>0,2
4.	Відношення обсягу реалізованої продукції до валового обороту	Bv4	>0,35
5.	Відношення кількості власної с/г техніки до арендованої	Bv5	>0,6
6.	Фондовіддача: відношення обсягу експортного зерна до середньорічної вартості основних виробничих фондів	Bv6	>0,35
Техніко-технологічна складова Bt			
1.	Частка інвестицій в основні засоби та технології у прибутку	Bt1	>0,15
2.	Коефіцієнт зносу основних засобів: відношення суми зносу основних виробничих фондів до їх балансової вартості	Bt2	<0,15
3.	Відношення об'єму власних до орендовани потужностей для зберігання	Bt3	>0,5
4.	Частка амортизації в обсязі операційних витрат, % 4,5 14,1 6,5 4,3 4,1 1,14 2,33 0,85 1,02 1,74	Bt4	<0,035
5.	Коефіцієнт відтворення зносу в нових основних засобах 0,396 0,804 0,097 0,149 0,270 3,469 1,070 3,651 2,285 1,805	Bt5	<0,25
6.	Частка витрат на НДДКР у загальному обсязі реалізованої продукції	Bt6	>0,1
Фінансова складова Bf			
1.	Коефіцієнт поточної ліквідності : відношення грошових коштів та їх еквівалентів до поточних зобов'язань	Bf1	>0,8
2.	Коефіцієнт співвідношення позикових та власних коштів : відношення позикових коштів до власного капіталу	Bf2	<0,2
3.	Коефіцієнт маневреності грошових коштів: відношення грошових коштів до власного капіталу	Bf3	>0,15
4.	коефіцієнт автономії: відношення власного капіталу до пасивів	Bf4	<0,3
5.	Прибутковість власного капіталу : відношення чистого прибутку до середньорічної вартості власного капіталу	Bf5	>0,25
6.	Обіговість активів: відношення чистої виручки до середньорічної вартості активів	Bf6	>0,1
Зовнішньоторговельна складова Bz			
1.	Індекс зростання фізичного обсягу експорту	Bz1	>1
2.	Коефіцієнт: відношення грошових коштів до активів	Bz2	>0,15
3.	Частка страхової виплати, яка здійснюється страховиком у страховій сумі за договорами страхування при настанні страхового випадку.	Bz3	<0,2
4.	Прибутковість експортної діяльності агропідприємства фінансовий результат від експорту до загального обсягу виробництва	Bz4	>0,35
5.	Рентабельність експортних операцій	Bz5	>0,7
Кадрова складова Bk			
1.	Плиність кадрів: відношення кількості звільнених до середньої чисельності працівників	Bk1	<0,07
2.	Прибутковість персоналу: відношення чистого прибутку до середньої чисельності виробничого персоналу	Bk2	>0,2
3.	Частка керуючих у чисельності працівників підприємства	Bk3	<0,05
4.	Індекс зростання середньої заробітної плати	Bk4	>1,2

Джерело: авторська розробка

Дотримуючись логічної схеми процедури проведення якісного етапу експертного дослідження, розглянемо 5 груп показників економічної безпеки підприємств-товаровиробників зерна (табл. 3.3). За методом аналізу ієрархій представимо ієрархію оцінювання рівня економічної безпеки товаровиробників зерна, яке показано на рис. 3.3.

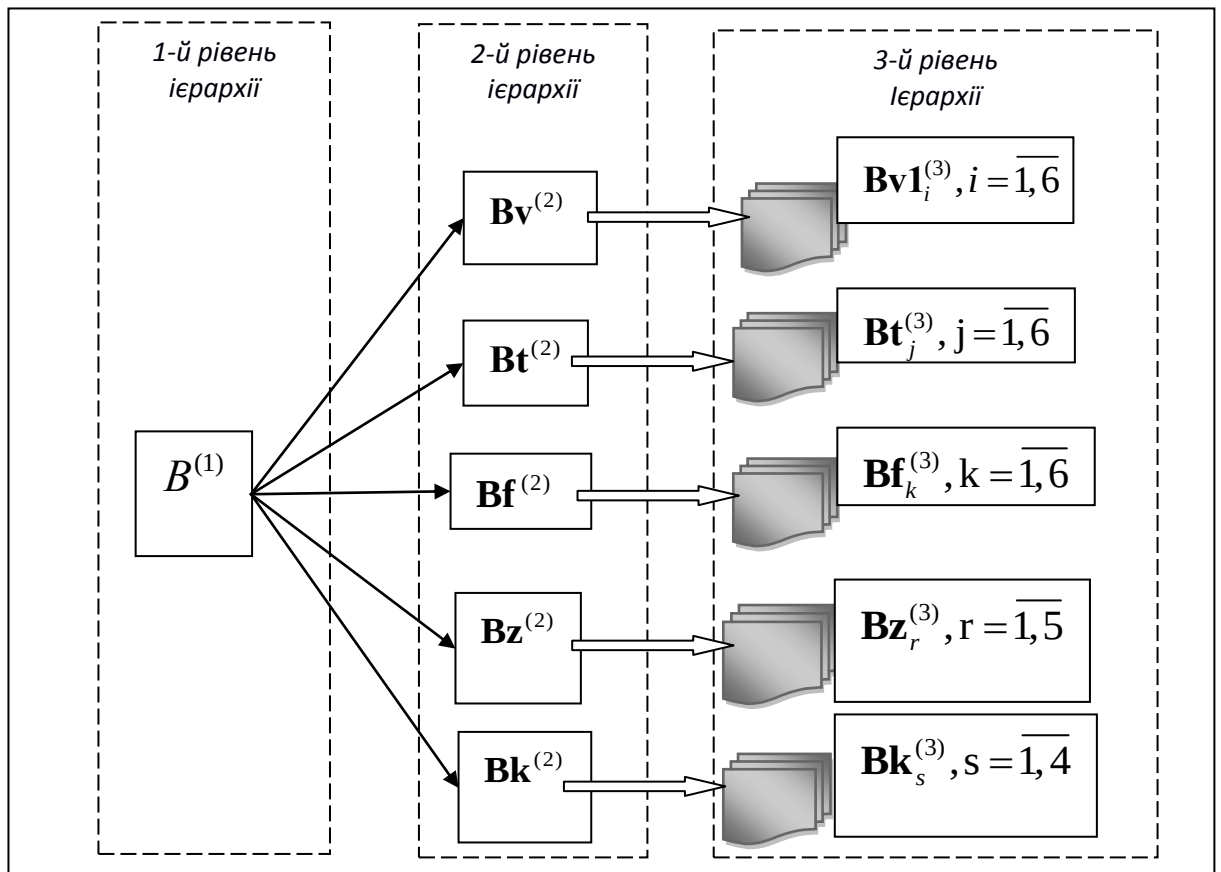

Рис. 3.3. Трирівнева ієрархія оцінювання рівня економічної безпеки товаровиробників зерна*

Джерело: авторська розробка

На рисунку 3.4 подана схема попарних порівнянь важливості елементів третього рівня ієрархії показників групи виробничої складової.

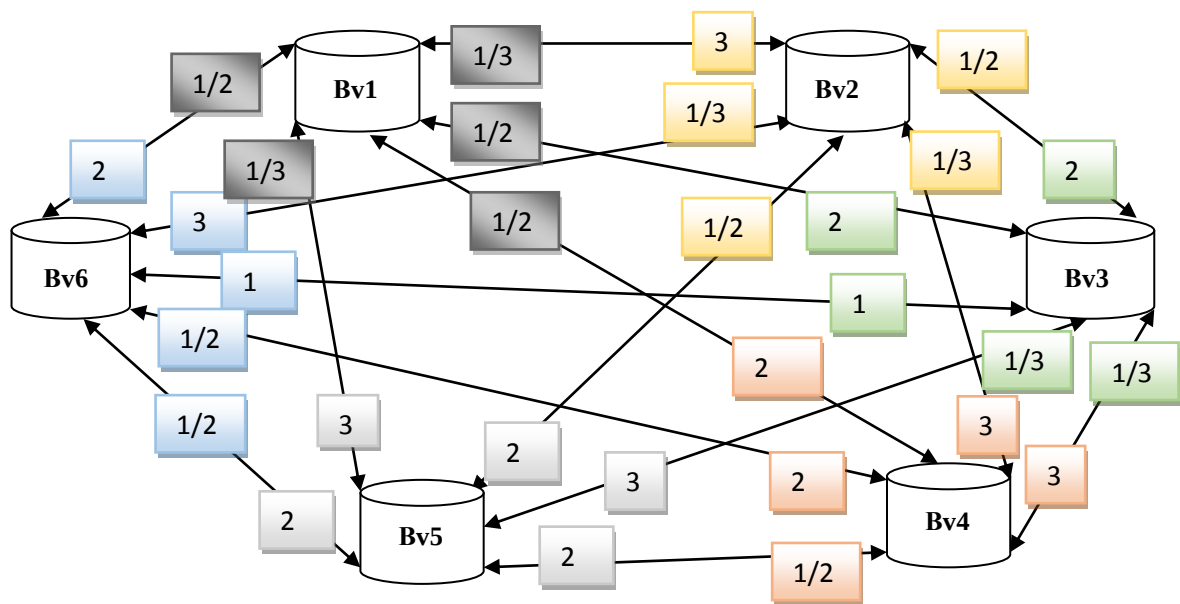

Рис. 3.4. Схема попарних порівнянь групи виробничої складової оцінювання рівня економічної безпеки товаровиробників зерна*

Джерело: авторська розробка

Відповідно до рис. 3.4 складаємо обернено-симетричну матрицю експертних попарних порівнянь групи виробничої складової оцінювання рівня економічної безпеки товаровиробників зерна у вигляді:

$$\begin{pmatrix} 1 & 1/2 & 1/3 & 1 & 2 & 2 \\ 2 & 1 & 3 & 2 & 2 & 3 \\ 3 & 1/3 & 1 & 2 & 3 & 2 \\ 1 & 1/2 & 1/2 & 1 & 3 & 3 \\ 1/2 & 1/2 & 1/3 & 1/3 & 1 & 2 \\ 1/2 & 1/3 & 1/2 & 1/3 & 1/2 & 1 \end{pmatrix}$$

Максимальне значення власного числа матриці: $\lambda_{\max} = 6,44648$.

Порогове значення для випадкових матриць 6-го порядку дорівнює 1,24. Тоді встановлюється похибка для адекватності матриці експертних суджень у вигляді: $\frac{\lambda_{\max} - n}{(n-1)\alpha} \cdot 100\% = \frac{6,44648 - 6}{5 \cdot 1,24} \cdot 100\% \approx 7,2\% < 10\%$.

Таким чином, матриця експертних суджень адекватна з 7% при допустимій похибці 10%. У таблиці 3.4 подані вагові коефіцієнти групи виробничої складової оцінювання рівня економічної безпеки товаровиробників зерна.

Таблиця 3.4

Вагові коефіцієнти показників виробничої складової

Показники виробничої складової	Вагові коефіцієнти $V_i^{(3)}$
Bv1	13,78%
Bv2	30,11%
Bv3	22,31%
Bv4	16,9%
Bv5	9,1%
Bv6	7,8%

Джерело: авторська розробка

На рисунку 3.5 представлена схема попарних порівнянь важливості елементів третього рівня ієрархії показників групи техніко-технологічної складової.

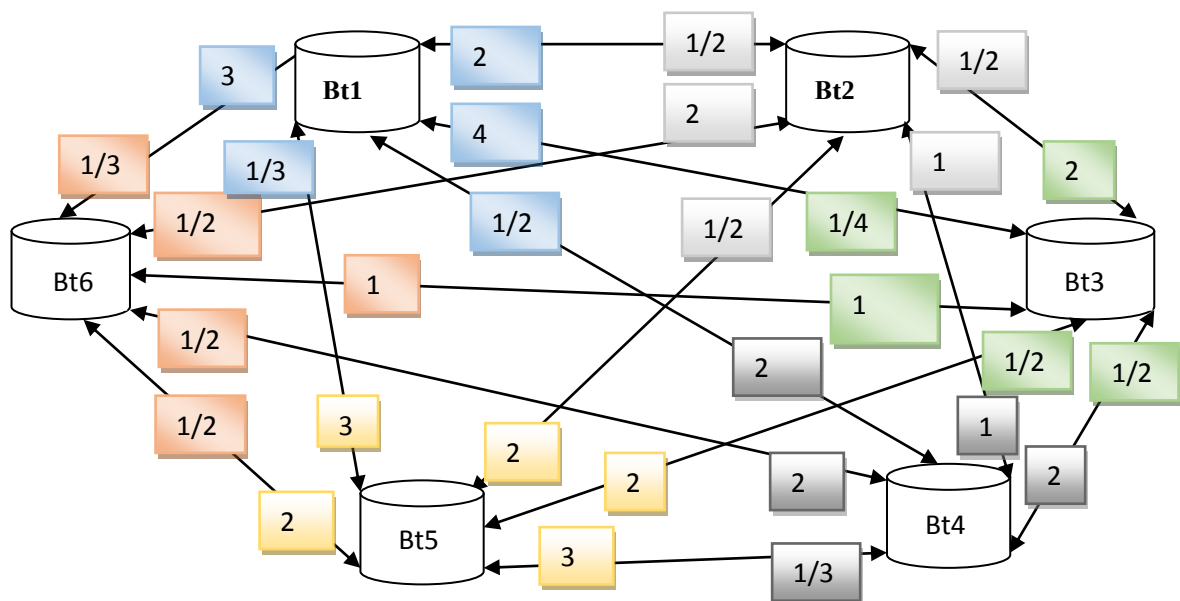

Рис. 3.5. Схема попарних порівнянь групи техніко-технологічної складової оцінювання рівня економічної безпеки товаровиробників зерна

Джерело: авторська розробка

Відповідно до рисунку 3.5 складаємо обернено-симетричну матрицю експертних попарних порівнянь групи техніко-технологічної складової оцінювання рівня економічної безпеки товаровиробників зерна у вигляді:

$$\begin{pmatrix} 1 & 3 & 2 & 1 & 2 & 2 \\ 1/3 & 1 & 1/2 & 1/4 & 2 & 3 \\ 1/2 & 2 & 1 & 2 & 1 & 2 \\ 1 & 4 & 1/2 & 1 & 2 & 2 \\ 1/2 & 1/2 & 1 & 1/2 & 1 & 3 \\ 1/2 & 1/3 & 1/2 & 1/2 & 1/3 & 1 \end{pmatrix}$$

Максимальне значення власного числа матриці: $\lambda_{\max} = 6,592083$.

Порогове значення для випадкових матриць 6-го порядку дорівнює 1,24. Тоді встановлюється похибка для адекватності матриці експертних суджень у вигляді:

$$\frac{\lambda_{\max} - n}{(n-1)\alpha} \cdot 100\% = \frac{6,595223 - 6}{5 \cdot 1,24} \cdot 100\% \approx 9,5\% < 10\%.$$

Таким чином, матриця експертних суджень адекватна з 9,5% при допустимій похибці 10%. У таблиці 3.5 представлено вагові коефіцієнти групи техніко-технологічної складової оцінювання рівня економічної безпеки товаровиробників зерна.

Таблиця 3.5

Вагові коефіцієнти показників техніко-технологічної складової

Показники техніко-технологічної складової	Вагові коефіцієнти $V_j^{(3)}$
Bt1	26,12%
Bt2	12,19%
Bt3	19,38%
Bt4	21,7%
Bt5	13,1%
Bt6	7,51%

Джерело: авторська розробка

На рисунку 3.6 подана схема попарних порівнянь важливості елементів третього рівня ієрархії показників групи фінансової складової.

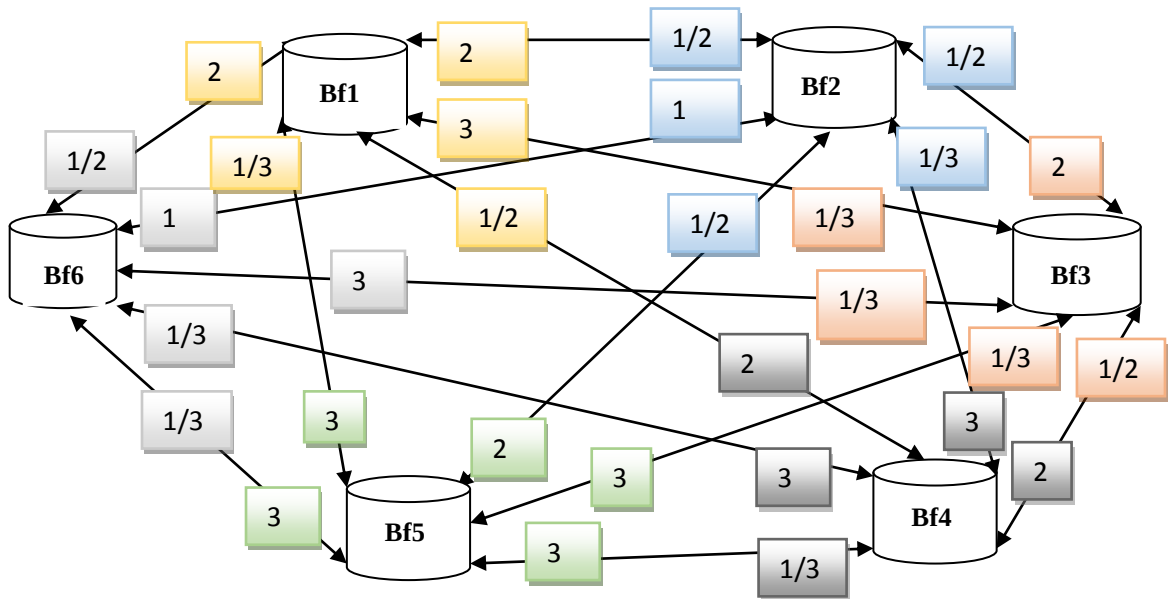

Рис. 3.6. Схема попарних порівнянь фінансової складової оцінювання рівня економічної безпеки товаровиробників зерна

Джерело: авторська розробка

Відповідно до рисунку 3.6 складаємо обернено-симетричну матрицю експертних попарних порівнянь групи фінансової складової оцінювання рівня економічної безпеки товаровиробників зерна у вигляді:

$$\begin{pmatrix} 1 & 2 & 1 & 1/3 & 3 & 3 \\ 1/2 & 1 & 1/2 & 1/3 & 2 & 3 \\ 1 & 2 & 1 & 2 & 3 & 2 \\ 3 & 3 & 1/2 & 1 & 2 & 3 \\ 1/3 & 1/2 & 1/3 & 1/2 & 1 & 3 \\ 1/3 & 1/3 & 1/2 & 1/3 & 1/3 & 1 \end{pmatrix}$$

Максимальне значення власного числа матриці: $\lambda_{\max} = 6,558725$.

Порогове значення для випадкових матриць 6-го порядку дорівнює 1,24. Тоді встановлюється похибка для адекватності матриці експертних суджень у вигляді: $\frac{\lambda_{\max} - n}{(n-1)\alpha} \cdot 100\% = \frac{6,558725 - 6}{5 \cdot 1,24} \cdot 100\% \approx 9,0\% < 10\%$.

Таким чином, матриця експертних суджень адекватна з 9,0% при допустимій похибці 10%.

У таблиці 3.6 представлено вагові коефіцієнти групи фінансової складової

оцінювання рівня економічної безпеки товаровиробників зерна.

Таблиця 3.6

Вагові коефіцієнти показників фінансової складової

Показники фінансової складової	Вагові коефіцієнти $V_k^{(3)}$
Bf1	19,94%
Bf2	13,18%
Bf3	25,16%
Bf4	25,66%
Bf5	9,76%
Bf6	6,3%

Джерело: авторська розробка

Аналогічно складаються матриці зовнішньо-торговельної та кадрової складових відповідно з мірою адекватності 8,3% та 9,7%.

У таблиці 3.7 представлено вагові коефіцієнти груп зовнішньо-торговельної та кадрової складових оцінювання рівня економічної безпеки товаровиробників зерна.

Таблиця 3.7

Вагові коефіцієнти показників зовнішньо-торговельної та кадрової складових

Показники зовнішньо-торговельної складової	Вагові коефіцієнти $V_r^{(3)}$
Bz1	19,21%
Bz2	23,32%
Bz3	24,19%
Bz4	20,24%
Bz5	13,04%
Показники кадрової складової	Вагові коефіцієнти $V_s^{(3)}$
Bk1	22,97%
Bk2	26,21%
Bk3	25,16%
Bk4	25,66%

Джерело: авторська розробка

Аналогічно одержуємо вагові коефіцієнти для матриці попарних порівнянь основних складових оцінювання рівня економічної безпеки товаровиробників зерна (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Вагові коефіцієнти основних складових оцінювання рівня економічної безпеки товаровиробників зерна

<i>Вагові коефіцієнти основних складових оцінювання рівня економічної безпеки товаровиробників зерна</i>	<i>Вагові коефіцієнти W_i</i>
виробничої	25,16%
Техніко-технологічної	17,76%
фінансової	23,18%
зовнішньо-торгівельної	25,66%
кадрової	8,24%

Джерело: авторська розробка

Таким чином, за методом аналізу ієрархій та методом Крилова обернено-симетричних матриць знаходження узгодженості матриць попарних порівнянь експертних суджень знаходимо рівень економічної безпеки товаровиробників зерна за такою формулою:

$$B = \left(\sum_{i=1}^6 V_i^{(3)} \cdot Bv_i^{(3)} \right) \cdot W_1 + \left(\sum_{j=1}^6 V_j^{(3)} \cdot Bt_j^{(3)} \right) \cdot W_2 + \\ + \left(\sum_{k=1}^6 V_k^{(3)} \cdot Bf_k^{(3)} \right) \cdot W_3 + \left(\sum_{r=1}^5 V_r^{(3)} \cdot Bz_r^{(3)} \right) \cdot W_4 + \left(\sum_{s=1}^4 V_s^{(3)} \cdot Bk_s^{(3)} \right) \cdot W_5 \quad (3.1)$$

Проведемо дослідження рівня економічної безпеки для вітчизняних аграрних підприємств однорідної групи, які функціонують на теренах ринкових відносин виробництва зерна. У табл. 3.9 подані основні характеристики досліджуваної групи підприємств-виробників зерна.

Відповідно до таблиці 3.9 проаналізуємо 5 агропідприємств – виробників зерна. У 2008 року контрольний пакет акцій «Баришівської зернової компанії» було продано шведській Grain Alliance, яка вклала у розвиток близько 40 млн. дол. США. Компанія вирощує зернові й олійні культури. 2014-го її виторг зріс більш ніж утричі й перевищив 1 млрд гривень. У 2017 р. компанія вирішила зробити ставку на нішеві культури: гарбуз, овес, сою. Ціни на них коливаються не так сильно, як на фуражну пшеницю. Землі Grain Alliance розташовані в Полтавській, Черкаській, Київській та Чернігівській областях. 2015-го компанія

почала розвивати кластер на 5 000 га у Хмельницькій області. Протягом найближчих трьох років вона планує збільшити земельний банк до 100 000–120 000 га і зайнятися переробленням сої. У Grain Alliance вже є власний насіннєвий завод потужністю 30 000 т на рік, який працює за японськими технологіями. Уже кілька років компанія безпосередньо експортує сою в Японію.

Таблиця 3.9

**Основна характеристика досліджуваної групи підприємств- виробників
зерна**

Назва агрофірми	Основний власник	Рік заснування	показник ефективності в аграрному бізнесі EBITDA на га, дол. США	Розмір земельного банку (Землі в обробці)
Grain Alliance («Баришівська зернова компанія»)	Grain Alliance АВ (Швеція), Алекс Оронов	1996	560	50 000 га (45 000 га)
«Чиста криниця»	Юрій Лебедін	2000	500	50 000 га (50 000 га)
«Росток-Холдинг»	Віктор Купавцев	2010	297	60 000 га (47 000 га)
«Миронівський хлібопродукт»	Юрій Косюк	1998	231	380 000 га (360 000 га)
Trigon Agri	Йоаким Хеленіус	2006	336	49 000 га (49 000 га)

Джерело: складено автором на основі [190]

«Чиста криниця» розвивається без залучення кредитних коштів, продаючи продукцію міжнародним трейдерам. У результаті девальвації національної валюти виторг холдингу в гривні зріс удвічі у 2014/2015 маркетинговому році, досягнувши 1 млрд грн завдяки здійсненню більшості операцій в іноземній валюті. Якщо раніше основну ставку «Чиста криниця» робила на вирощування кукурудзи, то тепер через низькі світові ціни на цю культуру зменшила її посіви на 25%. Зате компанія на 30% збільшила посіви соняшника, попит на який в Україні залишається стабільно високим. У «Чистій криниці» є три елеватори потужністю 150 000 т, які повністю покривають потреби компанії у зберіганні зерна.

«Росток-Холдинг» робить ставку на вирощування пшениці, кукурудзи, соняшника, сої. Компанія експортує ці культури у країни Близького Сходу, Південної Африки, Азії, Європи та СНД. Крім 60 000 га землі, їй також належать два молокозаводи, вісім тваринницьких ферм, два елеваторні комплекси та кілька торговельних компаній.

Компанія «Миронівський хлібопродукт» (МХП) є найбільшим в Україні виробником курячого м'яса. Цей сегмент бізнесу забезпечує 80% EBITDA холдингу. Компанія обробляє близько 360 000 га землі, у неї одні з найвищих показників урожайності основних зернових культур. Основну частину врожаю зернових компанія використовується для задоволення власних потреб – виробництва комбікорму для курей, лише озимий ріпак і пшениця експортуються.

Компанія Trigon Agri має агробізнес в Україні, Росії та Естонії. Основа бізнесу холдингу – рослинництво в Україні. Компанія обробляє 47 000 га землі в Харківській, Миколаївській та Кіровоградській областях. 2008 року Trigon Agri придбала частку в зерноторговельній компанії «Рамбурс» у рамках розвитку трейдингового напрямку бізнесу. У Росії й Естонії Trigon Agri розвиває молочні ферми.

У таблиці 3.10 представлено оцінювання рівня економічної безпеки вищерозглянутих товаровиробників зерна за 2013-2016 рр.

Таблиця 3.10

Оцінювання рівня економічної безпеки товаровиробників зерна

Назва агрофірми	В - Рівень економічної безпеки товаровиробників зерна			
	2013	2014	2015	2016
Grain Alliance («Баришівська зернова компанія»)	0,48	0,59	0,63	0,64
«Чиста криниця»	0,42	0,43	0,56	0,61
«Росток-Холдинг»	0,45	0,44	0,54	0,60
«Миронівський хлібопродукт»	0,63	0,68	0,75	0,77
Trigon Agri	0,25	0,27	0,32	0,42

Джерело: авторська розробка

Згідно з емпіричною шкалою ризику для моделювання рівня економічної безпеки українського підприємства на світовому ринку зерна представимо розрахунки оцінювання рівня економічної безпеки вищезазначених товаровиробників зерна за 2013-2016 рр. відповідно до зональної класифікації в таблиці 3.11

Таблиця 3.11

Оцінювання рівня економічної безпеки товаровиробників зерна відповідно до зональної класифікації*

Назва агрофірми	В - Рівень економічної безпеки товаровиробників зерна			
	2013	2014	2015	2016
Grain Alliance	C	B	B	B
«Чиста криниця»	C	C	B	B
«Росток-Холдинг»	C	C	B	B
«Миронівський хлібопродукт»	B	B	A	A
Trigon Agri	D	C	C	C

Джерело: авторська розробка

Отже, проведений аналіз економічної безпеки підприємств-експортерів зернових дав можливість виявити основні рівні загроз, характерні для цих підприємств. Доведено, що на відміну від інших підприємств, які здійснюють свою діяльність на національному рівні, підприємства-експортери, наражаються на додаткові загрози, що виникають при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності. Найбільший негативний вплив на підприємства-експортерів зернових чинять такі загрози, як різкі зниження ринкових цін, недостатній запас рентабельності для реагування на коливання ціни, ненадійність зовнішньоекономічного партнера.

Підприємства-експортери можуть зменшити негативний вплив цих факторів, якщо в процесі управління будуть використовуватися сучасні механізми моніторингу та управління ризиками. Запропонована система ідентифікації загроз та методика оцінки економічної безпеки підприємства-експортера зернових дозволить своєчасно виявити слабкі місця в системі безпеки та вжити заходів щодо їх усунення.

Отже, забезпечення економічної безпеки підприємств-експортерів потребує не тільки всієї сукупності фінансових, виробничих, технологічних, кадрових та інших видів ресурсів, але й розроблення дієвих механізмів, моделей і методик оцінювання та моніторингу рівня загроз, що можуть виникати на будь-якому економічному рівні.

3.2. Страхування сільськогосподарських ризиків як інструмент забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна

Розвиток сільськогосподарського страхування в Україні постає як один із основних стратегічних напрямів розвитку держави. У нашій країні сільське господарство має високий потенціал, оскільки понад дві третини земель використовується в сільськогосподарському виробництві. Одним із ефективних та надійних інструментів управління ризиками, які проявляються в сільському господарстві, є аграрне страхування.

Важливою складовою механізму підвищення рівня економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна повинна стати саме економічна компонента [191-192], реалізацію якої пропонуємо здійснювати через страхування таких підприємств. Для реалізації економічної складової вважаємо за доцільне запропонувати використання нового виду страхування – страхування сільськогосподарських ризиків як інструменту забезпечення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств.

Основні види ризиків у діяльності сільськогосподарських підприємств, які пов'язані з проявом різноманітних загроз в сільському господарстві, були проаналізовані у другому розділі дисертації. Були систематизовані основні види загроз і ризиків та представлені у табл. 3.12. Для того, щоб зменшити ризики, які виникають у сільськогосподарських підприємствах їх необхідно обов'язково застраховувати, оскільки страхування є одним із основних

інструментів мінімізації виробничо-господарських ризиків у сільському господарстві.

Таблиця 3.12

Систематизація загроз та ризиків діяльності сільськогосподарських підприємств, що виходять на світовий ринок зерна

	Види загроз	Форми прояву	Види ризиків	Форми прояву	Наслідки
екзогенні	політико-правові	зміни у законодавстві	політико-правовий	Врахування змін у законодавстві в діяльності сільськогосподарського підприємства	Посилення
	макро-економічні	знецінення вітчизняної валюти	фінансовий	Зміни у вартості продукції непропорційні зростанню витрат на її вирощення	Повна або часткова втрата очікуваного прибутку
	фінансові	коливання валютних курсів	фінансовий		
	ринкові (або галузеві)	зростання конкуренції	ринковий	зменшення частки ринку	
	країнові	введення санкцій щодо України	фінансовий	Втрата ринків збуту продукції	
	контрагентні (загроза надійності партнера)	ліквідація, банкрутство партнерів	фінансовий	Порушення умов реалізації сільськогосподарської продукції	Зниження якості та конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції
	екологічні	забруднення території, на якій розташовується підприємство	еколого-економічний	Використання екологічно-небезпечних технологій у процесі виробництва сільгосппродукції	
ендогенні	кадрові	низькокваліфіковані працівники	кадровий	Відсутність новий прогресивних напрямів розвитку с/г підприємства	Повна або часткова втрата очікуваного прибутку
	виробничі	зміни у вимогах щодо якості продукції	фінансовий	Зростання витрат на приведення діяльності с/г підприємства до існуючих вимог щодо якості продукції	
	технологічні	зношення обладнання та технологій вирощення с/г продукції	виробничий	Зниження конкурентоспроможності продукції сільськогосподарського підприємства	
	фінансові	неефективне управління фінансовими ресурсами	фінансовий	Не врегулювання доходів та витрат с/г підприємства	

Джерело: складено автором

Систематизація загроз і ризиків діяльності сільськогосподарських підприємств, що виходять на світовий ринок зерна, наведена у табл. 3.12, вказує

на перевагу фінансових ризиків, які найбільше впливають на діяльність зазначених підприємств. Ця систематизація може бути використана для розроблення нового виду страхування сільськогосподарських ризиків як інструменту забезпечення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств.

Як видно з рисунку 3.7 пік укладання договорів припав на 2007-2008 рр., а потім спостерігався спад, що можна пояснити післякризовою інерцією, причому невеликий підйом відмічається починаючи з 2011 р. (зростання кількості укладених договорів страхування склало 21%).

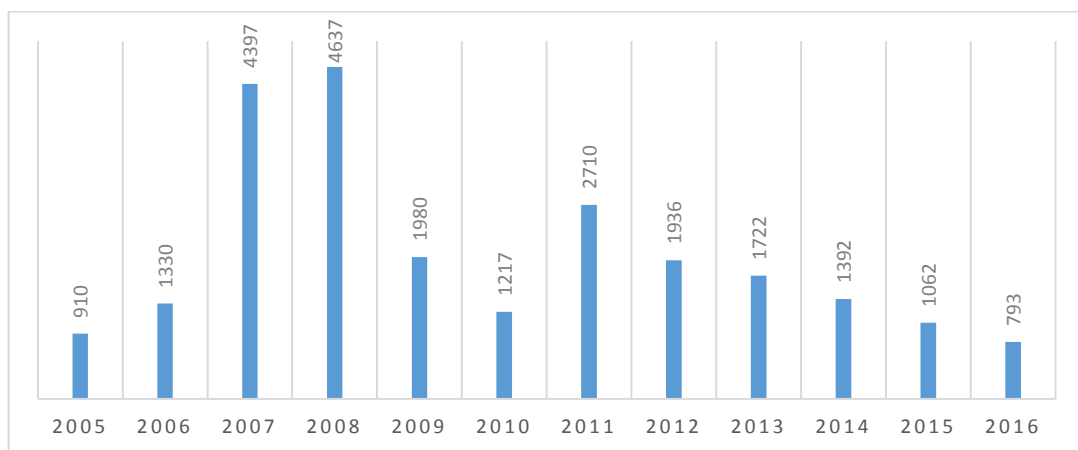

Рис. 3.7. Динаміка кількості договорів на ринку агрострахування України з 2005 по 2016 рр.

Джерело: складено автором на основі [193]

Станом на початок 2016 року страхування сільськогосподарських ризиків здійснює приблизно п'ята частина від усіх компаній, що отримали ліцензію на цей вид страхування. Серед найбільш затребуваних із них виокремимо такі компанії: ПрАТ СК «АХА СТРАХУВАННЯ», «Українська АСК АСКА», ПрАТ «Страхова компанія АСКО-ДОНБАС ПІВНІЧНИЙ», ПрАТ «СК «БРОКБІЗНЕС», ТОВ з додатковою відповідальністю «Страхова компанія «ГАРДІАН», ПрАТ СК «Здорово», ПрАТ АСК «ІНГО Україна», ПрАТ «СК «Країна», ПрАТ СК «Оранта-Січ», ПрАТ СК «ПЗУ УКРАЇНА», ПрАТ «СТ «ТАС», ПрАТ «Українська аграрно-страхова компанія», ПрАТ «СК «Універсальна».

На рисунку 3.8 представлено розподіли страхових виплат (а) за областями України у 2017 р. та укладених договорів основними страховими компаніями (б) на ринку зерна у 2017 р.

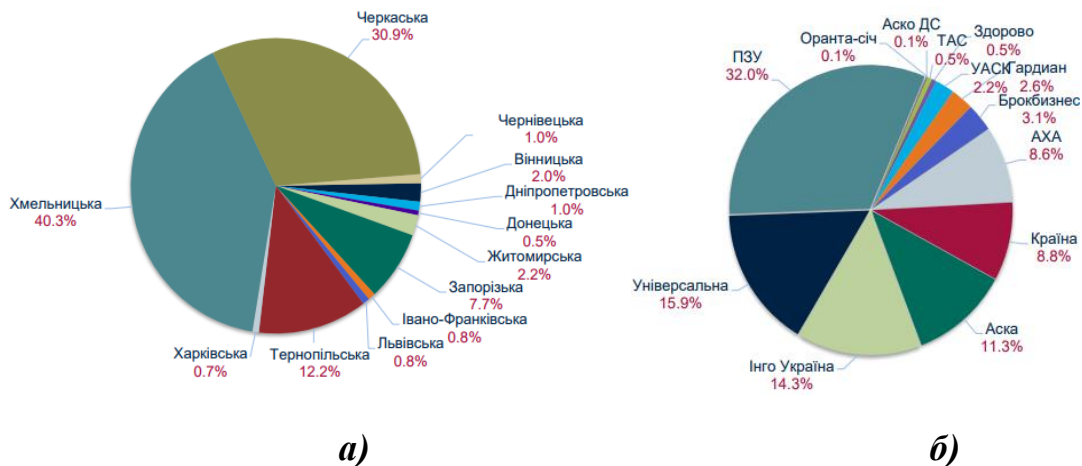

Рис. 3.8. Розподіл страхових виплат за областями України (а) та укладених договорів основними страховими компаніями (б) на ринку зерна у 2017 р.

Джерело: складено автором на основі [193]

На рисунку 3.9 представлено розподіл застрахованої площі основними страховими компаніями на ринку зерна в 2017 р.

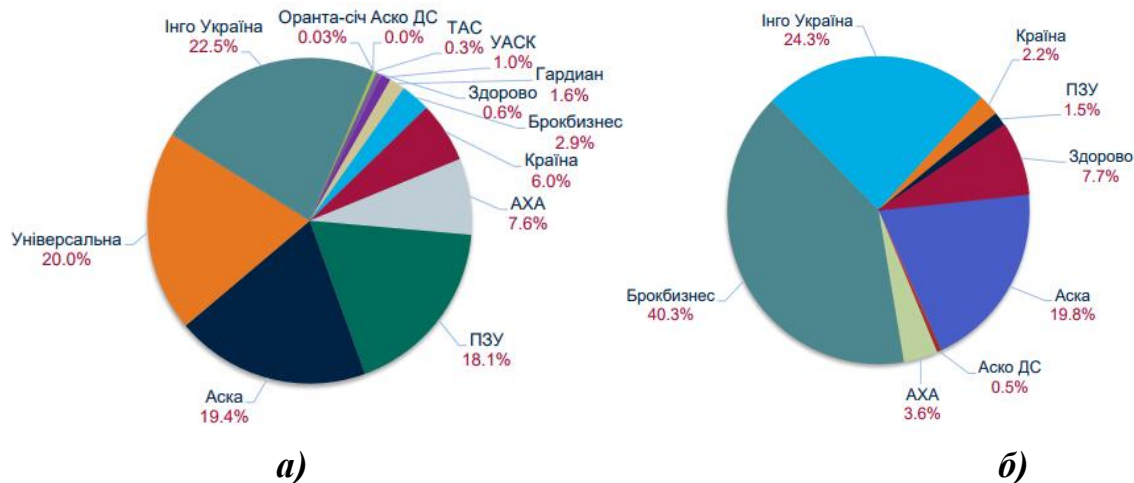

Рис. 3.9. Розподіл застрахованої площі (а) та здійснених виплат (б) основними страховими компаніями на ринку зерна у 2017 р.

Джерело: складено автором на основі [198]

У таблиці 3.13 наведено обсяги договорів страхування у 2017 р., що були пов'язані з програмами фінансування сільгосподарських виробників.

Відмітимо, що частка у загальній кількості договорів 32,3% у 2017 р. майже не змінилася у порівнянні з 32,9% у 2016р. Якщо аналізувати відсоток виплат, то він у 2017 р. (35%) скоротився порівняно з 2016 р. (39%).

Таблиця 3.13

**Страхування, пов'язане з програмами фінансування
сільськогосподарських виробників, 2017 р. (обсяги)**

Програма	Кількість договорів (%)	Застрахована площа, га (%)	Страхова сума, грн (%)	Страхові премії, грн (%)	Виплати, грн (%)
Аграрний фонд	223 (23,3%)	166594 (25,4%)	2866277592 (48,5%)	126093764 (61,7%)	381500 (5,0%)
ДПЗКУ	85 (8,9%)	29858 (4,5%)	254404094 (4,3%)	8505324 (4,2%)	0 (0,0%)
Інші	1 (0,1%)	527 (0,1%)	9154782 (0,2%)	274643 (0,1%)	0 (0,0%)
Загалом	309 (32,3%)	196979 (30,0%)	3129836468 (52,9%)	134873731 (66,0%)	381500 (5,0%)

Джерело: складено автором на основі [193]

На рис. 3.10 представлена динаміка субсидій та страхових премій за період 2005-2016 рр., де спостерігається відсутність програми державної підтримки субсидій страхових премій, починаючи з 2009 р.

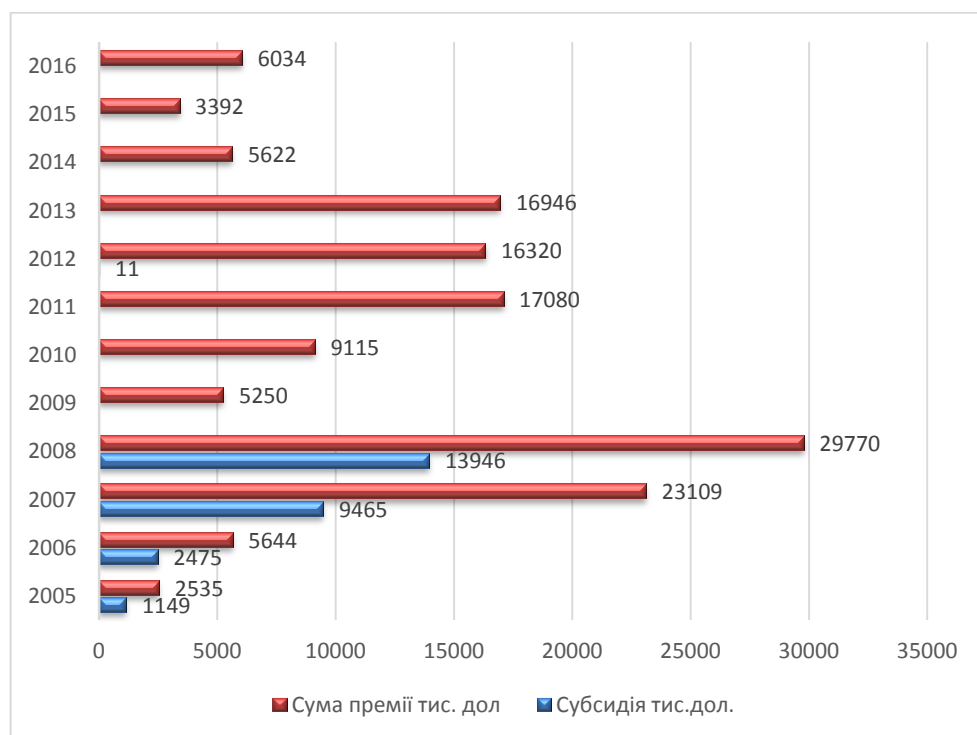

Рис. 3.10. Динаміка субсидій та страхових премій за період 2005-2016 рр.

Джерело: складено автором на основі [193]

Як видно з табл. 3.14 у 2016 р. ринок агрострахування почав зростати з такою ж тенденцією і у 2017 р. У 2017 р. страхові компанії уклали 957 договорів страхування (427 на зимовий та 530 на весняно-літній період). Загальна страхова сума за договорами страхування склала 5,913 млрд грн (або 222,8 млн дол. США), що на 5% менше, ніж у 2016 р. Сума зібраних страхових премій склала 204,4 млн грн (або 7,7 млн дол. США), на 30% більше, ніж у 2016 р. Сільськогосподарські культури були застраховані на загальній площі 657,1 тис. га. Середня ставка страхової премії за 2017 р. склала 3,5% (3,7% за зимовий період та 3,4% за період весна-літо). Отже, збитковість агрострахового портфеля по ринку у 2017 р. становила 3,73%.

Таблиця 3.14

Динаміка страхування сільськогосподарських культур у 2005-2017 рр.

Роки	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість договорів	910	1330	4397	1637	1980	1217	2710	1936	1722	1392	1062	793	957
Площа, тис. га	390	670	2360	1171	510	553	786	727	869	732	689	700	657
Страхова сума, млн. грн	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	3055	3969	6240	5913
Сума премій, млн. грн.	12,8	28,5	116,7	155,4	42,0	72,1	136,3	130,4	135,4	72,8	77,7	157,0	204,4
Субсидія, млн. грн	5,8	12,5	47,8	72,8	0	0	0	0,086	0	0	0	0	0
Рівень виплат, %	н/д	н/д	н/д	н/д	36,5	50,9	28,0	41,0	9,7	7,6	12,9	44,2	3,7
Середня ставка премії, %	3,8	н/д	4,5	4,9	3,2	3,8	3,7	3,8	3,1	2,4	2,0	2,5	3,5
Курс, грн. до \$	5,05	5,05	5,05	5,22	8,00	7,91	7,98	7,99	7,99	12,95	22,91	26,02	26,54
Страхова сума, млн	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	235,9	173,3	239,8	222,8
Сума премій	2,5	5,6	23,1	29,8	5,3	9,1	17,1	16,3	16,9	5,6	3,4	6,0	7,7

Джерело: складено автором на основі [193]

Основними причинами, що стримують розвиток сільськогосподарського страхування є недосконала законодавча база та відсутність необхідних суспільних інституцій. Кількість страхових компаній, що діють на аграрному ринку, незначна.

З іншого боку, існує проблема незрозумілості і надмірно суворих умов страхування стосовно страхувальників (сільськогосподарських товаровиробників), про які вони часто довідуються після настання страхового випадку. Крім вказаного, стримуючими факторами страхування сільськогосподарських виробників є: складний фінансовий стан більшості сільськогосподарських підприємств та несвоєчасні виплати страхових виплат страхувальникам; недостатня гарантія одержання страхових відшкодувань страхувальниками; відсутність реальної державної підтримки аграрного страхування.

Водночас можна погодитися і зі страховими компаніями, які стверджують, що страхування сільськогосподарського виробництва є більш ризиковим і затратним видом страхування порівняно з іншими їх видами. Підвищена ризиковість страхування врожаю полягає в тому, що в разі настання страхового випадку втрат можуть зазнати не тільки окремі страхувальники, а й цілі території, внаслідок чого кількість звернень щодо отримання відшкодування може бути занадто великою і негативно позначатиметься на фінансовому стані страхової компанії. У результаті, страхування ризиків сільськогосподарськими підприємствами знаходиться на дуже низькому рівні.

Страхування відповідальності юридичних осіб за спричинення шкоди життю та здоров'ю працівників АПК необхідне для підвищення матеріального забезпечення сільських мешканців, підвищення їх добробуту. В аграрній сфері кількість укладених договорів особистого страхування набагато менша ніж у містах, що пов'язано з відсутністю необхідних коштів для укладання договору страхування, недостатньою поінформованістю сільського населення, недовірою до надійності страхового захисту та іншими обставинами. На нашу думку, страховику доцільно більш детально аналізувати можливості запобігання ризиків в АПК, активніше працювати над укладанням договорів особистого, майнового страхування, попередження фінансових ризиків з метою розширення страхової діяльності в АПК.

Особливістю страхового відшкодування збитків і втрат від ушкодження майна в АПК є те, що в основу визначення страхової суми за договорами майнового страхування покладено дійсну вартість страхованих об'єктів. У разі страхування майна не на повну вартість збитки при настанні страхової події, як правило, не відшкодовуються в повному обсязі. Розмір відшкодування залежить від системи страхового забезпечення, передбаченої конкретним договором страхування. Через страхування матеріальних ресурсів в АПК здійснюється запобігання ризиків знищення майна вогнем, у результаті стихійних явищ, неправомірних дій третіх осіб, проводиться страхування сільськогосподарських культур, багаторічних насаджень, а також тварин на випадок їх падіжу, вимушеного забою чи загибелі в результаті епідемії, хвороби, стихійного лиха чи навмисних дій третіх осіб.

Так, необхідно відзначити суттєві коливання ставок франшизи та страхових тарифів, що зумовлене насамперед різними умовами та кінцевою метою страхування. Здебільшого, страхування сільськогосподарських культур здійснюється як необхідна умова договору застави при здійсненні кредитування сільськогосподарських товаровиробників, при цьому вигодонабувачем (бенефіціаром) виступає банк-кредитор, що не достатньо зацікавлює сільськогосподарські підприємства до ефективного надійного страхування з помірним рівнем франшизи.

На сьогодні страхування сільського господарства в Україні не одержало значного розвитку з декількох причин. По-перше, через недовіру в питаннях, пов'язаних зі страхуванням сільського господарства, яка в Україні є загальним явищем. Сільськогосподарські товаровиробники переконані: страхові компанії будуть тільки забирати в них гроші й використовувати будь-які засоби – законні і незаконні, щоб уникнути відповідальності у відшкодуванні збитків. Страховик вважає, що фермери хочуть одержати більшу компенсацію, ніж їм належить, тому що намагаються за рахунок страховки покрити збитки від поганого ведення господарства. Подібні упередження підсилюються численними прикладами, що виникають в умовах ринку, коли фермери

намагалися обдурити страхові компанії, або коли страховики ухилялися від претензій з виплати компенсацій, хоча вони й були законними. Тож, потрібно розірвати це замкнуте коло, щоб закласти підґрунтя для успішного розвитку страхування в майбутньому. Цього можна домогтися шляхом впровадження нового, актуарно обґрунтованого, прозорого, доступного для розуміння й управління продукту страхування, а також чітких правил й інструкцій для врегулювання й вирішення претензій.

По-друге, в умовах ринку, що розвивається, подібного українському, страхування в сільському господарстві, хоч і вкрай необхідне для підтримки інвестування, перебуває лише на ранньому етапі свого розвитку. У таких умовах розвиток страхування в сільському господарстві часто збільшується через нестачу надійних, актуарно обґрунтованих даних про можливі ризики. Розвиток страхування в сільському господарстві в умовах ринку, що розвивається, часто виявляється в ситуації, коли без інформації в сільському господарстві не будуть використовуватися нові страхові продукти, а без них у сільське господарство буде спрямовано усе менше інвестицій, що, у свою чергу, стримуватиме збільшення його продуктивності, а, отже, і заважати добробуту цього сектора економіки. Тому добре налагоджена система страхування й банківської сфери має величезне значення для розвитку ефективного сільськогосподарського сектора.

Зважаючи на актуарні розрахунки передстрахової оцінки, варто зазначити, що в жодній країні коефіцієнт ризику не є постійним для всієї території. Враховуючи певні історичні, географічні й кліматичні умови, таких як урожайність, можливі втрати внаслідок зимових морозів або граду можуть бути різними в різних районах. Звідси випливає, що й вартість страхування для покриття цих ризиків у різних районах буде також різною.

На основі наявних даних про розвиток ринку в минулому й розрахунку тенденцій його розвитку в майбутньому, розраховується ймовірність настання страхового випадку й визначається відповідна ціна ризику. Ця ціна буде покривати всі видатки страховиків, пов'язані із продажем страхового продукту,

прийняттям на себе ризиків, одержанням міжнародного перестрахування, виплатою компенсацій фермерам, а також з метою одержання гідного прибутку.

Якщо ж виникає претензія, вона повинна бути врегульована прозорим, справедливим і встановленим шляхом, щоб усім забезпечити однакове обслуговування й гарантувати своєчасну виплату компенсацій на основі законних вимог. Для того, щоб забезпечити такий підхід, урегулювання претензій повинне здійснюватися незалежною третьою стороною (не фермером і не страховою компанією) відповідно до заздалегідь погоджених і прозорих провідних вказівок.

У минулому обмежені фінансові можливості окремих місцевих страховиків були серйозною перешкодою для розвитку страхування на випадок ризику в сільському господарстві. Це, у першу чергу, стосувалося систематичних ризиків. На відміну від таких ризиків, як пожежа, інший нещасний випадок, системні ризики - це взаємозалежні ризики, коли великий відсоток власників страхового поліса зазнає збитків одночасно й від того самого класу ризиків. Це призводить до того, що багато власників страхового полісу одночасно висувують претензії, що може призвести до того, що страхових премій, виплачених за страхування, виявиться недостатньо, щоб покрити нанесений збиток.

Одним із основних заходів, до якого можуть вдатися страхові компанії, що займаються страхуванням на випадок системних ризиків, є перестрахування. Відсутність проведеної на високому рівні передстрахової оцінки стану сходів і недостатність найбільш важливих даних призводили до того, що міжнародні перестраховальники відмовлялися здійснювати страхування сільського господарства в Україні.

Одним із ключових моментів у розв'язанні цього питання й у розвитку ринку страхування й керування ризиками в Україні з'явилося створення Українських сільськогосподарських перестраховальних пулів. Зазначені заходи дають нові можливості для розвитку й впровадження реальних страхових

рішень, необхідних для українських фермерів, і створення бази для стабільного розвитку цього важливого сектора української економіки.

Серед зовнішніх чинників, що стримують нарощування темпів сільськогосподарського страхування, чи не на першому місці – брак належного правового врегулювання відносин страховиків та страхувальників. Установлено, що за минулий рік із сільгоспвиробників, у яких трапилися страхові випадки, належне відшкодування збитків отримали лише 29,6% страхувальників. Для 43% господарств, що одержали виплати, обсяг відшкодування становив менше 20 % заявлених збитків. Половина господарств, що претендували на страхові відшкодування, чекали на них від 3 до 6 місяців з моменту подачі заяви, з них 32,4% – до трьох місяців, 17,6 % – понад півроку. Також до негативних моментів слід віднести й високі страхові тарифи [194].

Унаслідок негативної дії природно-кліматичних явищ з року в рік відбувається значний недобір врожаю сільськогосподарських культур, зокрема, озимої пшениці. Пересів (підсів) загиблих сільськогосподарських культур здійснюється не в повному обсязі, а подекуди площі залишаються невикористаними насамперед через брак натуральних і грошових резервів. Тому на ці цілі спрямовуються значні кошти іншого цільового призначення. Це спричиняє такі негативні наслідки, як відстрочення розрахунків господарств з працівниками, з банками за кредити, затримка оновлення основних засобів тощо. Між тим цього можна було б уникнути за допомогою страхування посівів. Із наявних сільськогосподарських підприємств укладають договори страхування всього 5%.

Аналіз діяльності господарств аграрного сектору свідчить про завдання шкоди довкіллю внаслідок забруднення земель сільськогосподарського призначення хімічними речовинами, мінеральними добривами і невиконанням заходів із рекультивації земель. В Україні – найвища в світі розораність землі – 60 %. Через це та інші причини, відбувається просідання ґрунтів та утворення ярів, забруднюються ріки стічними водами, відходами тваринництва. Це

підтверджує доцільність запровадження страхування відповідальності аграрних та інших господарств за заподіяну довкіллю шкоду.

Страхування сільськогосподарських ризиків складає незначну частку у загальному страховому портфелі страхових організацій, зокрема, на сільськогосподарські ризики припадає лише 1% усіх договорів страхування, укладених страховими компаніями за останній рік, та відповідно 2,7% зібраних страхових премій. Таке обережне ставлення страхових компаній до страхування об'єктів в аграрному секторі відображає загальне уявлення про те, що ризики сільськогосподарського виробництва є надто великими аби страхові послуги в цьому секторі могли бути прибутковими для страхових компаній.

Проведений вище аналіз показав, що частка страхування сільськогосподарських ризиків в загальному страховому портфелі страхових компаній є незначною. До того ж, таке страхування переважно здійснюється з метою отримання кредиту, адже 85% від загальної кількості договорів страхування сільськогосподарських об'єктів складають договори страхування банківської застави. Страхування майбутнього врожаю чи іншої застави, яку фермер пропонує як забезпечення повернення кредиту, є досить розповсюдженою практикою скрізь в світі. Проте в Україні з цим пов'язана проблема, яку називають проблемою псевдострахування, тобто формального страхування застави, яке здійснюється за заниженими тарифами і не може дати реального захисту в разі настання страхового випадку.

При цьому варто зазначити, що на рівень встановлюваного тарифу значно впливають застосовувані підприємством виробничі технології та попередня історія страхування. На другому місці за впливом – географічне розташування страхувальника та кількість років, що він функціонує на ринку. Майже не впливає на рівень тарифу організаційно-правова форма підприємства.

Підтримка добровільної участі у страхуванні де-факто означає підтримку добровільного страхування, оскільки таке страхування вже не відповідатиме

ознакам обов'язкового страхування. Справді, обов'язкова форма страхування ґрунтується на таких засадах:

1) законодавче встановлення переліку об'єктів, що підлягають обов'язковому страхуванню, та механізму, яким забезпечується його реалізація, та покладення при цьому відповідальності за здійснення обов'язкового страхування на державні страхові органи;

2) суцільне охоплення всіх об'єктів обов'язкового страхування без заяви страхувальника, оскільки реєстрація об'єкта є підставою для того, щоб він автоматично був охоплений страхуванням (отже обов'язкове страхування не вимагає укладання договору страхування);

3) безумовна дія обов'язкового страхування, незалежно від порушення терміну сплати страхувальником страхових платежів. У разі порушення строків внесення платежів страхувальник сплачує пеню. У разі настання страхового випадку при прострочених платежах потерпілого зі страхового відшкодування вилучається сума боргу перед страховою організацією та пеня за прострочений борг;

4) необмеженість обов'язкового майнового страхування у часі. Страхування втрачає силу лише тоді, коли гине майно, або змінюється статус застрахованої особи;

5) законодавче встановлення розміру страхового тарифу, який є однаковим для всіх страхувальників.

Метою держави має бути допомога страховим компаніям та сільгоспвиробникам в таких формах:

- інфраструктурні інвестиції;
- субсидіювання страхових платежів;
- фінансування адміністративних витрат;
- участь у фінансуванні фондів. пулів, спрямованих на ліквідацію катастроф та природних лих.

У той же час досить суттєвим має бути внесок держави в інформування сільгосподарських виробників про форми допомоги та про можливості, які вони

матимуть, скориставшись цією допомогою. Водночас, відзначимо, що безпосереднє втручання держави на ринку сільськогосподарської продукції стає неправомірним при вступі країни до СОТ. У зв'язку з цим постає необхідність використання опосередкованих інструментів регулювання цього ринку, що може бути реалізовано розробкою стратегій зі зменшення ризиків сільськогосподарського виробництва, які ґрунтуються на ринкових механізмах і відповідають вимогам СОТ. Особливо це справедливо для України, конкурентоспроможність сільгосппродукції якої на світових ринках є достатньо низькою. Можна виділити лише незначний перелік культур рослинництва, які користуються попитом в інших країнах, як правило, завдяки їх низькій ціні [195].

На нашу думку, першочерговим завданням держави в плануванні і підтримці агрострахування є створення Державного агентства з аграрного страхування, яке має виконувати такі функції: забезпечення умов для співпраці всіх учасників аграрного страхування; акумулювання, управління та розподіл фінансових ресурсів, що спрямовуються на державну підтримку аграрного страхування; збір, оброблення та розповсюдження необхідних даних та інформації; проведення наукових і статистичних досліджень у сфері аналізу ринку; реалізація державної аграрної політики.

Наступним кроком має бути створення умов для об'єднання страхових компаній у страховий пул з метою розподілу ризиків між його учасниками, створення стандартних страхових продуктів, розроблення методології оцінювання ризиків і збитків, проведення перестрахування прийнятих ризиків. Ще одним важливим моментом в розбудові системи аграрного страхування має бути створення об'єднань виробників сільгосппродукції. Адже окремий виробник майже позбавлений можливостей впливати на умови страхування, які йому пропонують страхові компанії.

Отже, державна підтримка дозволить ефективніше використовувати бюджетні кошти; залучити сільгосподарських виробників до управління ризиками; стимулювати виробників до дотримання та застосування кращих

технологій виробництва; сприятиме розвитку та консолідації страхового сектору; сприятиме розвитку аграрного виробництва та стабілізації доходів сільськогосподарської продукції.

3.3. Концепція забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна

У сучасних економічних умовах діяльності агропромислових підприємств, що експортують зернову продукцію, найбільшою загрозою є системне розбалансування процесу організації зернового виробництва та ослаблення внутрішніх зв'язків. Така ситуація може призвести до погіршення умов функціонування національного АПК, підпорядкування національних виробників зерна інтересам за межами держави, а також суттєвим послабленням матеріально-ресурсного забезпечення внутрішнього ринку споживання. Основною причиною такої ситуації більшість науковців називають надмірну інерційність світового зернового ринку, зумовлену насамперед нестачею ресурсів для компенсації дефіцитних виробничих та ринкових чинників його розвитку.

Наслідком такої ситуації є прогресування фізичних (пов'язаних з наявністю зернового ресурсу) та економічних (пов'язаних з вартісними параметрами) криз, які також можуть бути викликані відсутністю ефективних шляхів вирішення світової продовольчої проблеми та станом перманентної нестабільності, внаслідок чого зростає роль держави у забезпеченні економічної безпеки національних підприємств зернового сектору та продовольчої безпеки в цілому [196, с. 76; 197].

Вирішення цієї проблеми можливе за умови розроблення концептуального підходу до забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна.

Рис. 3.11. Основні складові концептуального підходу до забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна

Джерело: авторська розробка

Такий концептуальний підхід повинен ураховувати такі складові (рис. 3.11): мету та завдання функціонування системи економічної безпеки агропромислових підприємств; принципи функціонування системи економічної безпеки агропромислових підприємств; встановлення основних загроз, які впливають на систему економічної безпеки агропромислових підприємств; механізм підвищення рівня економічної безпеки українських підприємств, що виходять на світовий ринок зерна, зокрема й методичний підхід до оцінювання стану системи економічної безпеки агропромислових підприємств.

Вважаємо за необхідне витлумачити саме поняття «забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна», під яким пропонується розуміти сукупність заходів для найбільш ефективного використання ресурсів підприємства задля стабільного функціонування та динамічного розвитку, запобігання негативним впливам внутрішніх і зовнішніх загроз.

Пропонуємо вважати основною метою концептуального підходу до забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна мінімізацію впливу внутрішніх та зовнішніх загроз діяльності підприємств.

Для досягнення мети необхідно виконати такі завдання:

- розробити нормативно-правове забезпечення функціонування системи економічної безпеки підприємств, що здійснюють операції на світовому ринку зерна;
- систематизувати суб'єктів системи економічної безпеки підприємств, що здійснюють операції на світовому ринку зерна;
- ідентифікувати основні загрози діяльності підприємств, що здійснюють операції на світовому ринку зерна;
- розробити методичний підхід до оцінювання стану системи економічної безпеки підприємств, що здійснюють операції на світовому ринку зерна;

- розробити заходи для підвищення рівня економічної безпеки українських підприємств-експортерів зерна.

Об'єктом забезпечення економічної безпеки виступають агропромислові підприємства України, що здійснюють експортні операції на світовому ринку зерна.

Суб'єктами виступають особи, які її забезпечують. Вважаємо, що враховуючи поділ заходів для забезпечення економічної безпеки на макро та макрорівневі, існуючі класифікації суб'єктів також доцільно поділити за цим критерієм (рис. 3.12).

у залежності від приналежності підприємства-експортера:

- мікрорівневі (внутрішні);
- макрорівневі (зовнішні)

у залежності від участі у процесі забезпечення економічної безпеки підприємства-експортера:

- спеціальні;
- напівспеціальні
- інший персонал

у залежності від участі в управлінні підприємством-експортером:

- державні та недержавні регулятори;
- акціонери;
- менеджери;
- міжнародні організації;
- підприємства-партнери

у залежності від впливу на об'єкт економічної безпеки:

- прямого впливу;
- непрямого впливу

Рис. 3.12. Класифікація суб'єктів забезпечення економічної безпеки підприємств-експортерів зерна на світовому товарному ринку

Джерело: авторська розробка

Саме розподіл суб'єктів на мікро- та макрорівневі сприятиме більш чіткому розподілу заходів для підвищення рівня економічної безпеки між виконавцями та контролю за їх реалізацією.

Основними принципами організації системи економічної безпеки підприємств, що здійснюють операції на світовому ринку зерна, на нашу думку, є такі: наукова обґрунтованість, стратегічна орієнтація, цільової спрямованість, інформаційна прозорість, гласність, конфіденційність, постійність, підзвітність.

Наведені принципи створюють підґрунтя для формування концептуального підходу до забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна.

До складу механізму забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна автор пропонує внести дві складові:

- *інституційно-організаційну* – розробка заходів для підвищення рівня економічної безпеки українських підприємств-експортерів зерна, які здійснюють трейдерські операції на світовому товарному ринку;
- *методичну* – передбачає розроблення методичного підходу до моделювання рівня економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна;
- *економічну* – ґрунтується на саморегулюванні процесу забезпечення економічної безпеки українських підприємств-експортерів зерна, які здійснюють трейдерські операції на світовому товарному ринку.

Інституційно-організаційна складова механізму підвищення рівня економічної безпеки українських підприємств, що виходять на світовий ринок зерна, передбачає:

- ідентифікацію загроз економічній безпеці підприємств,
- оцінювання рівня економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна;
- розроблення заходів протидії впливу загроз,
- виокремлення суб'єктів забезпечення економічної безпеки підприємств-експортерів зерна;
- розроблення заходів для підвищення рівня економічної безпеки українських підприємств-експортерів зерна на мікро- та мікрорівнях.

Уважаємо, що всі заходи для підвищення рівня економічної безпеки українських підприємств-експортерів зерна, доцільно згрупувати в залежності від рівнів, на яких вони реалізовуватимуться:

- на мікрорівневі;
- на макрорівневі.

До числа макрорівневих заходів віднесемо:

1. Заходи щодо державного стимулювання розвитку аграрного експорту до країн ЄС. Ураховуючи складність чинного митного тарифу Європейського союзу на продовольчу продукцію сільськогосподарського виробництва значною кількістю специфічних і комбінованих ставок, використання системи вхідних цін, високий ступень захисту аграрного ринку, вважаємо, що вагомою перевагою для України буде підписання необхідних нормативних актів для його спрощення у рамках зони вільної торгівлі з Європейським союзом. Погоджуємось із думкою експертів про надання деяким видам української агропродовольчої продукції зростаючих імпорتنих квот, скасування Європейським Союзом експортних субсидій, необхідність гармонізації національних стандартів якості продукції з європейськими, що сприятиме зростанню вітчизняного експорту та підвищенню конкурентоспроможності продукції українських підприємств як на внутрішньому ринку, так і на ринках «третіх країн».

Активний розвиток діяльності українських сільськогосподарських підприємств в останні роки створив передумови для активного виходу багатьох з них на міжнародні ринки, і передусім це стосується підприємств зернової галузі. Наявний потенціал вітчизняної зернової галузі не лише дозволяє повною мірою забезпечити потреби внутрішнього ринку, але й уможлиблює суттєво розширювати ринки збуту за межами України. Водночас, аналізуючи обсяги виробництва та реалізації зернових на внутрішньому та зовнішньому ринках, можна стверджувати про наявність потенціалу подальшого зростання обсягів зовнішньої торгівлі у цьому сегменті агропромислового сектору.

Створення базових передумов для виходу вітчизняних сільськогосподарських підприємств на зовнішні ринки високорозвинених країн, основними з яких є перебудова вітчизняного агросектору та сьвлоегтя великих агрохолдингів, спроможних конкурувати на міжнародних ринках, розширення зовнішньої торгівлі сприяли і такі фактори, як вступ України до СОТ; суттєве розширення співпраці з високорозвиненими країнами, зокрема в контексті реалізації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом; наявність значних преференцій для України, які починаючи з 2014 р. запровадив ЄС.

Незважаючи на позитивні моменти, необхідно звернути увагу на те, що освоєння нових ринків збуту супроводжується виникненням великої кількості різноманітних видів загроз, пов'язаних зі здійсненням експортних операцій, а також з недостатньою адаптованістю вітчизняних підприємств до торгівлі на зовнішніх ринках, яка проявляється під час здійснення організаційно-економічних процедур при підтвердженні якості продукції, яка реалізується, наявності сертифікатів відповідності певним, визнаним на міжнародному рівні параметрам. Найбільше це стосується розвинених країн, зокрема країн ЄС, у зв'язку з цим, торгівля на європейському ринку для багатьох вітчизняних виробників зернових є недоступною або суттєво обмеженою. Саме тому дослідження загроз діяльності вітчизняних агропромислових підприємств, зокрема виробників зернових є досить актуальним.

Досліджуючи питання виходу вітчизняних сільськогосподарських підприємств на зарубіжні ринки, варто зазначити, що на сьогодні агросектор в цілому і зернова галузь зокрема, є стратегічно важливими для економіки України, а тому держава має суттєво посилити політику адаптації цієї сфери до міжнародних норм і вимог. Пропонуємо звернути увагу на вимоги, що висуваються до України з боку ЄС у контексті реалізації економічної складової Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС.

Серед основних заходів, які повинна здійснити Україна відповідно до вищезазначених документів, є посилення нормативно-правового регулювання

та активізації взаємовідносин з міжнародними організаціями для забезпечення та проведення сертифікації, акредитації, стандартизації, тестування та ринкового нагляду за виробництвом сільськогосподарської продукції.

До того ж питання стандартизації та адаптації вітчизняних сільськогосподарських підприємств до міжнародних стандартів є першочерговими. Про це свідчать взяті Україною зобов'язання щодо гармонізації вітчизняного законодавства, відповідно до таких директив: про безпеку продуктів харчування в цілому; про посилення вимог акредитації і нагляду за ринком реалізації продукції; про підвищення якості системи маркетингу реалізації продукції; про підвищення відповідальності щодо дефектної продукції; щодо одиниць вимірювання.

На думку експертів, при впровадженні нових стандартів у контексті реалізації Угоди про Асоціацію поступово повинні скасовуватись існуючі на сьогодні національні стандарти, які не відповідають стандартам ЄС.

Зобов'язання, які Україна бере на себе у контексті виконання економічної частини Угоди про Асоціацію, також стосуються необхідності суттєвого вдосконалення державного регулювання у сфері здійснення санітарних та фітосанітарних заходів. Саме тому покращення державного регулювання в цій сфері буде суттєво впливати на зниження нетарифних бар'єрів при експорті вітчизняної продукції агросектору, зокрема зернових. Ураховуючи стратегічне значення зернової галузі для економіки України в цілому, уніфікація визначених вимог стосовно забезпечення санітарних і фітосанітарних заходів повинна стати одним із основних стратегічних завдань.

Незважаючи на те, що напрямок уніфікації вітчизняних санітарних та фітосанітарних вимог є одним із пріоритетних, з його реалізацією пов'язано досить багато проблем. Найважливішою проблемою, на думку експертів, є стан державних лабораторій, які здійснюють необхідні дослідження, переважна більшість яких не має необхідного обладнання, яке б відповідало міжнародним стандартам. Саме тому першочерговим завданням у цьому напрямі має стати

переоснащення державних лабораторій та проведення їх акредитації відповідно до міжнародних стандартів ISO.

Запропоновані заходи сприятимуть удосконаленню державного стимулювання розвитку аграрного експорту до країн ЄС, що дозволить підтримати його економічну безпеку на належному рівні.

2. Державна підтримка розвитку інфраструктури зернового ринку.

Одним із пріоритетних напрямів комплексної державної політики у сфері стимулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств агросектору має стати розбудова необхідної сучасної інфраструктури, яка б сприяла залученню іноземних інвестицій. Погоджуємося з думкою експертів, що невід'ємною складовою підтримки інфраструктури є розвиток комерційних та некомерційних установ та організацій, які б надавали підприємствам-експортерам необхідні види послуг, наприклад: кредитування, виробниче та технічне обслуговування сільськогосподарської техніки, кооперування різних видів сільськогосподарської техніки, надання техніки в лізинг тощо.

Вивчення вітчизняної практики зовнішньоекономічної діяльності дозволило з'ясувати, що на сьогодні держава практично не забезпечує фінансову підтримку вітчизняних підприємств-експортерів зернових, які виходять на світові ринки. Водночас, адаптація вітчизняних підприємств до вимог, що висуваються в економічній частині Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, вимагає значних витрат, необхідних для переоснащення, одержання міжнародних сертифікатів якості тощо. Саме тому абсолютна більшість підприємств-експортерів – це великі агрохолдинги, які мають суттєвий ресурс для оновлення обладнання, одержання дозвільної документації та сертифікатів якості, необхідних для виходу на зарубіжні ринки. Таким чином, в умовах, коли лише великі агропідприємства мають фінансові, технічні, трудові та інші ресурси, необхідні для здійснення експорту, виникають ризики зникнення малих та середніх агропідприємств як таких, що є не конкурентоздатними на відміну від агрохолдингів. Зникнення малих та середніх агропідприємств може негативно вплинути на соціальний стан

регіонів та призвести до олігополізації чи навіть монополізації вітчизняного ринку зерна, що, у свою чергу, може суттєво впливати на внутрішню продовольчу безпеку держави.

3. *Державні програми стимулювання зернового ринку.* Ще одним аспектом, який у майбутньому відіграватиме вирішальну роль у розширенні експортного потенціалу агропідприємств-експортерів, є стимулювання розвитку повноцінно функціонуючого ринку зерна. Це дозволить суттєво знизити ризики, пов'язанні з функціонуванням самого підприємства та виконанням ним планових показників валового виробництва.

На рис. 3.13 представлено основні заходи для підвищення рівня економічної безпеки українських підприємств-експортерів зерна на макрорівні.

Рис. 3.13. Основні заходи щодо підвищення рівня економічної безпеки українських підприємств-експортерів зерна на макрорівні

Джерело: складено автором

Уважаємо за доцільне погодитися з думкою експертів, що створення на державному рівні ефективно працюючого ринку зернових повинно базуватися на таких напрямках:

- створення ефективно функціонуючої системи маркетингу, яка передбачає аналіз внутрішніх та зовнішніх ринків та, за допомогою якої здійснювався б пошук нових перспективних зовнішніх ринків реалізації зернових;
- створення умов для збільшення попиту та пропозиції на ринку зерна;
- удосконалення та розширення інфраструктури ринку зернових;
- посилення захисту підприємств-експортерів при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності;
- посилення інформаційного та інноваційно-технологічного забезпечення ринку зернових.

Ураховуючи те, що інтегрований зерновий ринок України є базовою мезосистемою, фундаментом системи суміжних і пов'язаних ринків, яка об'єднує насіннєвий ринок, сфери фуражного (ринок комбікормів), продовольчого (ринки борошна, круп, хлібобулочних, макаронних і борошняних кондитерських виробів) та промислового (ринки спирту, крохмалю, медичних препаратів тощо) використання зерна. Як системоутворюючий ринок національного агропродовольчого ринку, інтегрований зерновий ринок задає основні параметри діяльності, з одного боку, ресурсозабезпечуючим ринкам (сільськогосподарської техніки, добрив, насіння, засобів захисту рослин тощо), з іншого – споживчим і переробним ринкам (ринки тваринницької продукції, хлібних, м'ясо-молочних продуктів, кормів для тварин і риби), а також ринкам послуг (елеваторних, транспортних, страхових тощо).

Серед основних важелів державної політики в агросекторі вважаємо за необхідне виокремити податки та збори, а також рівень державної фінансової підтримки в контексті розвитку окремих регіонів. Розглядаючи ці фактори, можна констатувати, що на сьогодні держава значною мірою впливає на послаблення економічної безпеки агропідприємств. На досить низькому рівні залишається і рівень розвитку переважної більшості сільських територій. Щодо

підприємств-експортерів сільськогосподарської продукції, то варто констатувати, що на державному рівні практично не здійснюються заходи для адаптації вітчизняних підприємств-експортерів до вимог, визначених зокрема в економічній частині Угоди про Асоціацію між Україною і ЄС. Крім того, зміни податкового законодавства у контексті посилення податкового навантаження на агропідприємства, прийняті у 2014 р., також не сприяють зміцненню економічної безпеки вітчизняних підприємств-експортерів зернових.

Ураховуючи зазначені вище заходи для підвищення рівня економічної безпеки підприємств-експортерів зерна на макrorівні, рекомендуються наступні кроки державної регуляторної політики, а саме:

- активізація процесу впровадження європейських та міжнародних стандартів безпеки та якості продуктів харчування у сфері агропромислового виробництва;
- запровадження системи моніторингу зовнішньоторговельних операцій з країнами ЄС як механізму оперативного реагування на кон'юнктурні зміни аграрного ринку;
- підтримка розвитку дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва, зокрема особистих селянських господарств та розроблення механізму їх трансформації у фермерські господарства, що уможливлюють інтеграцію особистих господарств населення у ринкові механізми функціонування аграрного сектору;
- стимулювання кооперативного руху на селі, спрямованого на спільне ведення господарської діяльності окремими суб'єктами господарювання, що дозволить зменшити витрати на виробництво і реалізацію сільськогосподарської продукції.

Для цього пропонуємо розподілити між зовнішніми суб'єктами забезпечення економічної безпеки підприємств-експортерів реалізацію таких заходів:

- Кабінету Міністрів України, Міністерству аграрної політики та продовольства України пропонуємо активізувати роботу з міжнародними

донорськими організаціями для реалізації спільних проектів із гармонізації національної системи технічного регулювання та приведення стандартів агропромислового виробництва у відповідність до європейських вимог;

- Міністерству аграрної політики та продовольства України ініціювати розроблення з подальшим їх розміщенням на офіційному веб-сайті рекомендацій щодо впровадження сільгоспвиробниками та переробними підприємствами необхідних змін у господарській та виробничій діяльності, які призведуть до відповідності їх продукції та виробничих процесів до європейських норм якості та безпеки;

- внести зміни до законодавства України про безпеку харчових продуктів, державного контролю у сфері забезпечення безпеки та якості харчових продуктів і кормів для тварин, а також про побічні продукти тваринного походження, що не призначені для споживання людиною;

- постійно здійснювати державний моніторинг зовнішньоторговельних операцій між Україною та Європейським Союзом з метою встановлення моментів перевищення вітчизняними компаніями пропозиції щодо експортних поставок продукції понад встановлені Угодою квоти, виступити ініціатором проведення консультацій з ЄС з приводу перегляду обсягів квот, а також ставок ввізних мит;

- сприяти забезпеченню особистим селянським господарствам, які виявили бажання здійснити трансформацію у фермерське господарство сімейного типу, можливість реєстрації такого господарства за принципом «єдиного вікна»;

- запропонувати внести зміни до податкового законодавства України в частині звільнення фермерських господарств від сплати податків;

- розробити заходи, що стимулюватимуть нарощування якісних показників виробництва, замість кількісних, для переорієнтації фінансової допомоги у вигляді дотації господарствам населення за утримання та збереження молодняка великої рогатої худоби на збільшення видатків на видачу кредитів фермерським господарствам;

- сприяти відродженню кооперативного руху на селі шляхом підвищення рівня обізнаності голів сільських та селищних рад, сільського населення з питань організації та діяльності сільськогосподарських кооперативів, реалізації заходів державної підтримки розвитку сільськогосподарської кооперації, що дозволить зменшити витрати окремих виробників та фермерів на запровадження європейських та міжнародних стандартів безпеки та якості сільськогосподарської продукції.

Запропоновані заходи, які реалізовуватимуться на макрорівні шляхом державного регулювання окремих питань діяльності сільськогосподарських підприємств, що здійснюють експортні операції на світовому ринку зерна, сприятимуть зміцненню економічної безпеки як самих підприємств, так і держави в цілому. Адаптація економічного механізму підприємства до умов середовища має відбуватися постійно як безперервний процес забезпечення належного рівня життєздатності підприємства шляхом пристосування до факторів зовнішнього середовища та внесення оперативних змін у фінансово-господарську діяльність [198-199].

Отже, метою адаптації підприємства-експортера зерна до загроз середовища його функціонування є формування комплексу заходів для підвищення економічної безпеки функціональних складових підприємства та забезпечення їх реалізації. Алгоритм адаптації підприємства-експортера зернових до загроз середовища функціонування при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності наведено на рис. 3.14.

Отже, алгоритм адаптації підприємства до загроз середовища функціонування при здійсненні експорту зернових призначений здебільшого для здійснення поставок на новий ринок та передбачає такі етапи. Проведення оцінювання ризиків проведення операції експорту зернових. Для цього рекомендується здійснити три процедури оцінювання: оцінити рівень економічної безпеки підприємства-експортера; оцінити силу впливу загроз зовнішньоторговельного середовища і визначити інтегральний показник $I_{a.c.}$;

оцінити переваги та загрози, що існують на зарубіжному ринку за допомогою карти ризиків (методика складання розглянута в другому розділі дисертації).

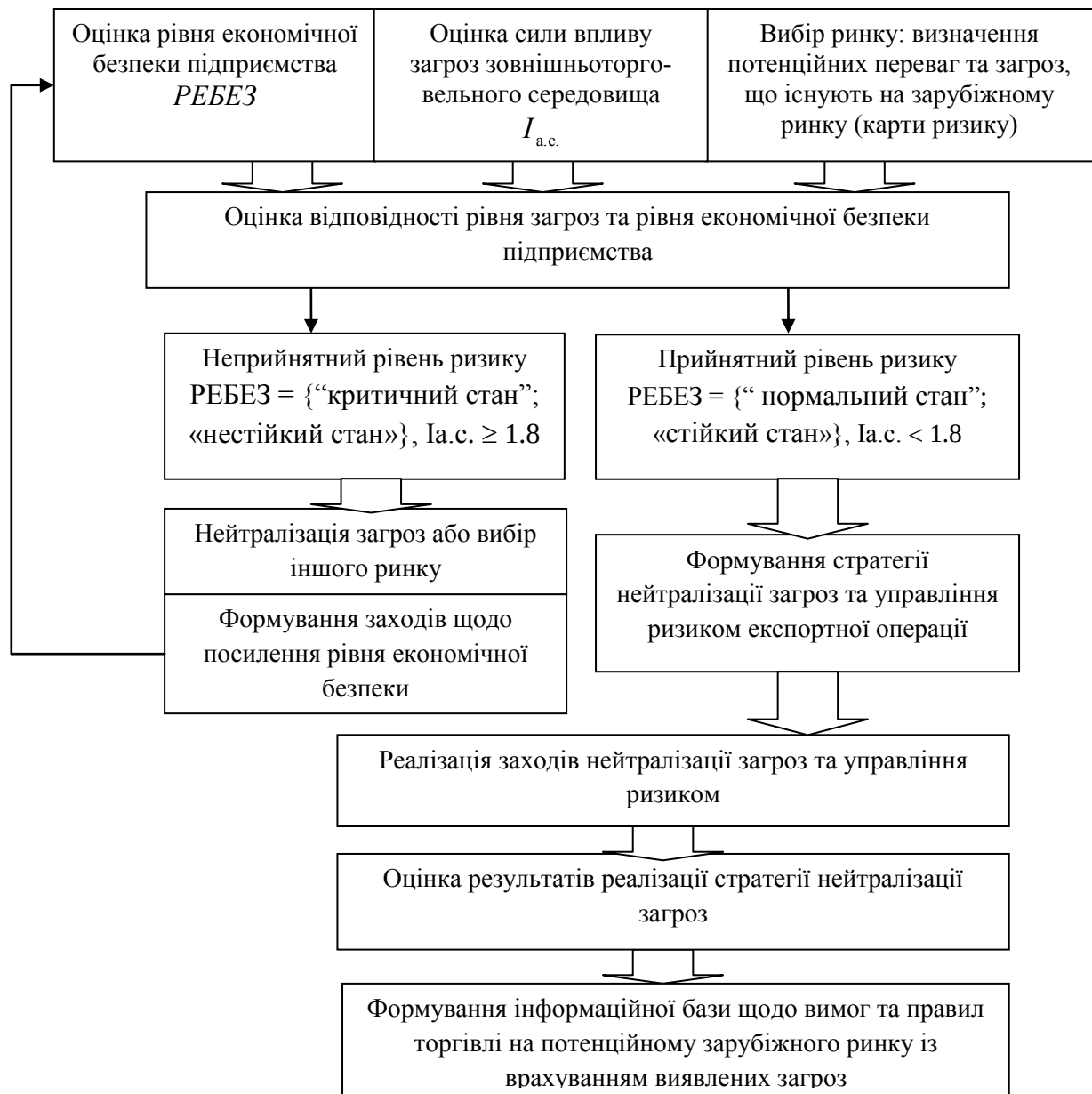

Рис. 3.14. Алгоритм адаптації вітчизняного підприємства до загроз середовища функціонування при виході на світовий ринок зерна

Джерело: складено автором на основі [64]

Підприємства, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність на міжнародних ринках (насамперед розвинених країн), з метою нівелювання негативних зовнішніх ризиків повинні вибудовувати комплекс ефективної організації економічних заходів на основних господарських рівнях: виробничому, управлінському та маркетинговому [200, с. 231]. Саме від ефективності здійснення діяльності на кожному з цих рівнів залежить

спроможність підприємства мінімізувати ризики, що виникатимуть у майбутньому. Так, на виробничому рівні необхідним є виготовлення продукції відповідно до встановлених стандартів якості. Управлінський рівень повинен забезпечувати оптимальні для підприємства обсяги виробництва зернових та визначати рівень собівартості виробленої продукції. На маркетинговому рівні здійснюється дослідження ринкової кон'юнктури та вивчення можливостей реалізації за максимально високими цінами.

Наступним етапом після виявлення переліку загроз та оцінювання рівня економічної безпеки товаровиробників зерна має бути процес адаптації системи управління підприємства-експортера до виявлених умов середовища. Узагалі процес адаптації можна розглядати як сукупність заходів із пристосування системи управління підприємством до несприятливих умов господарювання та інтересів носіїв загроз, суб'єктів внутрішнього й зовнішнього середовищ.

Процес адаптації до загроз зовнішнього середовища передбачає, що підприємство знаходиться не в оптимальному стані економічної безпеки. Одним із етапів процесу адаптації до загроз середовища функціонування є процес зміцнення рівня економічної безпеки. Під підвищенням (зміцненням) рівня економічної безпеки українських підприємств – суб'єктів світового ринку зерна будемо розуміти процес постійного покращення стану складових системи економічної безпеки підприємства та підвищення рівня їх оцінки до цільового.

На основі зазначених методів варто застосувати такі складові механізму управління економічною безпекою діяльності підприємства – експортеру зернових: активізація – сукупність прийомів і способів дієвого впливу на умови господарювання та інтереси носіїв загроз, суб'єктів внутрішнього й зовнішнього середовищ з метою приведення їх у відповідність до інтересів підприємства; адаптація – сукупність прийомів і способів пристосування керованої чи (та) керуючої підсистеми управління підприємством до несприятливих умов господарювання та інтересів носіїв загроз, суб'єктів внутрішнього та зовнішнього середовищ; стабілізація – сукупність прийомів і способів формування та використання спроможності витримувати вплив загроз,

носіями яких є суб'єкти внутрішнього й зовнішнього середовищ, без пристосування до інтересів носіїв загроз і без здійснення заходів для їх зміни. Механізм підвищення рівня економічної безпеки вітчизняних експортерів зерна можна представити так (рис. 3.15).

Рис. 3.15. Механізм зміцнення економічної безпеки аграрних підприємств – суб'єктів світового ринку зерна

Джерело: розроблено автором на основі [109]

Для підвищення рівня економічної безпеки підприємствами-експортерами зернових, на нашу думку, повинні вживатися заходи двох рівнів: заходи для підвищення ефективності власної діяльності; заходи для зниження рівня ризику. Для підприємств зернової галузі основними факторами, які суттєво впливають на зростання ефективності їх діяльності, є такі: ефективність виробництва, переробки, зберігання, транспортування та реалізації. Розглядаючи кожен із зазначених елементів можна виокремити фактори, які

можуть позитивно вплинути на стан кожного із зазначених напрямків, що в остаточному підсумку уможливить збільшити ефективність виробництва та зміцнить економічну безпеку підприємства. Так, на зростання ефективності виробництва позитивний вплив мають заходи: попереднє, максимально точне планування на етапі визначення потреби в обсягах зерна; наявність державних замовлень або наданих підприємству державних гарантій; використання високоякісного насіння та сівозміни; застосування сучасної високоефективної агротехніки та впровадження в практику інноваційних методів і технологій виробництва зернових.

Стосовно збільшення ефективності переробки та зберігання, то серед основних факторів, які мають позитивний вплив, можна виокремити: вигідне, стосовно сировинних зон, розташування підприємства; висока якість сировини, що використовуються для переробки; стан технічного та технологічного переозброєння, що здійснюється на підприємстві; рівень завантаженості переробних агропідприємств; покращена якість зберігання виробленої продукції; забезпечення повного завантаження виробничих потужностей.

Наступним аспектом удосконалення є питання транспортування виробленої продукції. Серед факторів, які можуть як позитивно, так і негативно позначитися на ефективності цього процесу, можна виокремити: ефективність планування процесу транспортування виробленої продукції; якість транспортних шляхів; безпека транспортування вантажу; ефективна логістика перевезень виробленої продукції тощо.

Проведений у пп. 1.3 аналіз методичних підходів до оцінювання рівня економічної безпеки підприємств, показав відсутність методичного підходу, який би враховував специфіку діяльності сільськогосподарських підприємств, зокрема й тих, що здійснюють експортні операції з зерном, що й зумовило розробку *методичної складової механізму* підвищення рівня економічної безпеки українських підприємств у пп. 3.1 дисертації.

Економічна складова *механізму* підвищення рівня економічної безпеки українських підприємств, що здійснюють експортні операції з зерном на

світовому товарному ринку, передбачає проведення комплексу заходів, головним серед яких є страхування таких підприємств в цілому, окремих напрямів діяльності та окремих сільськогосподарських культур, що було розглянуто в пп. 3.2 дисертації.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі за підсумками моделювання рівня економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна, розкриття особливостей страхування сільськогосподарських ризиків як інструменту забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна, обґрунтування концепцію забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна, досягнуто такі висновки:

1. Алгоритм адаптації підприємства до загроз середовища функціонування при здійсненні експорту зернових призначений здебільшого для здійснення поставок на новий ринок та передбачає такі етапи. Оцінити ризикованість проведення операції експорту зернових. Для цього рекомендується здійснити такі процедури оцінювання: оцінити рівень економічної безпеки підприємства-експортера; оцінити силу впливу загроз зовнішньоторговельного середовища і визначити інтегральний показник; оцінити переваги та загрози, що існують на зарубіжному ринку за допомогою карти ризиків.

2. Методика мінімізації суб'єктивності при експертному оцінюванні рівня економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна із залученням кваліфікованих експертів, що здійснюють оцінювання за п'ятьма основними групами показників економічної безпеки підприємств-товаровиробників зерна (виробничою, техніко-технологічною, фінансовою, зовнішньоторговельною та кадровою) передбачає використання експертних попарних порівнянь за допомогою обернено-симетричних матриць. Використано аналіз ієрархій Т. Сааті для проведення якісного етапу

експертного дослідження, складання матриць експертних висновків при попарних порівняннях елементів в однорідній групі показників визначено власні числа матриць, які перевіряються на узгодженість матриці попарних порівнянь експертних рішень, використовуючи математичне сподівання (нормативне значення) індексу узгодженості експертних суджень, обчислення якого пов'язане з імітаційним моделюванням подібних матриць; встановлення похибки узгодженості експертних суджень (підхід Крилова). За результатами апробації запропонованої методики проведено оцінювання рівня економічної безпеки п'яти українських підприємств на світовому ринку зерна, що ґрунтується на отриманих значеннях і вагових оцінках компонентів інтегрального індикатора.

3. Страхування сільськогосподарських ризиків пов'язується із забезпеченням економічної безпеки підприємств при їх формуванні як суб'єктів світових товарних ринків. Основними чинниками, які стримують розвиток сільськогосподарського страхування є недосконалість нормативно-правового регулювання та недостатній рівень розвитку інституційної інфраструктура. Страхування сільськогосподарського виробництва є більш ризиковим і затратним видом страхування порівняно з іншими їх видами. В аграрній сфері кількість укладених договорів особистого страхування набагато менша, ніж у містах, що пов'язано з відсутністю необхідних коштів для укладання договору страхування, недостатньою поінформованістю сільського населення, недовірою до надійності страхового захисту та іншими обставинами. Аналіз діяльності господарств аграрного сектору свідчить про заподіяння шкоди довкіллю внаслідок забруднення земель сільськогосподарського призначення хімічними речовинами, мінеральними добривами і невиконанням заходів з рекультивації земель підтверджує доцільність запровадження страхування відповідальності аграрних та інших господарств за заподіяну довкіллю шкоду.

4. Концепція забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна ґрунтується на поєднанні макрорівневих (державне регулювання) і мікрорівневих (саморегулювання) заходів. Економічна безпека

підприємства на світовому ринку зерна є станом оптимального використання ресурсів підприємства задля його стабільного функціонування та динамічного розвитку, запобігання негативним впливам ендогенних та екзогенних загроз при здійсненні трансакцій на світовому ринку зерна.

5. Механізм забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна складається з таких основних компонентів: інституційно-організаційного (заходи з підвищення рівня економічної безпеки українських підприємств-експортерів зерна, які здійснюють торговельні операції на світовому товарному ринку); методичного (методика моделювання рівня економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна) та економічного (саморегулювання процесу забезпечення економічної безпеки українських підприємств-експортерів на світовому ринку зерна).

6. Інституційно-організаційна складова механізму підвищення рівня економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна передбачає: ідентифікацію загроз економічній безпеці підприємств; оцінювання рівня економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна; розробку заходів з протидії впливу загроз; виокремлення суб'єктів забезпечення економічної безпеки підприємств-експортерів зерна; розроблення заходів з підвищення рівня економічної безпеки українських підприємств-експортерів зерна на макро- та мікрорівнях.

7. Результати проведених у третьому розділі досліджень були надруковані у двох статтях [191; 199] та апробовані на двох конференціях [192; 198].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі розв'язане важливе наукове завдання, яке полягало в розкритті концептуальних і методичних засад оцінювання та забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна. Отримані теоретичні та практичні результати дослідження уможливили такі висновки:

1. Із позиції безпекознавчого підходу категорію «ринок» необхідно розуміти як систему економічних відносин з купівлі-продажу товарів, робіт і послуг, яка дозволяє забезпечити економічну безпеку його суб'єктів. У зв'язку з цим доцільно доповнити існуючу класифікацію ринків критерієм «за рівнем економічної безпеки», який передбачає поділ ринків на безпечні, стабільні та ринки з підвищеним рівнем економічної небезпеки. У свою чергу, товарний ринок є системою економічних відносин у сфері купівлі-продажу товарів, для яких характерна кількісна та вартісна оцінка, а також споживча цінність, що виникає при їх просуванні від виробників до споживачів, і яка забезпечує економічну безпеку учасників таких відносин. Світовий зерновий ринок є середовищем реалізації контрактів з купівлі-продажу зерна, яке складається з безпосередніх учасників – суб'єктів ринку (аграрні компанії-виробники, зернотрейдери, логістичні компанії, ринкова інфраструктура, державні органи тощо), які діють у специфічних умовах (кон'юнктура ринку), що формуються під впливом факторів цього середовища (політичні, економічні, соціальні, географічні, культурні, екологічні тощо).

2. Ризик, як економічна категорія, відображає особливості сприйняття зацікавленими суб'єктами економічних відносин існування невизначеності та конфліктності в ситуаційних умовах. Ризик діяльності підприємств на світовому товарному ринку – невизначеність результату для інтеграції вітчизняного суб'єкта господарювання у світову економіку. На цей результат впливають загрози ринкового середовища та прийнятих управлінських рішень у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Фактори середовища, які зумовлюють

загрози господарській діяльності підприємств, переважно викликані зовнішніми (некерованими) процесами, що вимагає обережності у прогнозах, щоб найбільшою мірою компенсувати втрати та знизити їх рівень. Загрози економічній безпеці підприємств на світовому ринку зерна – сукупність чинників, що впливають на діяльність аграрного підприємства впродовж усього циклу створення продукту – від вирощування, збирання, зберігання до реалізації зерна на світовому товарному ринку, при цьому будь-який із цих чинників може призвести до зниження рівня економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності.

3. Оцінювання рівня економічної безпеки підприємств на світовому ринку передбачає розрахунок інтегрального показника економічної безпеки, який враховує результати аналізу ендогенних та екзогенних загроз. Основними складовими внутрішнього потенціалу економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна є фінансова (характеризує фінансову стійкість підприємства); виробничо-технічна (характеризує ефективність використання основних виробничих фондів підприємства); інтелектуально-кадрова (показує ефективність використання трудових ресурсів); маркетингова (відображає стійкість підприємства на галузевому ринку); правова (характеризує ступінь захисту інтересів підприємства і його робітників); інтерфейсна (характеризує надійність взаємодії з контрагентами); інноваційно-технологічна (визначає технологічний потенціал підприємства); сировинна та енергетична (відображає забезпеченість підприємства сировинними та енергетичними ресурсами); екологічна (характеризує здатність підприємства здійснювати виробничу діяльність відповідно до екологічних норм). Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності на ринку зерна у контексті економічної безпеки держави полягає в поєднанні та взаємопідсиленні економічних, організаційних та адміністративно-правових заходів. Особливе значення в сучасних умовах інформатизації та інноватизації суспільного виробництва набувають організаційні заходи, зокрема створення банків даних

українських товаровиробників і розвиток торгівлі зерном через глобальну мережу Інтернет.

4. Торговельна позиція українських підприємств на світовому ринку зерна залежить від розмірів підприємства, обсягів і структури посівних площ, урожайності та ємності самого ринку. Основними конкурентами України на ринку пшениці є країни ЄС, Канада та Російська Федерація. Ключовими безпосередніми споживачами вітчизняної пшениці є країни Азії (КНР, Ізраїль, Таїланд), Північної Африки (Єгипет, Туніс, Марокко), ЄС (Іспанія, Нідерланди, Італія). Експорт зернових є важливим джерелом формування доходів сільськогосподарських підприємств України. Зростання чисельності населення світу вимагає збільшення обсягу зернових культур як на харчові цілі, так і для використання у тваринництві, що зумовлює підвищений попит на пшеницю як на продовольчу культуру, особливо в країнах Близького Сходу, Африки та Латинської Америки. У зв'язку з урбанізацією споживання пшениці збільшилося в країнах – традиційних виробниках рису, зокрема в Індонезії та Бангладеші. У цілому зростання попиту на зернові культури, зокрема кукурудзу, пов'язане з виробництвом біоетанолу, що є складовою стратегії забезпечення енергетичної безпеки держав. Закупівля за монопольними цінами матеріально-технічних ресурсів зменшує доходи українських аграрних підприємств, не дозволяючи їм інвестувати в нові технології та техніку сільськогосподарського виробництва, таким чином знижуючи конкурентоспроможність на світовому ринку зерна.

5. Серед екзогенних загроз найбільшу значимість мають загрози зміни ринкової кон'юнктури (коливання попиту та ціни), втрати або затримки вантажу при транспортуванні, невиконання умов договору партнером, втрата контракту через незалежні від сторін обставини економічного й політичного характеру. Вітчизняним підприємствам, що виходять на світовий ринок зерна, при обранні партнера для міжнародної торгівлі, слід враховувати, що ризики політичної нестабільності найбільш притаманні таким країнам, як Іран, Таїланд, Туніс, Ефіопія та Єгипет. Значний вплив на світове сільське

господарство чинить ерозія ґрунтів, при цьому саме розширення сільськогосподарського виробництва зумовлює появу цієї загрози: значний обсяг орних земель, забруднення водою добривами та стічними водами, підвищення рівня потенційно шкідливих пестицидів та їх вплив на екосистему, а також радіоактивне забруднення сільськогосподарських угідь.

6. До основних ендогенних загроз діяльності українських товаровиробників на світовому ринку зерна належать: загроза втрати значної частки врожаю або зниження його якості через непередбачувані або слабо передбачувані впливи таких чинників аграрного виробництва, як погодні умови, якість сівоматеріалу, хвороби, шкідники, падіння родючості ґрунтів тощо; ризик незапланованого зростання собівартості виробленої продукції. У зв'язку з цим можливість здійснювати експортні операції мають лише великі виробники (холдинги), які концентрують значні ресурси – земельні ресурси, техніку, фінансові ресурси, логістична інфраструктура. Холдинги демонструють суттєві економічні переваги та формують переважну частку валютних надходжень до країни. Однак укрупнення бізнесу, у свою чергу, містить багато загроз. Вузька спеціалізація та часта монокультурність, надмірна концентрація агровиробництва посилюють загрози агробіологічного характеру (порушення балансу структури посівів, стану сівозміни, погіршення екологічної ситуації), які чинять економічний вплив – знижуються продуктивність та доходи працівників, зазнають збитків підприємства.

7. Методика мінімізації суб'єктивного фактору при експертному оцінюванні рівня економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна включає залучення кваліфікованих експертів, що здійснюють оцінювання за п'ятьма основними групами показників економічної безпеки підприємств-товаровиробників зерна (виробничою, техніко-технологічною, фінансовою, зовнішньоторговельною та кадровою) і використовує експертні попарні порівняння та обернено-симетричні матриці. Аналіз ієрархій Т. Сааті використовується для проведення якісного етапу експертного дослідження шляхом складання матриць експертних висновків при попарних порівняннях

елементів в однорідній групі показників з подальшим визначенням власних чисел матриць. Для перевірки узгодженості матриць використовується математичне сподівання (нормативне значення) індексу узгодженості експертних суджень, обчислення якого пов'язане з імітацією моделювання подібних матриць, та встановлюються похибки узгодженості експертних суджень (підхід Крилова). За результатами апробації запропонованої методики проведено оцінювання рівня економічної безпеки п'яти українських підприємств, які працюють на світовому ринку зерна. Розрахунок інтегрального індикатора економічної безпеки ґрунтується на отриманих значеннях і вагових оцінках його компонентів.

8. Страхування сільськогосподарських ризиків є невід'ємною частиною забезпечення економічної безпеки підприємств як суб'єктів світових товарних ринків. Основними чинниками, які стримують розвиток сільськогосподарського страхування, є недосконалість нормативно-правового регулювання та недостатній рівень розвитку інституційної мережі. Страхування сільськогосподарського виробництва є більш ризиковим і затратним видом страхування порівняно з іншими їх видами. В аграрній сфері кількість укладених договорів особистого страхування набагато менша, ніж у містах, що пов'язане з відсутністю необхідних коштів у населення для укладання договору страхування, недостатньою поінформованістю сільського населення про користь такого виду страхування, недовірою до страхового захисту. Аналіз діяльності господарств аграрного сектору свідчить, що довікілью завдається шкода через забруднення земель сільськогосподарського призначення хімічними речовинами, мінеральними добривами і відсутність заходів рекультивациі земель. Це підтверджує необхідність впровадження страхування відповідальності аграрних та інших господарств за заподіяну довікілью шкоду.

9. Концепція забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна ґрунтується на поєднанні макрорівневих (державне регулювання) і мікрорівневих (саморегулювання) заходів. Економічна безпека підприємства на світовому ринку зерна забезпечується оптимальним

використанням ресурсів підприємства для його стабільного функціонування та динамічного розвитку, запобігання негативним впливам ендогенних та екзогенних загроз при здійсненні трансакцій на світовому ринку зерна. Механізм забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна складається з таких основних компонентів: інституційно-організаційного (заходи з підвищення рівня економічної безпеки українських підприємств-експортерів зерна, які здійснюють торговельні операції на світовому товарному ринку); методичного (моделювання рівня економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна) та економічного (саморегулювання процесу забезпечення економічної безпеки українських підприємств-експортерів на світовому ринку зерна).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV-XVIII в. Игры обмена / Ф. Бродель. – М. : Прогресс, 1988. – Т. 2. – 634 с.
2. Сміт А. Добробут націй : Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт. – К. : Port-Royal, 2001. – 593 с.
3. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – М. : Прогресс-Универс, 1993. – Т. 2. – 310 с.
4. Блауг М. Джевонс, Уильям Стэнли / М. Блауг // 100 великих экономистов до Кейнса (Great Economists before Keynes: An introduction to the lives & works of one hundred great economists of the past). – СПб : Экономикс, 2008. – С. 94–97.
5. Миллер Р. Л. Современные деньги и банковское дело / Р. Л. Миллер, Д. Д. Ван-Хуз ; пер. с англ. – М. : Инфра-М, 2000. – 856 с.
6. Макконнелл К. Экономикс : принципы, проблемы и политика : учебник / К. Макконнелл, С. Брю. – 14-е изд. – М. : Инфра-М, 2003. – 970 с.
7. Boyer R. The Variety and Unequal Performance of Really Existing Markets: Farewell to Doctor Pangloss / J. R. Hollingsworth, R. Boyer (eds.) // Contemporary Capitalism: The Embeddedness of Institutions. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999. – P. 62–65.
8. Коуз Р. Экономика организации отрасли: программа исследований / Р. Коуз // Фирма, рынок и право ; пер. с англ. – М. : Новое изд-во, 2007. – 224 с.
9. Мацелюх Н. П. Історія економіки та економічної думки. Політична економія. Мікроекономіка. Макроекономіка : навч. посіб. / Н. П. Мацелюх, І. А. Максименко. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : Центр учбової літератури, 2014. – 382 с.
10. Рудак А. А. Рынок и механизм его функционирования / А. А. Рудак // Вестник Белорусского государственного экономического университета. – 1996. – № 1. – С. 123-131.

11. Батищева С. Э. Математические модели микроэкономики : учеб. пособие / С. Э. Батищева, Э. Д. Каданэр, П. М. Симонов ; Перм. гос. ун-т. – 2-е изд., перераб. и доп. – Пермь, 2006. – 314 с.
12. Мочерний С. В. Економічна теорія : навч. посібник / С. В. Мочерний. – 3-тє вид., доп. і перероб. – К. : Академія, 2005. – 640 с.
13. Мамалуй О. О. Основи економічної теорії : навч. посіб. / О. О. Мамалуй, О. А. Гриценко, Л. В. Гриценко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 479 с.
14. Ватаманюк З. Г. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка : навч. посіб. / З. Г. Ватаманюк, С. М. Панчишин, С. К. Ревенчук та ін. ; ред. : З Г. Ватаманюк, С. М. Панчишин. – К. : Вид. дім «Альтернативи», 2001. – 606 с.
15. Дудар Т. Г. Формування ринку конкурентоспроможної агропродовольчої продукції: теорія, методика, перспективи : монографія / Т. Г. Дудар, В. Т. Дудар. – Тернопіль : Економічна думка, 2009. – 246 с.
16. Загородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – 3-тє вид. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 587 с.
17. Коденська М. Ю. Ринок цукру: ринок продовольства : монографія / М. Ю. Коденська, Н. М. Василець ; за ред. П. Т. Саблука та В. І. Бойка. – К. : ІАЕ, 1996. – 320 с.
18. Супіханов Б. К. Розвиток ринків аграрної продукції : монографія / Б. К. Супіханов – К. : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. – 538 с.
19. Долан Э. Дж. Рынок: Микроэкономическая модель / Э. Дж. Долан, Д. Линдсей. – СПб, 1992. – 496 с.
20. Енгстлер П. Ринкова економіка для бізнесменів-початківців / П. Енгстлер ; пер. з нім. О. Логвиненка. – К. : Вік, 1992. – 223 с.
21. Базилевич В. Д. Економічна теорія: Політекономія : підручник / За ред. Базилевича В. Д. – 6-те вид. перероб і доп. – К. : Знання-пресс, 2007. – 719 с.

22. Белявцев М. І. Інфраструктура товарного ринку / М. І. Белявцев, Л. В. Шестопалова. – К. : Центр учбової літератури, 2005. – 416 с.
23. Носова С. С. Экономическая теория для бакалавров : учебное пособие / С. С. Носова, В. И. Новичкова. – М. : КноРус, 2009. – 368 с.
24. Архипов А. И. Экономика : учебник / под ред. А. И. Архипова, А. К. Большакова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2009. – 848 с.
25. Ажнюк М. О. Основи економічної теорії : навч. посіб. / М. О. Ажнюк, О. С. Передрій. – К. : Знання, 2008. – 368 с.
26. Прокопенко О. В. Інфраструктура товарного ринку : навч. посіб. / О. В. Прокопенко, В. Ю. Школа, О. О. Дегтяренко, С. М. Махнуша. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 296 с.
27. Економічна енциклопедія. Том 3 : П-Я / Редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – Київ-Тернопіль : Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.
28. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 № 2210-III із змінами та доповненнями (редакція від 18.05.2016) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.
29. Романов А. Н. Маркетинг : учебник / под ред. А. Н. Романова. – М. : ЮНИТИ, 1996. – 560 с.
30. Прокопенко О. В. Інфраструктура товарного ринку : навч. посіб. / О. В. Прокопенко, В. Ю. Школа, О. О. Дегтяренко, С. М. Махнуша. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 296 с.
31. Беляевский И. К. Статистика рынка товаров и услуг : учебно-практ. пособие / И. К. Беляевский, Л. А. Данченко, А. В. Коротков, Н. В. Татаркова. – М. : Московский государственный университет экономики, статистики и информатики, 2006. – 143 с.
32. Сажина М. А. Основы экономической теории / М. А. Сажина, Г. Г. Чибриков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2007. – 672 с.

33. Проблеми кон'юнктурних досліджень ринків товарів та послуг в Україні : монографія / під науковим керівництвом д. е. н., професора А. І. Ковальова. – О. : Атлант, 2010. – 266 с.
34. Крамченко Л. І. Статистика ринку товарів і послуг : навч. посібник / Л. І. Крамченко. – Л. : Новий Світ-2000, 2006. – 296 с.
35. Юданов А. Ю. Конкуренция: теория и практика : учеб.-практ. пособие / А. Ю. Юданов. – 3-е изд., испр.и доп. – М. : [s. n.], 2001. – 304 с..
36. Овечкин А. П. Правовое регулирование товарного рынка / А. П. Овечкин. – М. : Сирин, 2002. – 216 с.
37. Коноплицкий В. Это – бизнес. Толковый словарь экономических терминов / В. Коноплицкий, А. Филина. – К. : МСП «Альтенпрес», 1996. – 448 с.
38. Мировая экономика и международный бизнес : учебник / кол. авторов ; под общ. ред. д-ра экон. наук, проф. В. В. Полякова и д-ра экон. наук, проф. Р. К. Щенина. – 5-е изд., стер. – М. : КНОРУС, 2008. – 688 с.
39. Нуралиев С. У. Экономика отраслевых рынков : монография / С. У. Нуралиев, Д. С. Нуралиева. – М. : КИУЭС, 2009. – 257 с.
40. Белорус О. Г. Глобализация и безопасность развития : монография / О. Г. Белорус, М. О. Гончаренко, В. А. Зленко и др. // НАН Украины, Ин-т мировой экономики и международ. отношений. – К. : КНЭУ, 2002. – 789 с.
41. Савин К. Н. Экономические процессы в мировом хозяйстве: введение в экономический анализ : учеб. пособ. / К. Н. Савин, Е. В. Нижегородов. – Тамбов : Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2011. – 300 с.
42. Політична економія : підручник / за ред. Ю. В. Ніколенко. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 632 с.
43. Політична економія : навч. посібник / К. Т. Кривенко, В. С. Савчук, О. О. Беляєв та ін. ; за ред. д-ра экон. наук, проф. К. Т. Кривенка. – К. : КНЕУ, 2001. – 508 с.
44. Поляков В. В. Мировой рынок: вопросы прогнозирования : учеб. пособ. / В. В. Поляков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : КНОРУС, 2013. – 262 с.

45. Смитиенко Б. М. Внешнеэкономическая деятельность : учебник / Б. М. Смитиенко, В. К. Поспелов, С. В. Карпова и др. ; под ред. Б. М. Смитиенко, В. К. Поспелова. – 5-е изд., испр. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 304 с.
46. Гаркавенко С. С. Маркетинг : підручник / С. С. Гаркавенко. – К. : Лібра, 2002. – 705 с.
47. Котлер Ф. Основы маркетинга. Краткий курс / Ф. Котлер ; пер с англ. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2007. – 656 с.
48. Економічна безпека суб'єктів логістичної діяльності : навч.-метод. і практ. посіб. / В. Г. Алькема, О. С. Кириченко // ВНЗ «Ун-т економіки та права «КРОК». – К. : ВНЗ «Ун-т економіки та права «КРОК», 2016. – 348 с.
49. Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні» від 04.07.2002 № 37-IV із змінами та доповненнями (редакція від 19.07.2017) [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/37-15>.
50. Голович Н. М. Економічна безпека функціонування сільськогосподарських підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Голович Надія Михайлівна // Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К., 2015. – 21 с.
51. Зборовська Ю. Л. Удосконалення системи управління ризиками на експортноорієнтованих підприємствах АПК / Ю. Л. Зборовська // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – 2013. – № 1(6). – С. 117–122.
52. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства : монографія / О. М. Ляшенко. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. – 400 с.
53. Плєтнікова І. Л. Визначення рівня і забезпечення економічної безпеки залізниці : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.07.04 / І. Л. Плєтнікова. – Х. : Харківська державна академія залізничного транспорту, 2001. – 15 с.

54. Основы инвестирования / Л. Дж. Гитман, М. Д. Джонк. – М. : Дело, 1997. – 1008 с.
55. Риск-менеджмент. Практика ведущих компаний / Т. Бартон, У. Шенкир, П. Уокер. – М. : Вильямс, 2008. – 208 с.
56. Івченко І. Ю. Економічні ризики : навч. посіб. / І. Ю. Івченко. – К. : Центр учбової літератури, 2004. – 304 с.
57. Машина Н. І. Економічний ризик і методи його вимірювання / Н. І. Машина – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 188 с.
58. Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К. : КНЕУ, 2004. – 480 с.
59. Ризики в підприємстві: оцінювання та управління : навч. посіб. / А. В. Шегда, М. В. Голованенко. – К. : Знання, 2008. – 271 с.
60. Івченко І. Ю. Моделювання економічних ризиків і ризикових ситуацій : навч. посібник / І. Ю. Івченко. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.
61. Ящук О. О. Особливості прояву ризику в діяльності аграрних підприємств / О. О. Ящук // Аграрний вісник Причорномор'я (Економічні науки). – 2009. – № 49. – С. 38–43.
62. Донець Л. І. Економічна безпека підприємства / Л. І. Донець, Н. В. Ващенко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 240 с.
63. Крамаренко В. И. Управление внешнеэкономическими рисками в условиях глобализации : монография / В. И. Крамаренко, К. Н. Онищенко, Н. И. Твердохлебов ; под общей ред. д. э. н., профессора В. И. Крамаренко. – Симферополь. : ДИАЙПИ, 2010. – 354 с.
64. Економічна безпека суб'єктів підприємництва : навч. посіб. / М. І. Зубок, В. С. Рубцов, С. М. Яременко та ін. – К., 2012. – 226 с.
65. Шевчик Б. М. Класифікація джерел ризику зовнішньоторговельних операцій підприємств АПК / Б. М. Шевчик // Моделі забезпечення сталого розвитку світового господарства: економіка, фінанси та право : збірник

матеріалів XI Міжнародної науково-практичної конференції, 30 травня 2008 р. – К. : УДУФТ, 2008. – С. 155–156.

66. Долгошея Н. О. Необхідність активізації підприємницької діяльності в аграрному бізнесі / Н. О. Долгошея // Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 4 (62). –

С. 296-299.

67. Клименко С. М. Обґрунтування господарських рішень та оцінка ризиків : навч. посіб. / С. М. Клименко, О. С. Дуброва. – К. : КНЕУ, 2005. – 252 с.

68. Обґрунтування господарських рішень та оцінювання ризиків : навч. посіб. / за заг. ред. Л. І. Донець. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 472 с.

69. Добровольський В. В. Екологічні знання : навч. посіб. / В. В. Добровольський. – К. : Професіонал, 2005. – 304 с. – С. 257.

70. Берницька Д. І. Аналіз зовнішнього мікросередовища підприємств пивоварної промисловості / Д. І. Берницька // Інноваційна економіка. – 2013. – № 2. – С. 66–71.

71. Сорока П. М. Аналіз, моделювання та управління ризиками : навч. посіб. / П. М. Сорока, Б. П. Сорока ; за наук. ред. О. Д. Гудзинського. – К. : Університет «Україна», 2011. – 270 с.

72. Гродзієвська К. Причини та наслідки загроз несприятливої цінової динаміки глобального аграрного ринку / К. Гродзієвська // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка / відп. ред. В. Д. Базилевич. – 2013. – Вип. 12 (153). – С. 18–21.

73. Донець Л. І. Економічні ризики та методи їх вимірювання : навч. посібник / Л. І. Донець. – К. : Центр навчальної літератури, 2016. – 312 с.

74. Бечко П. К. Теоретичні основи впливу економічних ризиків на діяльність суб'єктів аграрного виробництва [Електронний ресурс] / П. К. Бечко, А. О. Романова // Ефективна економіка. – 2012. – № 2. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_2_24.

75. Еш С. М. Фінансовий ринок : навч. посіб. / С. М. Еш. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 528 с.
76. Писаренко В. В. Сутність маркетингових ризиків сільськогосподарських підприємств / В. В. Писаренко, Я. Ю. Лях // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2014. – № 4. – С. 65–70.
77. Дубецька С. П. Економічна безпека підприємств України / С. П. Дубецька // Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України : зб. матер. наук.-практ. конф., Київ, 16-17 травня 2001 р. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – С. 146–171.
78. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект / М. І. Камлик. – К. : Атіка, 2005. – 432 с.
79. Кобилянська О. М. Причини виникнення ризиків та особливості їх прояву в сільському господарстві / О. М. Кобилянська // Агроінком. – 2007. – № 11-12. – С. 105–107.
80. Одінцова Т. М. Оцінка ризиків фінансово-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств / Т. М. Одінцова // Агроінком. – 2004. – № 1-2. – С. 66–70.
81. Гуржій Н. М. Світовий ринок зернових: тенденції та перспективи / Н. М. Гуржій, А. С. Свєрчкова // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 4. – С. 303-307.
82. Економічна безпека аграрного сектору: проблеми регулювання та забезпечення : монографія / В. І. Криленко. – Миколаїв : В. П. Шамрай, 2014. – 467 с.
83. Економічна безпека: держава, регіон, підприємство : монографія в 3 т. – Полтава : ПолтНТУ імені Ю. Кондратюка, 2016. – Т. 1. – 280 с.
84. Пустовойт О. В. Ринок: економічна сутність, типова і видова різноманітність / О. В. Пустовойт // Екон. теорія. – 2008. – № 4. – С. 44–55.
85. Хрущ Н. А. Врахування підприємницьких ризиків в процесі прийняття управлінських рішень / Н. А. Хрущ, П. М. Григорук // Вісник Хмельницького національного університету. – 2014. – Т. 3. – № 4. – С. 123-128.

86. Чорний В. М. Економічні ризики річкових експортних перевезень зернових / В. М. Чорний // «Динаміката на сьвременната наука – 2015». – Софія.: «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2015. – С. 12-14.

87. Чорний В. М. Загрози і ризики експорту зернових та шлях їх подолання / В. М. Чорний // Materialy XI mezinarodni vedecko – prakticka conference «Aplikovane vedecke novinky – 2015» Dil 2.: Praha. Publishing House «Education and Science», 2015. – С. 7-10.

88. Швиданенко О. А. Зовнішньоекономічна безпека підприємства в умовах глобалізації / О. А. Швиданенко // Економіка підприємства: теорія та практика : зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф. 21 жовт. 2010 р. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» ; редкол. : Г. О. Швиданенко (відп. за вип.) та ін. – К. : КНЕУ, 2010. – С. 359-361.

89. Ілляшенко О. Економічна безпека підприємства як умова його діяльності / О. Ілляшенко // Економічна безпека держави та суб'єктів підприємницької діяльності в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення : мат. II Всеукраїн. наук.-практ. інтернет-конф. (15-16 травн. 2015 р., м. Львів) / упоряд. А. М. Штангрет ; редкол. : К. Б. Волощук, З. Б. Живко, В. І. Ляшенко та ін. – Л. : Укр. акад. друкарства, 2015. – С. 59–60.

90. Шульженко Л. Є. Економічна безпека стратегічного альянсу: системний підхід : монографія / Л. Є. Шульженко. – Луганськ : ТОВ «Промдрук», 2014. – 318 с.

91. Шабінський О. В. Управління економічною безпекою аграрних підприємств: теорія, методологія, практика : дис. д-ра економ. наук : 08.00.04 / О. В. Шабінський. – Харків, 2015. – 385 с.

92. Корженівська Н. Л. Економічні основи формування й функціонування ринку зерна в умовах глобалізації світогосподарських зв'язків України / Н. Л. Корженівська // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2014. – Вип. 10 (1). – С. 17-24.

93. Бойко В. Економічна безпека сільськогосподарських підприємств у забезпеченні ефективності їх функціонування / В. Бойко // Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств : матеріали III міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (23-28 травня 2014 р). – Л. : Ліга-Прес, 2014. – С. 40-43.

94. Березін О. В. Економіка підприємства : навч. посіб. / О. В. Березін, Л. М. Березіна, Н. В. Бутенко. – К. : Знання, 2009. – 390 с.

95. Якубович З. В. Недоліки методики оцінювання рівня економічної безпеки підприємств та шляхи їх усунення / З. В. Якубович // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – 2011. – № 704. – С. 71-76.

96. Ільяшенко В. А. Науково-практичні основи формування конкурентоздатності підприємств АПК / В. А. Ільяшенко // Держава та регіони. Серія: Економіка і підприємництво. – 2004. – № 2. – С. 66-70.

97. Іванченко Н. О. Концептуальна модель механізму функціонування системи забезпечення економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс] / Н. О. Іванченко. – 2012. – Режим доступу : <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/SR/article/view/4713/4829>.

98. Якубович З. В. Організаційні аспекти формування та забезпечення функціонування системи економічної безпеки підприємства / З. В. Якубович // Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні : зб. мат. VIII наук.-тех. конференції наук.-пед. працівників, 26-31 березня 2012 р. / Інститут підприємництва та перспективних технологій Національного університету «Львівська політехніка». – Л. : Видавничий відділ навчально-наукового інституту підприємництва та перспективних технологій Національного університету «Львівська політехніка», 2012. – С. 210–211.

99. Карпунь І. Н. Управління фінансовою санацією підприємства : навч. посіб. / І. Н. Карпунь. – Л. : «Магнолія-2006», 2009. – 418 с.

100. Василенко В. П. Вопросы обеспечения экономической безопасности – одно из направлений деятельности субъектов предпринимательства / В. П. Василенко // Логистика: проблемы и решения. – 2010. – № 5. – С. 43-45.
101. Беликов О. Основы комплексной системы обеспечения экономической безопасности бизнеса / О. Беликов // Менеджмент и менеджер. – 2007. – № 11. – С. 43-52.
102. Отенко І. П. Економічна безпека підприємства : навчальний посібник / І. П. Отенко, Г. А. Іващенко, Д. К. Воронков. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2012. – 256 с.
103. Довбня С. Б. Діагностика рівня економічної безпеки підприємства / С. Б. Довбня, Н. Ю. Гічова // Фінанси підприємств. – 2008. – № 4. – С. 88-97.
104. Управління ризиками та економічною безпекою : навч.-метод. посіб. / О. Д. Гудзинський, С. М. Судомир, Т. О. Гуренко, Н. В. Гайдамак. – К. : ІПК ДСЗУ, 2010. – 237 с.
105. Малащенко В. Економічна безпека підприємства як чинник ефективного корпоративного управління / Віталій Малащенко // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2011. – № 3. – С. 283-291.
106. Каламбет С. В. Механізм забезпечення економічної безпеки підприємств залізничної галузі / С. В. Каламбет, В. А. Воропай // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2013. – № 2. – С. 106-113.
107. Гавловська Н. І. Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Гавловська Наталія Іванівна // Харківський національний технічний ун-т. – Херсон, 2017. – 37 с.
108. Вакульчик О. М. Оцінка впливу зовнішньоекономічної діяльності на економічну безпеку підприємства / О. М. Вакульчик, Д. П. Дубицький // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Економіка. – 2009. – № 1. – С. 22-28.

109. Домашенко М. Д. Формування стратегії забезпечення економічної безпеки підприємства на світовому ринку / М. Д. Домашенко // Вісник Сумського державного університету. – 2014. – № 1. – С. 34-41.

110. Шевчик Б. М. Інструменти захисту суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності АПК від ризиків / Б. М. Шевчик // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2009. – № 4 (45). – С. 45-48.

111. Лоханова Н. Система управління станом економічної безпеки підприємства: проблемні питання, концепція розвитку / Н. Лоханова // Економіст. – 2005. – № 2. – С. 52-56.

112. Бойко В. В. Формування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Бойко Віталій Володимирович // Львів. нац. аграр. ун-т. – Л., 2012. – 20 с.

113. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : монографія / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – К. : Лібра, 2003. – 280 с.

114. Бойков А. В. Страхование: актуарные расчеты и математические модели страхования / А. В. Бойков. – М.: ОРГСЕРВИС-2000, 2008. – 172 с.

115. Корженівська Н. Л. Методики індикативного аналізу та експертних оцінок рівня економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації / Н. Л. Корженівська // Збірник наукових праць: Економічні науки. – 2014. – № 22. – С. 234-241.

116. Шевчик Б. М. Методичні підходи до вимірювання ризиків в АПК для прийняття економічно доцільних управлінських рішень / Б. М. Шевчик // Зовнішня торгівля: право та економіка : журнал. – 2008. – № 5. – С. 119-125.

117. Чорний В. М. Забезпечення економічної безпеки підприємств, що виходять на світові товарні ринки / В. М. Чорний // Вчені записки університету «КРОК». Серія: Економіка. – 2014. – Вип. 38. – С. 105-111.

118. Ілляшенко С. М. Управління інноваційним розвитком : навч. посіб. / С. М. Ілляшенко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – С. : ВТД «Університетська книга» ; К. : ВД «Княгиня Ольга», 2005. – 324 с.
119. Троц І. В. Забезпечення економічної безпеки на підприємстві з метою попередження банкрутства / І. В. Троц // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2012. – № 1 (59). – Ч. 2. – С. 223-227.
120. Свиридова Е. В. Обеспечение безопасного функционирования предприятия в условиях внешнего рынка / Е. В. Свиридова // Развитие внешнеэкономической деятельности в условиях глобализации : материалы I Междунар. науч.-практ. конф., 20-21 март. 2005 г. – Симферополь : Таврия, 2005. – С. 159.
121. Зерновая политика ЕЭП+ : Доклад № 9. – СПб : Евразийский банк развития, 2012. – 120 с.
122. Рослинництво України 2015 : статистичний збірник // Державна служба статистики України. – К., 2016 – 180 с.
123. Сорокун С. С. Аналіз динаміки розвитку ринку пшениці / С. С. Сорокун // Агроінформ. – 2008. – № 11-12. – С. 10-12.
124. Grain: World Markets and Trade [Електронний ресурс] // United States Department of Agriculture. – December 2006. – Режим доступу: <http://usda.mannlib.cornell.edu/usda/fas/grain-market//2000s/2006/grain-market-12-01-2006.pdf>.
125. Grain: World Markets and Trade [Електронний ресурс] // United States Department of Agriculture. – October 2016. – Режим доступу: <http://apps.fas.usda.gov/psdonline/circulars/grain.pdf>.
126. The Outlook for Farm Commodity Program Spending [Електронний ресурс] // The Congress of the United States. – 1992. – Режим доступу: https://www.cbo.gov/sites/default/files/102nd-congress-1991-1992/reports/1992_06_theoutlookforfarmcommodity.pdf.

127. Міщенко Н. М. Перспективи зернового ринку України / Н. М. Міщенко // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 2. – С. 79-92.

128. Баюра Д. Кому належить Україна. Зернотрейдер [Електронний ресурс] / Д. Баюра // Інформаційно-політичний портал «Четверта влада». – 11 червня 2003. – Режим доступу: <http://4vlada.net/politika-i-biznes/komu-prinadlezhit-ukraina-zernotreidery>.

129. Экономика экспорта пшеницы в Украине / И. Кобута, А. Сикачина, В. Жигadlo // ФАО Региональное бюро по Европе и Центральной Азии ; Исследования по политике перехода сельского хозяйства. – 2012. – № 5. – 59 с.

130. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2013 році : статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 160 с.

131. Маслак О. Ринок кукурудзи: цінові сюрпризи [Електронний ресурс] / О. Маслак // Економічний гектар. – 2013. – № 19. – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/ekonomichniy-gektar/1846-rynok-kukurudzy-tsinovi-siurpryzy.html>

132. Ukraine: Grain and Feed Update. Production is Stable, Domestic Consumption is Sliding // USDA Foreign Agricultural Service. – Kiev, 2016 – P. 18

133. Рясная Т. Кто покупает украинское зерно? Топ-20 стран-импортеров [Електронний ресурс] / Т. Рясная // Дело. – 12 июля 2016. – Режим доступу: <http://delo.ua/business/kto-pokupaet-ukrainskoe-zerno-top-20-stran-importerov-319774>.

134. Маслак О. Ринок ячменю: підсумки та перспективи [Електронний ресурс] / О. Маслак // Економічний гектар. – 2012. – №1-2. – Режим доступу : <http://www.agro-business.com.ua/ekonomichniy-gektar/846-rynok-iachmeniu-pidsumky-ta-perspektyvy.html>.

135. В 2014 году земельный банк агрохолдингов сократился [Електронний ресурс] // Економічна правда. – 11 вересня 2015. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/rus/news/2015/09/11/559313/>

136. Крупнейшие агрохолдинги Украины сквозь призму 2014 года [Електронний ресурс] // АгроПортал. – 30 жовтня 2015. – Режим доступу: <http://agroportal.ua/publishing/infografika/krupneishie-agrokholdingi-ukrainy-skvoz-prizmu-2014-goda>

137. 2014/15 маркетинговий рік: підсумки! [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ТОВ СП «Нібулон». – 24 липня 2015. – Режим доступу : <http://nibulon.com/news/novini-kompanii/2014-15-marketingovii-rik-pidsumki.html>.

138. Волошин Р. Методологія дослідження конкурентоспроможності зерна / Р. Волошин // Галицький економічний вісник. – 2009. – № 1. – С. 174-180.

139. Стіпахно В. І. Ринок зерна в Україні в умовах фінансової кризи: стан, перспективи та проблеми / В. І. Стіпахно // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту Серія «Економіка та менеджмент». – 2010. – Вип. 6/2(42). – С. 42-48.

140. Чорний В. М. Торговельна позиція українських підприємств на світовому ринку зерна [Електронний ресурс] / В . М. Чорний // Ефективна економіка. – 2017. – № 2. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5450>.

141. Чорний В. М. Особливості транспортних проблем експортних поставок зернових України / В. М. Чорний // Materials of the XI International scientific and practical conference, «Trends of modern science», May 30 - June 7, 2015. – Volume 5. Economic science. Sheffield. Science and education LTD, 2015. – Р. 12-14.

142. Опасаясь вооруженного конфликта, трейдеры существенно наращивают экспорт зерна из Украины [Електронний ресурс] // Дело. – 4 ноября 2014. – Режим доступу: <http://delo.ua/business/opasajas-vooruzhennogo-konflikta-trejdery-suschestvenno-naraschi-28244.1>

143. Зерновой кризис. Как всегда [Електронний ресурс] // Украинская правда. – 28 ноября 2006. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2006/11/28/4409281/view_print.

144. Зерно и зеро [Електронний ресурс] // Эксперт. – 2015. – № 31(34). – Режим доступу: <http://www.expert.ua/print/83/58/736>.
145. Египет отказался от украинской пшеницы [Електронний ресурс] // Главное. – 9 сентября 2016. – Режим доступу: <http://glavnoe.ua/news/n282779>.
146. Развитие торговых отношений и открытие новых рынков сбыта способствует повышению авторитета Украины [Електронний ресурс] // АПК-Информ: ИТОГИ. – 2016. – № 9 (27). – Режим доступу: <http://www.apk-inform.com/ru/exclusive/topic/1072315#.WD1dNPmLSM8>.
147. Чигір С. СОТ шкодить Україні? [Електронний ресурс] / С. Чигір // Економічна правда. – 19 січня 2010. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/publications/2010/01/19/224310>
148. Свідерська А. Поняття та класифікація ризиків у зовнішньоекономічній діяльності підприємства / А. Свідерська // Галицький економічний вісник. – Тернопіль : ТНТУ, 2014. – Т. 46. – № 3. – С. 113-121.
149. Экспорт зерна из Украины заблокирован [Електронний ресурс] // Подробности. – 10 августа 2010. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/707125-eksport-zerna-iz-ukrainy-zablokirovan.html>.
150. Лавріненко І. Аграрна розписка як форма альтернативного кредитування [Електронний ресурс] / І. Лавріненко // Юридична газета. – 2016. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/agrarna-rozpiska-yak-forma-alternativnogo-kredituvannya.html>.
151. Review of Agricultural Investment Policies of Ukraine: Project Report [Електронний ресурс] // OECD. – 2015. – Режим доступу: [http://www.oecd.org/globalrelations/Agricultural_Investment_Policies_Ukraine_EN G.pdf](http://www.oecd.org/globalrelations/Agricultural_Investment_Policies_Ukraine_EN_G.pdf).
152. International Grains Council [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.igc.int/en/Default.aspx>.
153. Commodity Prices. Wheat [Електронний ресурс] // IndexMundi. – Режим доступу: <http://www.indexmundi.com/commodities/?commodity=wheat&months=120>.

154. The Global Competitiveness Report 2017-2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>.

155. ТОП 5 фактов о логистике украинского зерна [Електронний ресурс] // Агропортал. – 26 октября 2015. – Режим доступу: <http://agroportal.ua/news/rastenievodstvo/top-5-faktov-o-logistike-ukrainskogo-zerna>.

156. Анализ зерновой логистики Украины и предложения по ее модернизации // ИА «АПК-Информ» – «Украинская зерновая ассоциация». – К., 2013. – 88 с.

157. Купченко А. Элеваторные мощности Украины [Електронний ресурс] / А. Купченко // АПК-Информ: ИТОГИ. – 12 августа 2014. – Режим доступу: http://www.apk-inform.com/ru/exclusive/topic/1034125#.WD8qz_mLSM8.

158. Розвиток річкової логістики збільшить експортні можливості України [Електронний ресурс] // РБК-Україна. – 25 серпня 2015. – Режим доступу : <https://daily.rbc.ua/ukr/show/razvitie-rechnoy-logistiki-uvelichit-eksportnye-1440491048.html>.

159. Ukrainian Grain Logistics – infographics [Електронний ресурс] // First Logistic Company. – Режим доступу : <http://1lk.com.ua/en/infographics>.

160. Guadagni M. Ukraine – Grain Logistics [Електронний ресурс] / M. Guadagni, M. C. Pachon // World Bank Group. – 24.03.2015. – Режим доступу: http://www.usubc.org/site/files/Maurizio_and%20Maria_Ukraine%20%20Grain_Transport%20and_Logistic_PDF.pdf.

161. Експорт зернових культур України за 2014-2015 м. р. [Електронний ресурс] – 2015. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/system/files/Експорт%20зернових%20за%202014-15%20MP.pdf>.

162. Украина: зерноперевалочные мощности в портах // Укراгроконсалтинг. – К., 2014. – 9 с.

163. Шматок О. В. Аграрна логістика в Україні / О. В. Шматок // Географія та туризм. – 2012. – Вип. 18. – С. 221-233.

164. Чорний В. М. Внешние риски выхода на мировой рынок зерна в процессе развития конкурентоспособности украинской продукции / В. М. Чорний // Современный научный вестник. – 2015. – № 10 (257). – С. 15-20.

165. Чорний В. М. Транспортна інфраструктура у внутрішніх ризиках експортних поставок зернових / В. М. Чорний // Вчені записки університету «КРОК». Серія: Економіка. – 2015. – Вип. 41. – С. 87-93.

166. Урожай зерновых в Украине в 2015 году снизился более чем на 6% [Електронний ресурс] // Корреспондент. – 26 января 2016. – Режим доступа: <http://korrespondent.net/business/economics/3620114-urozhai-zernovykh-v-ukrayne-v-2015-hodu-snyzylsia-bolee-chem-na-6>.

167. Інфографіка: скільки врожаю зібрала Україна в 2015 році [Електронний ресурс] // Форбс Україна. – 6 листопада 2015. – Режим доступу : <http://forbes.net.ua/business/1405198-infografika-skolko-urozhaya-sobrala-ukraina-v-2015-godu>

168. Віленчук О. М. Концептуальні підходи до ідентифікації, оцінювання та управління ризиками в аграрній сфері / О. М. Віленчук // Вісник ЖНАЕУ. – 2013. – № 1/2 (37). – Т. 2. – С. 137-147.

169. Моргун В. Потенциал сорта как основа урожайности пшеницы [Електронний ресурс] / В. Моргун, В. Швартау // Зерно. – 2010. – № 5. – Режим доступа: <http://www.zerno-ua.com/journals/2010/may-2010-god/potencial-sorta-kak-osnova-urozhaynosti-pshenicy>

170. Офіційний сайт Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.fao.org>.

171. Итоги зернового года: хронология сезона-2006/07 [Електронний ресурс] // Портал «АПК Информ». – 30 липня 2007. – Режим доступа: http://www.apk-inform.com/ru/news/48152#.WDQlp_mLSM8.

172. Украине грозит запрет экспорта зерна и мяса [Електронний ресурс] // Деловая столица. – 8 августа 2016. – Режим доступа:

<http://www.dsnews.ua/economics/ukraine-grozit-zapret-eksporta-zerna-i-myasa-08082016104400>.

173. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2015 рік : Статистичний бюлетень. – К. : Державна служба статистики України, 2016. – 48 с.

174. Кошельник В. М. Матеріально-технічне забезпечення розвитку сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] / В. М. Кошельник // Ефективна економіка. – 2014. – № 4. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2920>.

175. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільському господарстві У 2015 році. – К. : Державна служба статистики, 2016. – 160 с.

176. Урожайність зернових в Україні в рази нижча європейських показників [Електронний ресурс] // Корреспондент. – 29 липня 2013. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/business/economics/1586131-urozhajnist-zernovih-v-ukrayini-v-razi-nizhcha-evropejskih-pokaznikiv>

177. Тітова С. П. Особливості прояву ризику в діяльності аграрних підприємств / С. П. Тітова // Економіка АПК. – 2009. – № 14. – С. 33-36.

178. Елеваторні потужності України вимагають модернізації [Електронний ресурс] // Рівність в Україні. – 22 серпня 2014. – Режим доступу : <http://www.rivnist.in.ua/news/2014/08/22/6068>.

179. Агробізнес України – 2014 [Електронний ресурс] // Інфографічний довідник. – 2015. – Режим доступу : <http://agrex.gov.ua/wp-content/uploads/Infografika-silskogo-gospodarstva-Ukrayini-vid-BakerTilly-ta-Latifundist.pdf>.

180. Жмуденко В. О. Особливості управління ризиками в аграрній сфері / В. О. Жмуденко // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2015. – № 3 (58). – С. 55-61.

181. Зленко О. В. Забезпеченість фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств та ефективність їх використання / О. В. Зленко // Агроінком : науково-практичне видання. – 2011. – № 12. – С. 83-86.

182. Фінансова політика в аграрному секторі економіки: стан та перспективи : монографія / І. В. Абрамова, О. М. Віленчук, Д. І. Дема та ін. ; за ред. проф. Д. І. Деми. – Житомир : ЖНАЕУ, 2015. – 364 с.

183. Чорний В. М. Внутрішні ризики виходу українських підприємств на світовий ринок зерна / В. М. Чорний // Фінансові послуги. – 2017. – № 1. – С. 44-48.

184. Корженівська Н. Л. Ринкова глобалізація та її вплив на економічну безпеку зерновиробників / Н. Л. Корженівська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : зб. наук. пр. – 2015. – Вип. 14. – С. 136-140.

185. Мантур-Чубата О. С. Розробка основних практичних кроків по здійсненню управління ризиками зовнішньоекономічної діяльності підприємств / О. С. Мантур-Чубата // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2012. – Т. 2. – № 6. – С. 114-118.

186. Кинев Ю. Ю. Оценка рисков финансово-хозяйственной деятельности предприятий на этапе принятия управленческого решения. Менеджмент в России и за рубежом, 2000, № 5. [Електронний ресурс] / Ю. Ю. Кинев. – Режим доступу: <http://www.dis.ru/library/manag/archive/2000/5/1514.html>.

187. Саати Т. Принятие решений методом анализа иерархий: Пер. с англ. — М.: Радио и связь, 1989. – 316 с.

188. Романов А. А. Статистическое изучение рекламной деятельности / А. А. Романов // Вопросы статистики. – 2003. – №1. – С. 29-33.

189. Андропова І. О. Застосування методів Т. Сааті (теорія невизначеної множини) для оцінки платоспроможності позичальника / І. О. Андропова // Збірка праць магістрантів Донецького національного технічного університету. –

Вип. 1. – Донецьк: ДонНТУ Міністерства освіти і науки України, 2002. – С. 16-21.

190. Рейтинг 20 найефективніших агрокомпаній України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://forbes.net.ua/ua/magazine/forbes/1399408-rejting-20-najefektivnishih-agrokompanij-ukrayini>.

191. Cherniy V. M. Adaptation to external risks of general exporters / V. M. Cherniy // *Stredoevropsky vestnik pro vedu a vyzkum*. – 2015. – № 8 (21). – P. 17-26.

192. Чорний В. М. Зниження ризиків експорту продукції зерновиробництва / В. М. Чорний [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/28_PRNR_2015/Economics/12_199113.doc.htm.

193. Ринок агрострахування України у 2017-му андерайтинговому році : Аналітичне дослідження [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://forinsurer.com/files/file00624.pdf>.

194. Криворучко А. В. Розвиток страхового ринку в сільському господарстві / А. В. Криворучко // *Економіка АПК*. – 2008. – № 6. – С. 66-70.

195. Пластун В. Л. Страхування ризиків сільськогосподарських підприємств / В. Л. Пластун // *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. – 2008. – №12/1 (33). – С. 58-62.

196. Дергалюк І. В. Економічна безпека національного зернового сектору України в умовах світової продовольчої кризи / І. В. Дергалюк // *Стратегічні пріоритети*. – 2010. – № 4 (17). – С. 76-83.

197. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2013 році : статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 160 с.

198. Чорний В. М. Вплив державного регулювання на фінансові ризики підприємств-експортерів зернових / В. М. Чорний // *Materialy XI mezinarodni vedecko – prakticka conference «Aplikovane vedecke novinky – 2015» Dil 3.: Praha. Publishing House «Education and Science»*, 2015. – С. 8-11.

199. Чорний В. М. Механізм забезпечення економічної безпеки підприємств, що виходять на світові товарні ринки / В. М. Чорний // Вчені записки університету «КРОК». Серія: Економіка. – 2016. – Вип. 44. – С. 95-101.

200. Тюріна Н. М. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : навч. посіб. / Н. М. Тюріна, Н. С. Карвацка. – К. : ЦУЛ, 2013. – 408 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Довідки про впровадження результатів дослідження

Додаток А.1

Дочірнє підприємство державної акціонерної компанії
«ХЛІБ УКРАЇНИ»
ТОРГОВИЙ ДІМ «УКРХЛІБПРОДУКТИ»

Subsidiary company of the state joint-stock company
«KHLIB UKRAINY»
«UKRHLIBPRODUKTY TRADING HOUSE»

Україна, 01033, м. Київ, вул. Саксаганського, 1
тел: +38 (067) 409-70-29

01033, 1, Saksaganskogo str., Kyiv, Ukraine
tel: +38 (067) 409-70-29
e-mail: uhp.trade@gmail.com

9.08.2017 № 9-08/2017

На № _____ від _____

Довідка

Про впровадження результатів наукових досліджень Чорного Владислава Михайловича

На здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю
21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності.

Довідку складено про те, що висновки і положення, обґрунтовані в межах дисертаційного дослідження Чорного Владислава Михайловича, присвячено питанням економічної безпеки аграрних підприємств та поданого на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук, використані в практичній діяльності Дочірнього підприємства Державної акціонерної компанії «Хліб України» «Торговий Дім «Укрхлібпродукти».

При підготовці стратегічних планів розвитку підприємства було використано наукові розробки Чорного В. М., як: перелік чинників, що перешкоджають забезпеченню економічної безпеки на підприємствах АПК (агропромисловий комплекс) України в сучасних умовах та рівня економічної безпеки українських підприємств- суб'єктів світового ринку зерна, а саме: забезпечення конкурентоздатності продукції, оцінка торговельної позиції українських підприємств на світовому ринку зерна, своєчасне пристосування до динамічних змін і забезпечення ефективної реакції на загрози підприємств експортерів при виході на світові ринки.

Довідку складено без фінансових зобов'язань перед автором.

Директор

В.М.Калиновська

Додаток А.2

Дочірнє підприємство державної акціонерної компанії
«ХЛІБ УКРАЇНИ»
«Одесазерно»

Україна, 65013, м.Одеса, Балтійська дорога, 2
тел: +38 (067) 407-99-97
e-mail: uhp.trade@gmail.com

Subsidiary company of the state joint-stock company
«KHLIB UKRAINY»
"ODESAZERNO"

65013, 2, Baltiyska doroga, Odessa, Ukraine
tel: +38 (067) 407-99-97
e-mail: uhp.trade@gmail.com

13.02.2014 № 15-02/2014

На № _____ від _____

Довідка

Про впровадження результатів наукових досліджень Чорного Владислава Михайловича

На здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю
21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності.

Довідку складено про те, що висновки і положення, обґрунтовані в межах дисертаційного дослідження Чорного Владислава Михайловича, присвячено питанням економічної безпеки аграрних підприємств та поданого на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук, використані в практичній діяльності Дочірнього підприємства Державної акціонерної компанії «Хліб України» «Одесазерно».

Для організації управління процесом підвищення рівня економічної безпеки підприємства було використано наукові розробки Чорного В. М., як: обґрунтовані заходи щодо зміцнення стану окремих функціональних елементів економічної безпеки, створення відокремлених підрозділів з управління економічною безпекою в агрохолдінгах та/або для аграрних підприємств менших за розмірами – штабні форми організації підрозділу економічної безпеки, які добре обізнані щодо фактичного стану окремих елементів господарської діяльності підприємства.

Політична стабільність, удосконалення законодавства, розвиток інфраструктури зернового ринку, «чесна» конкуренція, запровадження новітніх технологій в агропромисловому комплексі, стабільна та відкрита співпраця з країнами-імпортерами та потенційними покупцями, зниження податкового тиску – ці зовнішні фактори економічної безпеки мають можливість дати прогнозований та стабільний розвиток агропромисловому комплексу країни.

Довідку складено без фінансових зобов'язань перед автором.

Директор

Л.В.Власюк

Додаток А.3

ДЕРЖАВНА АКЦІОНЕРНА КОМПАНІЯ «ХЛІБ УКРАЇНИ»

STATE JOINT-STOCK COMPANY «KHLIB UKRAINY»

Україна, 01033, м. Київ, вул. Саксаганського, 1
 тел.: (044) 206-15-37, факс: (044) 206-15-25
 www.khlhb.com.ua

1, Sakskahanskoho Str., Kyiv, 01033, Ukraine
 tel.: (044) 206-15-37, fax: (044) 206-15-25
 e-mail: official@khlhb.com.ua

09.02-2017/ № 1-6-10/75

На № _____ від _____

Довідка

Про впровадження результатів наукових досліджень

Чорного Владислава Михайловича

На здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю
 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності.

Довідку складено про те, що висновки і положення, обґрунтовані в межах дисертаційного дослідження Чорного Владислава Михайловича, присвячено питанням економічної безпеки аграрних підприємств та подано на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук, використані в практичній діяльності.

При підготовці аналітичних матеріалів щодо ефективності функціонування підприємства було використано наукові розробки Чорного В.М., щодо здійснення заходів із забезпечення економічної безпеки, а саме: забезпечення конкурентоздатності продукції, своєчасне пристосування до динамічних змін і забезпечення ефективної реакції на загрози підприємств експортерів при виході на світові ринки.

Довідку складено без фінансових зобов'язань перед автором.

Голова правління

М. Скородинський

М.М. Скородинський

Додаток А.4

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор Університету економіки та права «КРОК»

_____ С. М. Лаптев

« ____ » _____ 20__ року

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЧОРНОГО ВЛАДИСЛАВА МИХАЙЛОВИЧА В НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Комісія у складі: голови - Проректора з науково-педагогічної роботи Університету, кандидата економічних наук, доцента Шикова О. М.,

та членів комісії: завідувача кафедри міжнародних економічних відносин, доктора економічних наук, професора Рокочої В. В. та кандидата економічних наук, доцента кафедри міжнародних економічних відносин Стародубцевої О. І.

ВСТАНОВИЛА

Випусником аспірантури університету економіки та права «КРОК» Чорним В. М. на основі проведеного ним дисертаційного дослідження за темою «Забезпечення економічної безпеки українських підприємств, що виходять на світові товарні ринки (на прикладі світових ринків зерна)», було створено програми модулів навчальних дисциплін за вибором студента. Програми з модулів складено відповідно до варіативної частини освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів спеціальності 6.030503 «Міжнародна економіка». Навчальні дисципліни викладаються здобувачам ступеня бакалавр у ВНЗ Університет економіки та права «КРОК».

Метою модулів є забезпечення здобувачів початковими знаннями щодо забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств при виході на світовий ринок в умовах переходу економіки України до сталого розвитку.

Створені Чорним В. М. модулі відповідають сучасним завданням удосконалення якості підготовки фахівців на базі компетентнісного підходу.

Голова комісії:

Проректор з науково-педагогічної роботи Університету к. е. н, доцент

Члени комісії:

Завідувач кафедри міжнародних економічних відносин,
доктор економічних наук, професор

кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин

Шикова О. М.

Рокоча В. В.

Стародубцева О. І.

Додаток Б
СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ
ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях та виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз

1. Чорний В. М. Забезпечення економічної безпеки підприємств, що виходять на світові товарні ринки / В. М. Чорний // Вчені записки університету «КРОК». Серія: Економіка. – 2014. – Вип. 38. – С. 105-111.
2. Чорний В. М. Транспортна інфраструктура у внутрішніх ризиках експортних поставок зернових / В. М. Чорний // Вчені записки університету «КРОК». Серія: Економіка. – 2015. – Вип. 41. – С. 87-93.
3. Чорний В. М. Механізм забезпечення економічної безпеки підприємств, що виходять на світові товарні ринки / В. М. Чорний // Вчені записки університету «КРОК». Серія: Економіка. – 2016. – Вип. 44. – С. 95-101.
4. Чорний В. М. Внутрішні ризики виходу українських підприємств на світовий ринок зерна / В. М. Чорний // Фінансові послуги. – 2017. – № 1. – С. 44-48.
5. Чорний В. М. Торговельна позиція українських підприємств на світовому ринку зерна [Електронний ресурс] / В. М. Чорний // Ефективна економіка. – 2017. – № 2. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5450/>

У наукових періодичних виданнях інших держав

6. Cherniy V. M. Adaptation to external risks of general exporters / V. M. Cherniy // Stredoevropsky vestnik pro vedu a vyzkum. – 2015. – № 8 (21). – P. 17-26.
7. Чорний В. М. Внешние риски выхода на мировой рынок зерна в процессе развития конкурентоспособности украинской продукции / В. М.

Чорний // Современный научный вестник. – 2015. – № 10 (257). – С. 15-20.

В інших виданнях

8. Чорний В. М. Вплив державного регулювання на фінансові ризики підприємств-експортерів зернових / В. М. Чорний // Materialy XI mezinarodni vedecko – prakticka conference «Aplikovane vedecke novinky – 2015» Dil 3.: Praha. Publishing House «Education and Science», 2015. – С. 8-11.

9. Чорний В. М. Економічні ризики річкових експортних перевезень зернових / В. М. Чорний // «Динаміката на съвременната наука – 2015». – София.: «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2015. – С. 12-14.

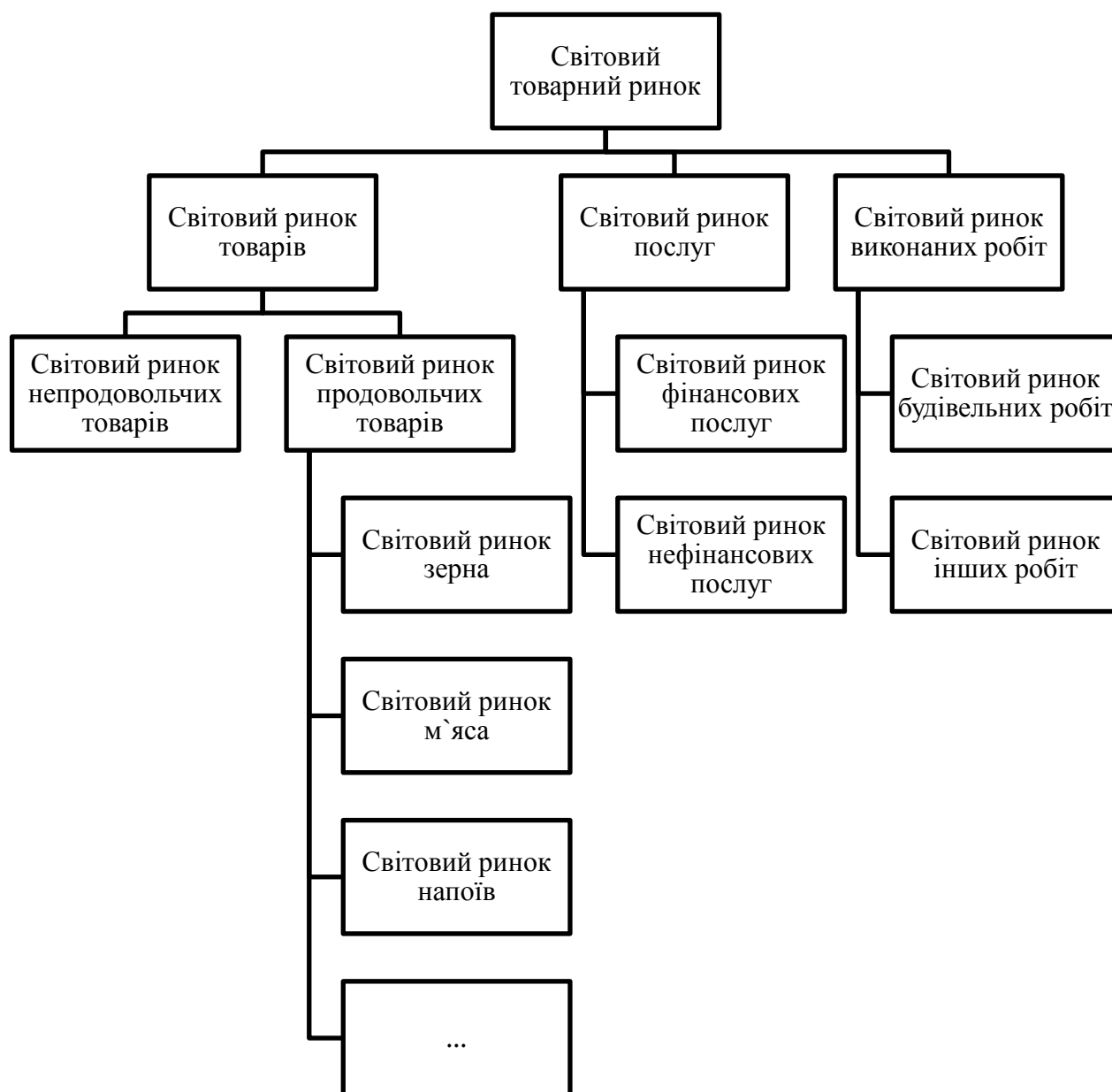
10. Чорний В. М. Загрози і ризики експорту зернових та шлях їх подолання / В. М. Чорний // Materialy XI mezinarodni vedecko – prakticka conference «Aplikovane vedecke novinky – 2015» Dil 2.: Praha. Publishing House «Education and Science», 2015. – С. 7-10.

11. Чорний В. М. Зниження ризиків експорту продукції зерновиробництва / В. М. Чорний [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/28_PRNR_2015/Economics/12_199113.doc.htm.

12. Чорний В. М. Особливості транспортних проблем експортних поставок зернових України / В. М. Чорний // Materials of the XI International scientific and practical conference, «Trends of modern science», May 30 - June 7, 2015. – Volume 5. Economic science. Sheffield. Science and education LTD, 2015. – P. 12-14.

Додаток В

Структура світового товарного ринку за об'єктами купівлі-продажу*

Джерело: авторська розробка

Додаток Д

Групи типових індикаторів економічної безпеки агропідприємства

Таблиця Д.1

Перша група

Функціональні складові	Індикатори
Ринкова та інтерфейсна	Коефіцієнт ринкової віддачі активів Конкурентоспроможність і якість продукції Співвідношення валової і товарної продукції Частка підприємства на ринку Коефіцієнт ефективності рекламної політики підприємства Ефективність зовнішньоекономічної діяльності Зміни у використанні каналів реалізації
Політико-правова	Наявність на підприємстві юридичної служби (юриста) Рівень витрат на обслуговування юридичного підрозділу Ефективність діяльності відповідних підрозділів щодо підписання договорів та контрактів. Цінова політика підприємства
Податково-тарифна	Величина податків і платежів у загальній сумі зобов'язань Величина податків і платежів у загальній сумі прибутку Податкові пільги Бюджетне фінансування Митні тарифи. Мінімізація податкових ризиків
Фінансово-кредитна	Індекс обсягів виробництва. Динаміка прибутку. Маржинальний дохід Розмір заборгованості, в т. ч. простроченої. Рентабельність Платоспроможність (у т. ч. експортерів). Індекс капіталовкладень Частка довгострокових кредитів у позикових коштах Коефіцієнт фінансової залежності Страхування ризиків та втрат
Інвестиційно-інноваційна	Фактичний і необхідний обсяг інвестицій. Рівень інвестицій в оновленні основних засобів Рівень інноваційної активності. Частка реалізації інноваційної продукції в обсягу реалізації

Джерело: [115, с. 240]

Таблиця Д.2

Друга група

Функціональні складові	Індикатори
Інфраструктурна і логістична	Товарооборот. Вантажообіг (власним та залученим транспортом) Площі складських приміщень.
Інформаційна	Наявність на підприємстві інформаційно-аналітичного підрозділу. Коефіцієнт повноти інформації. Коефіцієнт точності інформації. Коефіцієнт суперечливості інформації. Зв'язок із громадськістю, формування позитивного іміджу Ефективність інформаційно-аналітичного забезпечення. Рівень захисту комерційної інформації та рівень втрат від промислового шпіонажу
Техніко-технологічна	Ступінь зносу основних виробничих фондів. Завантаження спеціалізованого обладнання та виробничих потужностей. Рівень прогресивності технологій. Частка витрат на НДДКР. Коефіцієнт оновлення основних виробничих фондів Оснащеність виробництва основними видами ресурсів
Виробнича	Частка пошкодження врожаю (зниження сортності через шкідників) Частка втрати врожаю (загибель врожаю від природних умов) Індекс зростання собівартості 1 тонни зерна
Управлінська	Заохочувальні та штрафні заходи. Ефект та результативність кадрової політики Результати контрольних заходів, в т.ч. управлінського обліку

Джерело: [115, с. 240]

Таблиця Д.3

Третя група

Функціональні складові	Індикатори
Енергетична	Енергоємність. Структура і вартість енергоносіїв. Обсяги використання власної сировини в якості біопалива Стан енергетичного балансу Питома вага енергетичної складової в собівартості продукції
Екологічна	Наявність екологічної служби. Витрати на захист навколишнього середовища Середній рівень деструктивного впливу. Питома вага витрат на екологічну безпеку у собівартості
Силова та охоронна	Питома вага працівників служби охорони у загальній чисельності робітників підприємства. Частота розкрадання майна, порушень трудової дисципліни та рівень втрат від цих дій. Рівень витрат на обслуговування служби охорони Забезпеченість охорони приміщень, устаткування, офісів, працівників підприємства. Рівень запобігання рейдерським атакам. Рівень охорони праці
Соціальна	Рівень заборгованості по заробітній платі. Рівень оплати праці у співвідношенні до середнього показника у галузі або економіки в цілому Рівень соціальної інфраструктури. Рівень профспілкової діяльності
Інтелектуальна і кадрова	Показник освітнього рівня Рівень витрат на підготовку кадрів Плинність робітників високої кваліфікації. Питома вага працівників апарату управління у загальній кількості працюючих. Питома вага інженерно-технічних та наукових робітників. Частка зарплати у собівартості

Джерело: [115, с. 240]

Додаток Е

Результати експертного опитування щодо вагомості загроз зовнішнього та внутрішнього середовища виходу на зовнішній ринок для аграрних підприємств

Питання: Які найбільш вагомі внутрішні загрози для аграрного підприємства ви бачите при виході на зовнішній ринок? Оцініть вплив внутрішніх загроз середовища від 0 до 3 балів.

Таблиця Е.1

Оцінка впливу внутрішніх загроз середовища

№ з/п	Загрози	Оцінка сили впливу загрози (від 0 до 3 балів)		
		АХ «ІМК»	ДП «Хліб України»	ФГ «Агро-Схід»
1	2	3	4	5
1	Недостатність елеваторних потужностей	3	3	3
2	Недостатність транспортних потужностей	3	3	3
3	Недостатність кваліфікованого персоналу для ЗЕД	3	3	3
4	Втрата частини врожаю	2	2	3
5	Недоступність кредитних ресурсів	2	2	3
6	Втрата якості зерна	2	2	2
7	Недостатність власної техніки для виробництва	2	2	2
8	Втрата врожаю під час зберігання	2	2	2
9	Висока плинність кадрів	1	2	2
10	Лояльність персоналу	2	2	1
11	Рівень заробітної плати	2	1	2
12	Недостатня рентабельність	2	1	2
13	Підвищення собівартості зерна	1	1	2
14	Технічний стан основних засобів (можливість поламки)	1	1	2
15	Недостатній запас фінансової міцності	1	1	2
16	Відставання в інформаційних технологіях	1	1	1

Джерело: авторська розробка

Продовження додатку Е

Питання: Які найбільш вагомі зовнішні загрози для аграрного підприємства ви бачите привиході на зовнішній ринок? Оцініть вплив зовнішніх загроз середовища від 0 до 3 балів.

Таблиця Е.2

Оцінка впливу зовнішніх загроз середовища

№ з/п	Загрози	Оцінка сили впливу загрози (від 0 до 3 балів)		
		АХ «ІМК»	ДП «Хліб України»	ФГ «Агро-Схід»
1	2	3	4	5
1	Зниження ринкових цін	3	3	3
2	Зниження попиту	3	3	3
3	Значна затримка при транспортуванні	3	3	3
4	Втрата вантажу під час транспортування	3	2	3
5	Затримка платежу партнером	2	3	3
6	Можливість розірвання контракту	2	2	3
7	Втрата контракту чи додаткові витрати за контрактом через політичні бар'єри	2	3	2
8	Втрата контракту чи додаткові витрати за контрактом через економічні бар'єри	3	2	2
9	Надмірне державне регулювання ринку	1	1	2
10	Нестабільність законодавства	1	1	2
11	Висока інфляція	1	1	2
12	Несвоєчасна сертифікація товару	2	1	1
13	Значна конкуренція з боку транснаціональних зернотрейдерів	1	1	2
14	Ризик вибору надійного партнера	1	1	2
15	Некоректне заповнення митних документів	1	1	1
16	Коливання валютних курсів	1	1	1

Джерело: авторська розробка

Продовження додатку Е

Питання: Оцініть вплив ризиків при виході на зернові ринки наступних країн від 0 до 3 балів.

Таблиця Е.3

**Якісна оцінка зовнішньоекономічних ризиків для проекту виходу на нові
ринки зернових вітчизняного виробника**

Код ризи- ку	Ризик	Оцінки для ринків					
		Китай		Іран		Ефіопія	
		Вплив	Ймовірність	Вплив	Ймовірність	Вплив	Ймовірність
1	2	3	4	5	6	7	8
	Пов'язані з договірним процесом						
	<i>Пов'язані з умовами контракту</i>						
УКК	– умови кількості	1	0,2	1	0,3	2	0,1
УКЯ	– умови якості	2	0,2	2	0,2	1	0,1
УКЦ	– умови ціни	0	0,3	1	0,2	2	0,3
УКП	– умови поставки	1	0,2	1	0,1	1	0,3
УКВ	– валютно-фінансових умов	1	0,1	1	0,1	2	0,1
	Зовнішні						
	<i>1.Політичні</i>						
ЗП1	– націоналізації та експропріації	1	0,1	2	0,2	0	0,2
ЗП2	– обмеження конвертації певної валюти	2	0,4	2	0,4	1	0,1
ЗП3	– одностороннє припинення контракту	1	0,3	2	0,4	1	0,2
	<i>2.Макроекономічні</i>						
ЗМ1	– обмеження на імпорт	3	0,7	3	0,8	3	0,4
ЗМ2	– коливання курсу валют	0	0,05	1	0,2	0	0,05
	<i>3.Ринкові</i>						
РЗП	– зниження попиту	1	0,3	3	0,2	1	0,5
РЗЦ	– зниження цін	2	0,2	3	0,1	2	0,4
	<i>4.Ризики надійності партнера</i>						
НП1	– невиконання партнером зобов'язань	1	0,1	2	0,2	3	0,3
НП2	– неплатоспроможність партнера	1	0,1	1	0,2	3	0,4
НП3	– припинення контракту партнером через особисті обставини	2	0,2	2	0,2	2	0,3
НП4	– затримки поставок з вини партнера	2	0,2	3	0,3	3	0,5
	Пов'язані з етапом угоди						
ЕУМ	Митне оформлення	2	0,2	1	0,1	2	0,3
ЕУР	Реалізаційні (тривалість розрахунку)	1	0,1	3	0,2	3	0,4
ЕУТ	Транспортні	2	0,4	1	0,2	1	0,2
	Загальна кількість ризиків з високою ймовірністю реалізації	3		3		6	
	Сила впливу ризиків з високою ймовірністю реалізації	7		7		15	
	Інтегральна оцінка ризикованості ринку (Вагомість * Силу впливу * Ймовірність настання)	7,2		9,4		10,4	

Джерело: авторська розробка

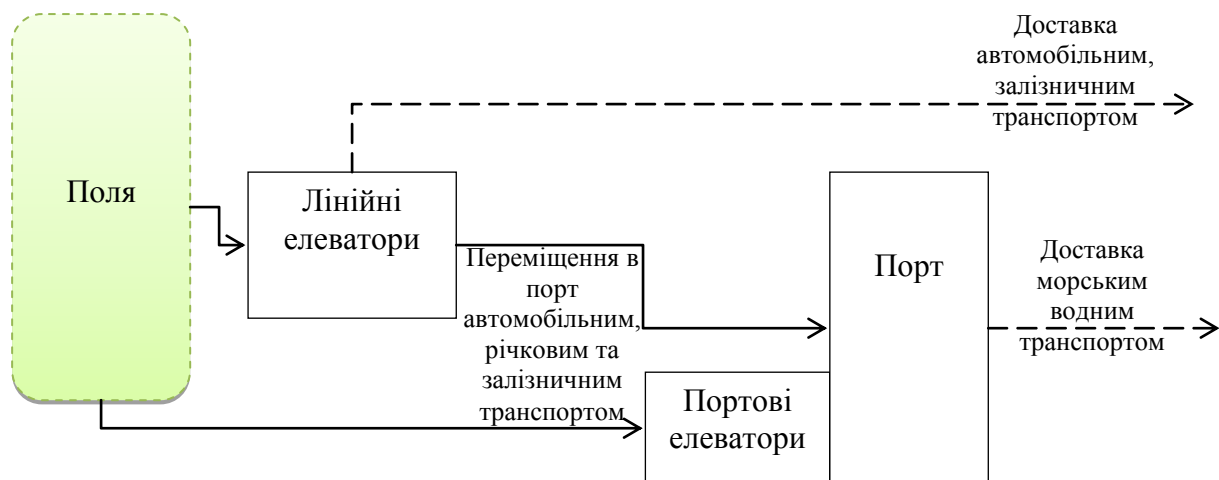
Продовження додатку Е

Питання: Які найбільш вагомі транспортні ризики для аграрного підприємства ви бачите привиході на зовнішній ринок ? Оцініть вплив загроз середовища від 0 до 3 балів.

*Таблиця Е.4***Оцінка впливу транспортних ризиків**

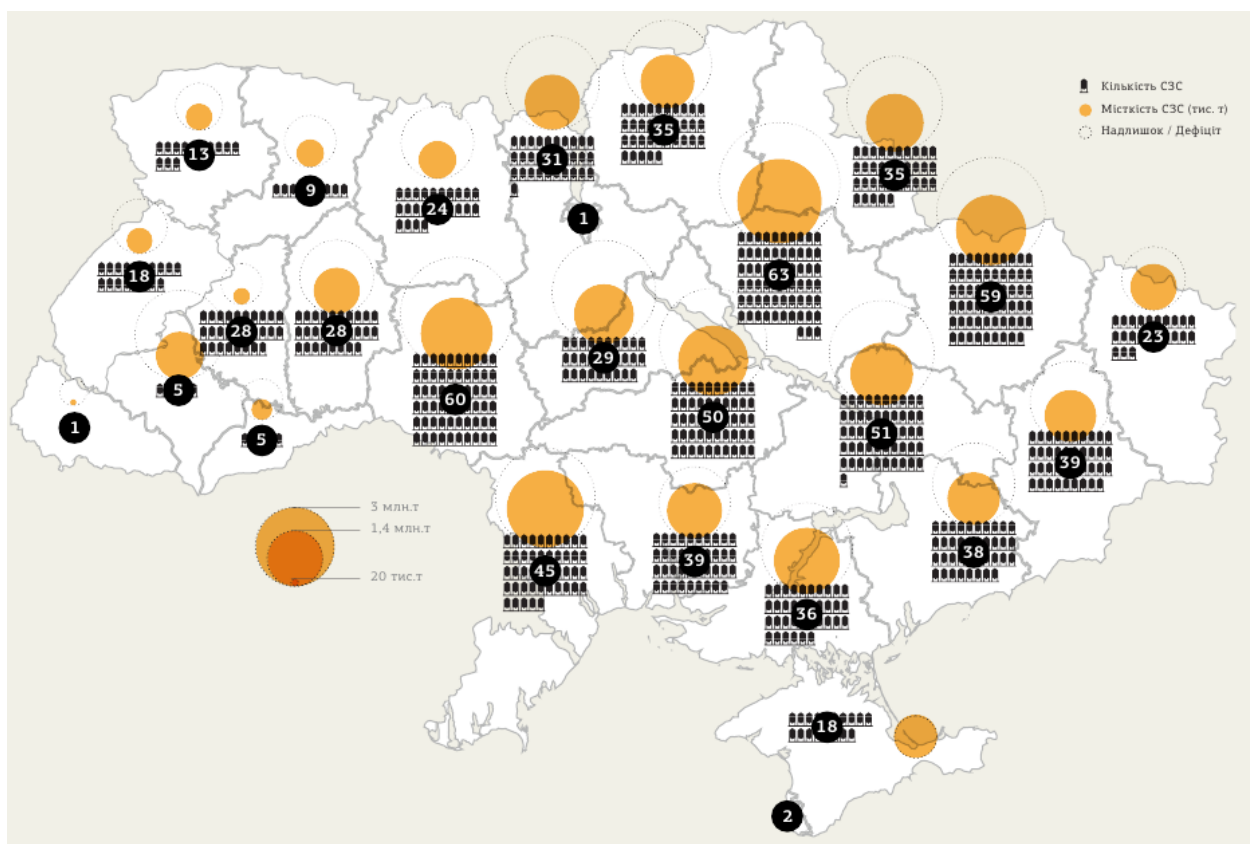
№ з/п	Загрози	Оцінка сили впливу загрози (від 0 до 3 балів)		
		ІМК	Укрхліб	ФГ «Агро-Схід»
1	Втрата якості зерна через неналежні умови зберігання	3	2	3
2	Затримка вантажів на залізниці	2	3	3
3	Втрата врожаю через недостатність елеваторів	2	2	3
4	Малий потенціал портових потужностей	2	3	2
5	Висока вартість транспортування зерна до елеваторів/портів	2	2	2
6	Затримка вантажів через поганий стан доріг	2	2	2

Джерело: авторська розробка

Додаток Ж**Логістична система поставки зернових з України**

Джерело: доопрацьовано автором на основі [155]

Додаток 3. Кількість та місткість зерносховищ у порівнянні до потреб зі збереження зерна

Джерело: [137]

Додаток К. Критерії оцінки внутрішніх ризиків АХ «ІМК»

№ з/п	Фактор ризику	Оцінка	
		Бал	Критерії
1	Якість сівоматеріалу	1	Використовуються високопродуктивні, районовані сорти зернових. Надійні постачальники.
		2	Переважає використання якісних сортів, помірна надійність постачальників
		3	Більшість сортів невисокої якості, помірна надійність постачальників
		4	Контроль сортів не здійснюється. Існує практика невиконання домовленостей основними постачальниками.
2	Хвороби та шкідники	1	Обробка від шкідників та хвороб здійснюється по стандарту якісними добривами та препаратами
		2	Обробка здійснюється не в повному обсязі, або якість препаратів неналежа
		3	Обробка здійснюється не кожного року, або якість препаратів незадовільна
		4	Обробка не здійснюється
3	Родючість ґрунтів	1	Від 4 балів віднімається по 1 балу за виконання кожного пункту: - сівозміни виконуються згідно зі стандартом; - добрива застосовують згідно зі стандартом; - наявність систем зрошення; - відпочинок землі під паром.
		2	
		3	
		4	
4	Зростання собівартості через: – перевитрати матеріальних ресурсів – зростання транспортних витрат – зростання витрат на оплату праці	1	Існує слабкий рівень загрози збільшення витрат через зростання валютного курсу на 1-5%
		2	-//- зростання курсу на 5-15%
		3	-//- зростання курсу на 15-50%
		4	-//- зростання курсу на 50% і вище
5	Нестача ресурсів. Рівень забезпеченості земельними ресурсами	1	рівень показника 90-100%
		2	-//- 80-90%
		3	-//- 60-80%
		4	-//- менше 60%
6	Недостатність техніки для збору врожаю. Рівень забезпеченості сільськогосподарською технікою	1	рівень показника 90-100%
		2	-//- 80-90%
		3	-//- 60-80%
		4	-//- менше 60%
7	Ризики втрати урожаю під час зберігання. Рівень забезпеченості власними потужностями	1	рівень показника 90-100%
		2	-//- 80-90%
		3	-//- 60-80%
		4	-//- менше 60%

Продовження додатку К

№ з/п	Фактор ризику	Оцінка	
		Бал	Критерії
8	Ймовірність простоїв через поломку техніки. Рівень зносу техніки (середній рівень по обладнанню та транспорту)	1	рівень показника 0-40%
		2	-//- 40-50%
		3	-//- 50-80%
		4	-//- більше 80%
9	Нестача фінансових ресурсів: – Коефіцієнт фінансової автономії (Власний капітал / Активи)	1	рівень показника 0,5 – 1
		2	-//- 0,4 – 0,5
		3	-//- 0,3 – 0,4
		4	-//- 0,0 – 0,3
	– Коефіцієнт поточної ліквідності ((Оборотні активи – Запаси) / Поточні зобов'язання)	1	рівень показника 0,6 і вище
		2	-//- 0,5 – 0,6
		3	-//- 0,3 – 0,5
		4	-//- 0,0 – 0,3
	– Темп зростання інвестицій	1	рівень показника вище за 1,15
		2	-//- 1,0 – 1,15
		3	-//- 0,9 – 1,0
		4	менше за 0,9
10	Ризик неотримання банківського кредитування. Рівень ймовірності банкрутства (коефіцієнт Альтмана)	1	3,0 і вище
		2	2,67 – 3,0
		3	1,8 – 2,67
		4	менше ніж 1,8
11	Недостатня рентабельність. Рівень рентабельності активів	1	5% і вище
		2	0-5%
		3	-5% – 0%
		4	менше ніж -5%

Джерело: авторська розробка

В експертних оцінках застосована наступна інтерпретація рівня ризику в балах:

- 1 бал – прийнятний ризик (рівень ризику 0-30);
- 2 бали – підвищений ризик (рівень ризику 30-50);
- 3 бали – критичний ризик (рівень ризику 50-75);
- 4 бали – неприйнятний ризик (рівень ризику 75-100).

Додаток Л. Фінансова звітність АХ «ІМК» за 2015 р.

INDUSTRIAL MILK COMPANY S.A. AND ITS SUBSIDIARIES
Consolidated Financial Statements

CONSOLIDATED STATEMENT OF COMPREHENSIVE INCOME

For the year ended 31 December 2015

(in thousand USD, unless otherwise stated)

	Note	For the year ended 31 December 2015	For the year ended 31 December 2014
CONTINUING OPERATIONS			
Revenue	5	140 388	138 267
Gain from changes in fair value of biological assets and agricultural produce, net	6	38 732	53 492
Cost of sales	7	(104 775)	(129 832)
GROSS PROFIT		74 345	61 927
Administrative expenses	8	(4 813)	(5 189)
Selling and distribution expenses	9	(8 470)	(8 734)
Other operating income	10	8 735	5 028
Other operating expenses	11	(8 915)	(5 976)
Write-offs of property, plant and equipment		(1 109)	(1 269)
Impairment of property, plant and equipment, net		(1 216)	-
OPERATING PROFIT		58 557	45 787
Financial expenses, net	14	(14 574)	(18 970)
Foreign currency exchange (loss)/gain, net	15	(29 965)	(73 535)
PROFIT/(LOSS) BEFORE TAX FROM CONTINUING OPERATIONS		14 018	(46 718)
Income tax expenses	16	23	(610)
NET PROFIT/(LOSS) FOR THE PERIOD FROM CONTINUING OPERATIONS		14 041	(47 328)
Net profit/(loss) for the period attributable to:			
Owners of the parent company		14 842	(46 523)
Non-controlling interests		(801)	(805)
Weighted average number of shares			
		31 300 000	31 300 000
Basic profit per ordinary share (in USD)			
		0,45	(1,51)
Diluted profit per ordinary share (in USD)			
		0,45	(1,51)
OTHER COMPREHENSIVE (LOSS)/INCOME			
Items that may be reclassified subsequently to profit or loss			
Effect of foreign currency translation		(21 708)	(79 336)
Items that will no be reclassified subsequently to profit or loss			
Revaluation of property, plant and equipment		42 794	-
Deferred tax charged directly to revaluation of property, plant and equipment		(2 404)	-
Deferred tax charged directly to revaluation reserve		26	16
TOTAL OTHER COMPREHENSIVE (LOSS)/INCOME		18 708	(79 320)
TOTAL COMPREHENSIVE LOSS		32 749	(126 648)
Comprehensive loss attributable to:			

INDUSTRIAL MILK COMPANY S.A. AND ITS SUBSIDIARIES
Consolidated Financial Statements

CONSOLIDATED STATEMENT OF FINANCIAL POSITION
As at 31 December 2015
(in thousand USD, unless otherwise stated)

	Note	31 December 2015	31 December 2014
ASSETS			
Non-current assets			
Property, plant and equipment	17	80 083	60 597
Intangible assets	18	5 750	11 501
Non-current biological assets	19	4 471	7 234
Deferred tax assets	20	14	13
Other non-current assets	21	434	1 644
Total non-current assets		90 752	80 989
Current assets			
Inventories	22	60 307	82 959
Current biological assets	23	8 823	9 931
Trade accounts receivable, net	24	966	1 196
Prepayments and other current assets, net	25	7 088	5 668
Prepayments for income tax		18	49
Cash and cash equivalents	27	6 673	3 004
Total current assets		83 875	102 807
TOTAL ASSETS		174 627	183 796
LIABILITIES AND EQUITY			
Equity attributable to the owners of parent company			
Share capital	28	56	56
Share premium		24 387	24 387
Revaluation reserve		49 972	10 021
Retained earnings		103 048	87 741
Effect of foreign currency translation		(116 874)	(95 177)
Total equity attributable to the owners of parent company		60 589	27 028
Non-controlling interests		(566)	246
Total equity		60 023	27 274
Non-current liabilities			
Share purchase warrant	29	474	883
Long-term loans and borrowings	30	40 473	67 792
Deferred tax liabilities	20	3 556	1 886
Total non-current liabilities		44 503	70 561
Current liabilities			
Current portion of long-term borrowings	30	31 493	20 502
Short-term loans and borrowings	31	26 776	39 155
Trade accounts payable	32	3 274	13 560
Other current liabilities and accrued expenses	33	8 558	12 744
Total current liabilities		70 101	85 961
Total liabilities		114 604	156 522
TOTAL LIABILITIES AND EQUITY		174 627	183 796

INDUSTRIAL MILK COMPANY S.A. AND ITS SUBSIDIARIES
Consolidated Financial Statements

NOTES TO THE CONSOLIDATED FINANCIAL STATEMENTS
(in thousand USD, unless otherwise stated)
17. Property, plant and equipment

	Land and buildings	Machinery	Motor vehicles	Other	Construction in progress	Total
Initial cost						
31 December 2013	74 250	50 450	20 342	1 704	9 340	156 086
Additions	803	1 415	525	205	5	2 953
Disposals	(961)	(1 896)	(689)	(180)	(342)	(4 068)
Transfer	4 740	233	51	32	(5 056)	-
Additions from acquisition of subsidiary	(37 595)	(24 815)	(9 993)	(773)	(3 498)	(76 674)
31 December 2014	41 237	25 387	10 236	988	449	78 297
31 December 2014	41 237	25 387	10 236	988	449	78 297
Additions	344	2 175	785	71	205	3 580
Disposals	(1 463)	(728)	(195)	(56)	-	(2 442)
Transfer	15	24	5	6	(50)	-
Revaluations	22 210	13 362	7 222			42 794
Reversal of Impairment/(Impairment), net	(901)	(427)	112			(1 216)
Effect from translation into presentation currency	(13 980)	(8 844)	(3 565)	(371)	(156)	(26 916)
31 December 2015	47 462	30 949	14 600	638	448	94 097
Accumulated depreciation						
31 December 2013	(8 956)	(11 666)	(4 941)	(1 219)	-	(26 782)
Depreciation for the period	(2 481)	(2 966)	(1 128)	(306)	-	(6 881)
Disposals	276	706	419	79	-	1 480
Additions from acquisition of subsidiary	4 953	6 309	2 609	612	-	14 483
31 December 2014	(6 208)	(7 617)	(3 041)	(834)	-	(17 700)
31 December 2014	(6 208)	(7 617)	(3 041)	(834)	-	(17 700)
Depreciation for the period	(1 446)	(1 677)	(640)	(78)	-	(3 841)
Disposals	461	540	135	41	-	1 177
Effect from translation into presentation currency	2 223	2 716	1 089	322	-	6 350
31 December 2015	(4 970)	(6 038)	(2 457)	(549)	-	(14 014)
Net book value						
31 December 2013	65 294	38 784	15 401	485	9 340	129 304
31 December 2014	35 029	17 770	7 195	154	449	60 597
31 December 2015	42 492	24 911	12 143	89	448	80 083

**Додаток М. Розрахунок фінансово-економічних показників
АХ «ІМК» за 2015 р.**

№ з/п	Показник	Значення показника за 2015 р.
1	X_1 – робочий капітал/ валюта балансу	0,079
2	X_2 – сума нерозподіленого прибутку (непокритого збитку) та резервного капіталу / валюта балансу	0,876
3	X_3 – звичайний прибуток до оподаткування + проценти за кредит / валюта балансу	0,164
4	X_4 – ринкова вартість підприємств (ринкова вартість корпоративних прав) / позичковий капітал	0,524
5	X_5 – чиста виручка від реалізації продукції/ валюта балансу	1,026
6	Коефіцієнт Альтмана	3,202
7	Коефіцієнт фінансової автономії	0,34
8	Коефіцієнт швидкої ліквідності	0,34
9	Темп зростання інвестицій	1,17
10	Рентабельність активів	8,04

Джерело: авторська розробка

Додаток Н. Емпірична шкала ризику для моделювання рівня економічної безпеки українського підприємства на світовому ринку зерна

<i>Зони розвитку агро-підприємства</i>	<i>Імовірнісна оцінка</i>	<i>Інтерпретація</i>
А – зона високого рівня розвитку (незадовільний рівень ризику)	[0,75; 1]	<i>Високий рівень розвитку агропідприємства</i> Імовірність настання негативних наслідків надто мала, відсутні чинники негативного впливу на рівень розвитку агропідприємства. Рішення приймається.
В – зона середнього рівня розвитку (низький рівень ризику)	[0,5; 0,75)	<i>Задовільний рівень розвитку агропідприємства</i> Імовірність настання негативних наслідків незначна, проявляються чинники негативного впливу на рівень розвитку агропідприємства.
С – зона низького рівня розвитку (середній рівень ризику)	[0,25; 0,5)	<i>Низький рівень розвитку агропідприємства</i> Значна імовірність настання негативних наслідків, реально існують чинники негативного впливу на рівень розвитку агропідприємства.
Д – зона незадовільного рівня розвитку (високий рівень ризику)	[0; 0,25)	<i>Незадовільний рівень розвитку агропідприємства</i> Висока імовірність настання негативних наслідків, реально існують чинники негативного впливу на рівень розвитку агропідприємства. Рішення може прийматися після аналізу мінімізації та нейтралізації впливу негативних чинників.

Джерело: [191]